

307696

+5/2000

Magyar Tudomány

LEHORGASZTOTT FEJJEL?

A MAGYAR PESSZIMIZMUSRÓL

Akadémikusok, neves értelmiségiek
válaszolnak Solymosi Frigyes
körkérdésére

PÁLYÁNK EMLÉKEZETE

2000/1

Magyar Tudomány

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FOLYÓIRATA. ALAPÍTÁS ÉVE: 1840

CVII. kötet — Új folyam. XLV. kötet, 1. szám
2000. január

Főszerkesztő

CZELNAI RUDOLF

Szerkesztőbizottság

ÁDAM GYÖRGY, BENCZE GYULA, CSÁSZÁR ÁKOS, ENYEDI GYÖRGY, KOVÁCS FERENC,
KÓPECZI BÉLA, LUDASSY MÁRIA, NIEDERHAUSER EMIL, SOLYMOSI FRIGYES, SPÁT ANDRÁS,
SZENTES TAMÁS, VAMOS TIBOR

Szerkesztőségvezető:

HERNÁDI MIKLÓS

A lapot készítik:

CSATÓ ÉVA (Könyvszemle, Pályánk emlékezete), HALMOS TAMÁS (Magyar medicina), HERNÁDI
MIKLÓS, (társadalom- és bölcsészettudományok, Interjú), PERECZ LÁSZLÓ (filozófia), SPERLÁGH
SÁNDOR (környezetvédelem, tudománypolitika), SZABADOS LÁSZLÓ (olvasószerkesztő), SZENTGYÖRGYI
ZSUZSA (természeti- és műszaki tudományok, Kitekintés), F. TÓTH TIBOR (Szellemi értékek hasznosítása)

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor u. 7., tel./fax: 317-9524

E-mail: matud@helka.iif.hu

www.matud.iif.hu

Kiadja az Akaprint Kft.

1115 Budapest, Bárfjai u. 65., tel.: 206-7975

E-mail: akaprint@matavnet.hu

*Előfizethető: a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.), a Posta
hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál
(HELP), 1846 Budapest, Pf. 863. és a folyóirat kiadójánál: AKAPRINT Kft.
1115. Budapest, Bárfjai u. 65.*

Előfizetési díj egy évre: 3500,- Ft.

Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők.

Kapható az ország jobb könyvesboltjaiban.

A folyóiratot a Soros Alapítvány támogatja.

Index
45
2000

A Magyar Tudomány 2000. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Főszerkesztői levél (Czelnai Rudolf)	1	1
Czelnai Rudolf: Köszöntjük a Magyar Tudós Társaságot	11	1305

TANULMÁNYOK*

Berend Iván: A gazdasági növekedés a kétezredik évben is folytatódik	9	1079
Boros János: A megismerés határai. Filozófia az 1990-es években	8	966
Csányi Vilmos: Humánetológia	4	397
Ehrlich Éva: A magyar közlekedés: a jelen és a jövő	12	1433
Erdősi Ferenc: Fenntartható-e a motorizált közlekedés?	12	1453
Farkas Péter: Mi jön a monetarizmus után?	9	1087
Fehér M. István: Filozófia és kórkritika	8	953
Glatz Ferenc: A kutatásfinanszírozás alapelvei	3	257
Herman József: Nyelvi tudat, nyelvi változás, nyelvi politika	4	385
Jávor Kata: Az „örökösök” nemzedéke. Fejezet a Zsolnay-család történetéből	8	972
Klinghammer István: Valójában miféle szerzet a térképész?	11	1352
Kozma Ferenc: A gazdasági globalizáció rögzös útjai	9	1069
Németh Miklós: Az átmenet betetőzése: Közép-Európa integrálása az EU-ba	2	129
Póczik Szilveszter: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben	4	426
Romány Pál: Az agrárpolitika és a tanyák a mai Magyarországon	4	417
Simon Róbert: Goldziher Ignác utólete. (Egy 19. századi tudományalapító sorsa a 20. században)	2	137
<u>Schön István</u> : Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek	11	1339
Szathmáry Eörs: Az örökletes információ eredete	11	1329
Széles Klára: Rajz és irodalom a szecesszió idején	2	158
Török Ádám: Reális-e a magyar tudomány 20. helye a (képzeltbeli) világranglistán?	11	1307
Vicsek Tamás: Leírható-e egyenletekkel az embertömegek viselkedése?	4	436

TEMATIKUS SZÁMOK, ÖSSZEÁLLÍTÁSOK

Lehorgasztott fejjel?

A magyar pesszimizmusról. Válaszok Solymosi Frigyes körkérdésére	1	3
Ádám György (4), Borzsák István (6), Csath Magdolna (7), Cseh-Szombathy László (11), Csikós-Nagy Béla (12), Enyedi György (14), Fekete Gyula (16), Fodor András (20), Herczegh Géza (23), Jobst Kázmér (25), Jókai Anna (26), Keszthelyi Lajos (28), Király Tibor (29), Király Zoltán (31), Klement Zoltán (34), Koltay Gábor (36), Kőmives Tamás (39), Kopp Mária és Srabski Árpád (40), Lovas István (42), Mezei Balázs (45), Michelberger Pál (49), Pál Lénárd (51), Pongor Sándor (54), Solymosi Frigyes (56), Tarján Imre (59), Tyihák Ernő (61), Vetró Ágnes (63).		

Ezernyolcszáznegyvenyolc, te csillag

Mikolczy Ambrus: Kísérlet az internetikus kapcsolatok szabályozására: az első magyar nemzetiségi „törvény”	3	279
Kapronczay Károly: Honvédorvosok török emigrációban	3	289
Emlékezés a Kossuth-emigrációra (F. T. T.)	3	296

*A tematikus számok, összeállítások külön fejezetben, számonként szerepelnek.

A géntechnológia tudományos eredményei és társadalmi hatásai

<i>Áldás vagy átok? (Dudits Dénes—Szentgyörgyi Zsuzsa)</i>	5	529
<i>Venetianer Pál: A génszéleszt két háborúja</i>	5	530
<i>Dudits Dénes: Új korszak a növénybiológiában és –nemesítésben</i>	5	537
<i>Bősze Zsuzsanna: Transzgenikus gazdasági állatok</i>	5	555
<i>Hadlaczky Gyula: Kromoszómatorénet: az alapkutatótól a technológiáig</i>	5	567
<i>Balázs Ervin: Egy új „zöld forradalom” küszöbén</i>	5	573
<i>Raskó István: Molekuláris genetika az egészségügy szolgálatában</i>	5	579
<i>Somfai Béla: Etikai kérdések a genetikában</i>	5	586

Éltető és pusztító vizeink

<i>Somlyódy László: A magyar vízgazdálkodás</i>	6	657
<i>Alföldi László: Árvíz, belvíz, talajvíz</i>	6	673
<i>Vágás István: Belvizeinkről ismét — aligha utoljára</i>	6	688
<i>Cselótei István: Vízgazdálkodás — mezőgazdasági vízgazdálkodás — öntözés</i>	6	699
<i>Andrásfalvy Bertalan: A vízhasználat és árvízvédelem hagyománya Magyarországon</i>	6	709

Az Európai Unió felé... Az OKTK magyar csatlakozást segítő kutatási programjaiból

<i>Hámori József: Köszöntő</i>	7	809
<i>Rácz Margit: A magyar gazdaság EU-érettségéről a gazdasági makromutatók alapján</i>	7	811
<i>Fazekas Károly: A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon</i>	7	823
<i>Ferge Zsuzsa: Társadalompolitikai kihívások az ezredfordulón</i>	7	840
<i>Tóth Pál Péter: Meddig fogyhatunk? Lehetséges-e a népességsökkenés megállítása?</i>	7	852
<i>Böhm Antal: Helyi és területi érdekérvényesítés az önkormányzati politikában</i>	7	864
<i>Ormos Mária: Néhány gondolat a Kádár-korszak nemzetközi meghatározottságáról és külpolitikájáról</i>	7	872
<i>Várnai Gábor: Az európai integrációs folyamat kihívásai a magyar településpolitikában</i>	7	882
<i>Nyíri Kristóf: Nyitott tudomány, nyitott oktatás. Internet és interdiszciplinaritás</i>	7	892
<i>Granasztói György: Az integráció általános kihívásai: a civil társadalom problémája</i>	7	903
<i>Sárkány Mihály: Az Európai Unió és a nemzeti identitás megőrzésének esélyei</i>	7	907

A szekcióülések összefoglalói

I. főirány: A magyar gazdaságfejlesztés stratégiai kérdései a világgazdasági folyamatok és az EU-integráció tükrében (<i>Székely-Doby András</i>)	7	917
II. főirány: A termelési, a foglalkoztatási és a tulajdoni szerkezet átalakulása a magyar gazdaságban (<i>Barta Györgyi-Fekete György</i>)	7	920
III.a főirány: Közigazgatás-fejlesztés és önkormányzatiság (<i>Boros László</i>)	7	923
III.b főirány: A regionalitás különböző aspektusai és dimenziói az OKTK kutatások tükrében (<i>Csatári Bálint</i>)	7	925
IV. főirány: Felsőoktatás, szakképzés, kisebbségi oktatás (<i>Halász Gábor</i>)	7	927
V—VI. főirány: Szociális kérdések, generációs újratermelődés (<i>Harcsa István</i>)	7	931
VII. főirány: Biztonságpolitikai kihívások és haderőnem az ezredforduló Magyarországon (<i>Tálas Péter</i>)	7	933
VIII.a főirány: Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása és kiadása (<i>Jankovits László</i>)	7	938
VIII.b főirány: Magyarságkutatás határon innen és túl (<i>Bali János</i>)	7	944
IX. főirány: Társadalom, gazdaság és politika Magyarországon 1945 után (<i>Varga Zsuzsanna</i>)	7	946

A korábbi OKTK-konferenciák plenáris előadásai	7	950
--	---	-----

Üres-e a kamra?

Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról	8	981
<i>Egyed Péter (982), Fehér M. István (984), Filep Tamás Gusztáv (989), Gábor Éva (991), Hajós József (993), Hell Judit (994), Kiss Endre (997), Kőszegi Lajos (999), Kunszt György (1001), Laczkó Sándor (1003), Lendvai L. Ferenc (1006), Mester Béla (1008), Mészáros András (1011), Somos Róbert (1013), Szabadfalvy József (1015), Ungvári-Zrínyi Imre (1018), Várhegyi Miklós (1022), Veres Ildikó (1022), Veress Károly (1024).</i>		

Műszaki tudomány és a változó világ

<i>Somlyódi László: Műszaki tudomány a változó világban</i>	10	1177
<i>Finta József: A 21. század építészeti jövőképe</i>	10	1182
<i>Vajda György: Az energetika kihívásai</i>	10	1187
<i>Michelberger Pál: Közlekedési stratégia a 21. század elején</i>	10	1195
<i>Istvánovics Vera–Hahn István–Somlyódi László: A jövő vízgazdálkodása: kihívás a mérnök és az ökológus számára</i>	10	1202
<i>Roska Tamás: Érzékelő számítógépek – távjelenlét</i>	10	1211
<i>Richter Péter: Milyen új eszközöket adnak a mérnök kezébe a természet-tudományok?</i>	10	1215
<i>Damjanovich Sándor: Milyen új eszközöket adnak a mérnök kezébe az élet-tudományok?</i>	10	1218
<i>Kollár Lajos: A mérnöki szakma jövője – jóslás és realitás</i>	10	1224

Számítógép a bölcsészettudományokban

<i>Hunyady László, Prószéky Gábor, Hollósy Béla, Tóth Ágoston, Nagy Tibor, Dobi Edit–Maticsák Sándor, Nemes Zoltán, Márton Sándor írásai</i>	10	1230
--	----	------

A Hortobágy hasznosítása

<i>Veress László–Aradi Csaba–Dunka Béla: Történelmi kép; A Hortobágy önállósítása; A világörökség elvárásai</i>	12	1467
---	----	------

Külső tagok fóruma

<i>Tendenciák a tudományos kutatásban (Berényi Dénes).</i>	11	1360
<i>Gulyás Balázs: A tendenciák parancsa a természettudományos kutatásokban</i>	11	1360
<i>Kende Péter: Merre halad a társadalomtudomány?</i>	11	1365
<i>Pozsgay Vince: Legfontosabb feladat: a hagyományos diszciplínák integrációja</i>	11	1370

MAGYAR MEDICINA

<i>Vékény Henrik: Szilikózis a magyar szénbányászatban</i>	2	217
<i>Forgács Iván: Az egészség ára</i>	9	1113
<i>Bölcsz házy Gábor: Diabétes mellitus – a kutya, az ember társa jőban és ... rosszban</i>	9	1120
<i>Hutás Imre: A fejlett világ járványa: az allergia.</i>	10	1242
<i>Demeter Ádám: Az NMR spektroszkópia alkalmazási lehetőségei a gyógyszer-tervezésben</i>	11	1380
<i>Romics László–Karádi István–Császár Albert–Prohászka Zoltán–Füst György: Az érzelmesedés keletkezése. Genetikai és immunológiai faktorok</i>	12	1511

KUTATÁS ÉS KÖRNYEZET

<i>Bárdossy György: Megoldható a radioaktív hulladékok elhelyezése</i>	2	200
<i>Haszpra László: A légköri CO₂-koncentráció méréseinek legújabb eredményei</i>	2	207
<i>Meskó Attila: Átmenet a fenntarthatósághoz a 21. században</i>	10	1252

ESZMÉK — ÉRTÉKEK

<i>Berényi Dénes: Korunk válságának okait kutatva — Fukuyamatól Kortening és azon túl</i>	2	170
<i>Köpeczi Béla: Modernitás, morál és mai bölcsesség</i>	2	176
<i>Hernádi Miklós: A cserbenhagyott ember</i>	2	180
<i>Szabó Tibor: A politikai bal- és jobboldal Bobbio-féle koncepciója (Kritikák és válaszok)</i>	2	186

FOGALMAK – ÉRTELMEZÉSEK

<i>Lőrincné Istvánffy Hajna: Európa-tanulmányok – divat az egy új tudományos diszciplína?</i>	12	1518
---	----	------

TUDOMÁNPOLITIKA

<i>Vass Sándor: Portugália K+F rendszerének fejlődése az 1990-es években</i>	2	226
<i>Vicsek Tamás: Interdiszciplináris kutatások: problémák és kihívások</i>	2	232

TECHNOLÓGIAPOLITIKA

<i>50 éves a DUNAFERR Dunai Vasmű (Horváth István, Sziklavári János, Zsámbok Elemér, Zsámbók Dénes, Grega Oszkár)</i>	4	458
<i>Falusné Szikra Katalin: Műszaki fejlődés és munkaerőigény</i>	9	1102

A TUDOMÁNYOS MŰHELY PROBLÉMÁI

<i>Gergely János: Egy immunológus századvégi töprengései</i>	3	269
<i>Császár Ákos: Matematikai kutatások hazánkban</i>	4	448
<i>Medgyes Péter—László Mónika: A magyar kutatók idegennyelv-tudása az 1990-es évek végén</i>	8	1032
<i>Apor Éva: Kaufmann-konferencia az Akadémián</i>	8	1041
<i>Széchy Éva: A pedagógiai doktori képzés tapasztalatai</i>	8	1043
<i>A Bolyai-ösztöndíjről (Körmendi Sándor–Stier Miklós)</i>	9	1145
<i>Doktori követelmények az élettudományokban (Csermely Péter)</i>	10	1272
<i>Az erdészeti szaknyelv szerepe a magyar erdészet fejlesztésében (Solymos Rezső)</i>	10	1275
<i>Néhány gondolat a pályázatokról (Kiss Dezső)</i>	12	1525

VITÁK — VÉLEMÉNYEK

<i>Géntechológia: Az ellenérvek tovább élnek (Takács-Sánta András–Vida Gábor)</i>	3	329
<i>Venetianer Pál válasza a vitacikkre</i>	3	339
<i>Homo delectans – avagy a szaktudomány előtti tudós (Zemplén Gábor)</i>	4	497
<i>Fontosak az Új matematikai módszerek (Bárdossy György)</i>	4	502
<i>Nemprovokatív védelmi rendszerek: a béke meghosszabítása (Tóth József)</i>	4	503
<i>Etikus-e? (Keszthelyi Lajos)</i>	4	505
<i>Jó szándék és relativizmus a társadalomtudományban (Mészáros Anita)</i>	9	1138
<i>A felsőfokú oktatók bérezése Magyarországon (Falusné Szikra Katalin)</i>	9	1140
<i>Gondolatok egy vitával kapcsolatban (Salamon Miklós). Halott csatornák vagy élő rendszerek? (Molnár Géza). Megjegyzések Molnár Géza hozzászólásához (Alföldi László)</i>	10	1278

Érthetetlen: (Takács-Sánta István–Vida Gábor)	12	1533
---	----	------

INTERJÚ

A tudás hatalom — de kié? (Sárkány Vera)	1	73
Akinek a halálhíret keltik, soká fog élni. Beszélgetés Nyikoláj Alfredovics Platéval (N. Sándor László)	1	79
A közhivatalnok szembesült a kutatóval. Beszélgetés Török Ádámmal (Szentgyörgyi Zsuzsa)	2	192
„Mint A kis hercegben: csak ülnek és barátkoznak” Beszélgetés Roska Tamás akadémikussal (Szentgyörgyi Zsuzsa)	3	307
Távolról közelítve. Beszélgetés Losonczy Anna kultúrantropológussal (Sipos Balázs)	3	318
„A lényeg, hogy érdekes matematikával tudjam tölteni az időmet”. Beszélgetés Bollobás Bélával, az MTA külső tagjával (Strehó Mária)	4	478
Az előadóművész. Beszélgetés Frankl Péter akadémikussal (Staar Gyula)	5	621
Tudomány és közélet. Interjú Glatz Ferencsel, az MTA elnökével (Szále László – N. Sándor László)	6	736
Európa felé felúton? Beszélgetés Kroó Norberttel, az MTA főtítkárával (Sperlágh Sándor)	6	742
Einstein százada után. Beszélgetés Pálinkás József akadémikussal (Szentgyörgyi Zsuzsa)	6	746
A kiválóság, a kiemelkedő teljesítmény számít. Beszélgetés Jan S. Nilsson svéd professzorral (Szentgyörgyi Zsuzsa)	10	1263
„Az én álmom az oktatás, a kutatás és a mérnöki tanácsadás kombinálása.” Beszélgetés Somlyódy László akadémikussal (Szentgyörgyi Zsuzsa)	11	1390

JEGYZET

Einstein, az amerikai (Pető Gábor Pál)	2	234
Hátrányos helyzetű körzetek (Lovas István)	2	235
Bírálat a tudományban és a kicsi-a-világ jelenség (Braun Tibor)	9	1151
Fizika nélkül nem megy! (Berényi Dénes)	9	1153
Az évszázad félreértett embere (Pető Gábor Pál)	11	1409
A bukaresti magyarok adakozása az MTA-székház építésére 1860-ban (Demény Lajos)	12	1529
A kicsi-a-világ jelenség (Beck Mihály)	12	1532

A TUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBŐL

Gerő Ernő javaslata az Akadémia átszervezésére (Kónya Sándor)	2	240
Emlékezés egy nagy anatómusra. Száz éve halt meg Mihákovics Géza (1844–1899) (Donáth Tibor)	3	372
Százötven éve született Alexander Bernát (Perecz László)	4	483
Pataki tudósok az Akadémián (Bolvári-Takács Gábor)	5	612
Gábor Dénes (Füstöss László)	6	757
Bay Zoltán, a kísérleti fizikus (Kovács László)	6	769
Tihanyi Kálmán, a televízió magyar úttörője (Tihanyi Katalin)	6	774
Mendel és a genetika évszázada (Bócsa Iván)	9	1148

KITEKINTÉS

Változó fénysebesség? (Jéki László); Gének és a közvélemény manipulálása (Virág Katalin); Bizonyítás és esztétikum (Strehó Mária); A világvég kezdete (Kovács Ferenc); Brit értékelés a Tudomány Világkonferenciájáról (Bálint Vera)	1	83
--	---	----

Biotechnológiai vállalkozások az új évezred küszöbén (<i>Schön István</i>); Etikai irányelvek a géntechnológiában (<i>Szentgyörgyi Zsuzsa</i>); A géntechnológia morális jelentése (<i>Kovács Tibor</i>); Az indiai „zöld forradalomtól” a virtuális akadémiáig (<i>Erdélyi András</i>)	5	597
Társadalmi részvétel a vizsgádzalkodásban (<i>Gayer József-Vári Anna</i>); A Szigetközről – lakói szemével (<i>V. I.</i>)	6	720
Szentségtörő régészek a Szentföldön (<i>Nyárády Gábor</i>); Fizika: múlt, jelen, jövő (<i>Jéki László</i>); Oroszország és a 21. század (<i>Jakab András</i>); Nyereség veszteséges játékokból (<i>J. L.</i>)	9	1127
Magyarok hozzájárulása az amerikai kultúrához (<i>Filep László</i>)	11	1401

SZAKMAGYAR

Kukac, csiga, kör a (<i>Balázs Géza</i>)	1	95
--	---	----

PÁLYÁNK EMLÉKEZETE

Sauer Ignác: A népesedés akadályai Magyarhonban (Bevezeti: <i>Cseh-Szombathy László</i>)	1	68
Thirring Gusztáv: A magyarok kivándorlása Amerikába (Bevezeti: <i>Frank Tibor</i>)	2	166
Marczali Henrik: Egyetemes és Nemzeti történelem (Bevezeti: <i>Gunst Péter</i>)	3	299
Xántus János levele Mexikóból (Bevezeti: <i>Matskási István</i>)	4	494
Bálint Gábor keleti utazó tudósításai (Bevezeti: <i>Birtalan Ágnes</i>)	5	608
Lónyay Menyhért: A Tisza-szabályozás története és nemzetgazdasági fontossága (Bevezeti: <i>Vágás István</i>)	6	731
Levél a Ganges partjairól. Körösi Csoma Sándorról Duka Tivadortól (Bevezeti: <i>Wojtilla Gyula</i>)	8	1027
Petzval Ottó: A gőzgépek feltalálásáról, szerkesztéséről és megítéléséről (Bevezeti: <i>Michelberger Pál</i>)	9	1097
Ballagi Móricz: Nyelvújítás és nyelvrontás (Bevezeti: <i>Benkő Loránd</i>)	10	1267
B. Eötvös Loránd elnöki megnyitó beszéde (Bevezeti: <i>Meskó Attila</i>)	11	1375

TESTÜLETI HÍREK

Beszámoló az MTA 1999. decemberi, rendkívüli közgyűléséről (<i>Szabados László</i>)	1	100
Az OKTK nyertes pályázatai	3	377
Jedlik Ányos-díjak	4	507
Feund Tamás Bolyai-díja (<i>Csányi Vilmos</i>)	5	654
Beszámoló az MTA 2000. májusi közgyűléséről (<i>Szabados László</i>)	6	753

MEGEMLÉKEZÉSEK

Szakály Ferenc (<i>Dávid Géza</i>)	1	97
Búcsú Horváth Györgytől	1	99
Bogárdi János (<i>Starosolszky Ödön—Vágás István</i>)	2	237
Nagy Elemér (<i>Gyulai József</i>)	9	1156
Tarján Imre (<i>Janszky József</i>)	9	1157
Burger Kálmán (<i>Körös Endre</i>)	11	1405
Petrányi Gyula (<i>Tulassay Zsolt</i>)	11	1407
Tökei Ferenc (<i>Almási Miklós</i>)	12	1535
Szabolcsi Miklós (<i>Köpeczi Béla</i>)	12	1536

SZELLEMI ÉRTÉKEK HASZNOSÍTÁSA

Kiss Zoltán: A tudományos kutatás szerzői jogi összefüggései	3	342
A szabadalmi elbíráról – Beszélgetés <i>Ozvald István</i> Jedlik Ányos-díjas vegyészmérnökkel (<i>F. Tóth Tibor</i>)	12	1523

KÖNYVSZEMLE

A cigányok Magyarországon (<i>Noszikai Gábor</i>)	4	512
A kolozsvári Bolyai Egyetem 1945—1959 (<i>Kópeczi Béla</i>)	4	525
A magyar szociáldemokrácia kézikönyve (<i>Litván György</i>)	4	508
A matematika varázslatos világa (<i>Szentgyörgyi Zsuzsa</i>)	3	355
A szociológia újjáéledésének folyamata (<i>Vitányi Iván</i>)	3	363
A Természet Világa orvostudományi különszáma (<i>H.T.</i>)	6	804
A. Etkind: A lehetetlen Erőszá; U. Eco: Kant és a kacsacsőrű emlős (<i>Pléh</i>)	4	521
Almásy László „hiteles” életrajza (<i>Nagy Miklós Mihály</i>)	3	366
Bácskai Erika–Gerevich József: Ifjúság és drogfogyasztás (<i>Csorba József</i>)	10	1300
Biró Ferenc: A felvilágosítás korának magyar irodalma (<i>Kópeczi Béla</i>)	2	247
Boda László: A makkabeusi kortól Heródesig, qumráni közzjátékkal (<i>Fodor</i>)	6	797
Braun Tibor: A Szénszférák zenéje (<i>Havas Jenő</i>)	12	1549
Carl Sagan: Korok és démonok (<i>Bencze Gyula</i>)	5	644
Correspondance diplomatique de François II. Rákóczi, 1711–1735 (<i>Németh G.</i>)	9	1162
Csermely Péter, Gergely Pál, Koltai Tibor és Tóth János: Kutatás és közlés a természet-tudományokban (<i>Beck Mihály</i>)	1	121
Dávidházi Péter: Per passivam resistentiam (<i>Németh G. Béla</i>)	6	788
Dudits Dénes—Heszky László: Növényi biotechnológia és géntechnológia (<i>Matskási István</i>)	5	634
Ecsedy Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisaajtó korában 1473–1800 (<i>Rozsondai Mariann</i>)	10	1298
Emlékezés Békésy Györgyre (<i>Magyar László András</i>)	8	1062
Erdős a könyvekben és a valóságban (<i>Ruzsa Imre</i>)	3	351
Fábry Zoltán (<i>Kovács Győző</i>)	8	1060
Fizikai tudományok az ezredfordulón (<i>Berényi Dénes</i>)	11	1414
Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918—1919 (<i>Borhi László</i>)	1	109
Fried István: Irodalomtörténetek Kelet-Közép-Európában (<i>Niederhauser Emil</i>)	1	120
Gergely Jenő: A pápaság története (<i>Török József</i>)	10	1294
Gr. Révay József: Mások megértéséről (<i>Koncsos Ferenc</i>)	6	794
Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai (<i>Szabad György</i>)	6	785
Három könyv egy témáról (<i>Róbert Péter</i>)	11	1411
Hívószavak (<i>Sylvester András</i>)	3	365
Horváth Gyula: Európai regionális politika (<i>Enyedi György</i>)	1	115
Huszzonegy tudós a huszonegyedik századról (<i>Nyárády Gábor</i>)	11	1428
Imrédy Béla a vádlottak padján (<i>Pritz Pál</i>)	6	790
James Geick: Káosz (<i>Bene Gyula</i>)	5	640
Jel-kép-tár (<i>Sylvester András</i>)	8	1063
Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia (<i>Niederhauser Emil</i>)	12	1538
Kákocs László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája (<i>Török László</i>)	9	1163
Kedves Tamás: Esztétika (<i>Balogh Tibor</i>)	11	1425
Kelemen János: A Szentlélek poétája (<i>Rathmann János</i>)	4	526
Kelevéz Ágnes: A keletkező szöveg esztétikája (<i>Buda Attila</i>)	1	117
Kende Péter: A köztársaság törékeny rendje (<i>Cieger András</i>)	10	1296
Kis Domokos Dániel: A csúcson: A hegyek szerelmese — Báró Eötvös Loránd (<i>Gángó Gábor</i>)	5	652
Kocsis Éva–Szabó Katalin: A posztmodern vállalat (<i>Tamás Pál</i>)	11	1421
Kollektív, társas, társadalmi (<i>Borgos Anna</i>)	6	799
Kováts Ferenc: Völgyből a hegyre (<i>Halmos Tamás</i>)	11	1418
Kovács László: Hevesy György 1885–1966 (<i>Beck Mihály</i>)	11	1420
Kozma Ferenc: A félperiféria (<i>Kollár Zoltán</i>)	1	113
Kunszt György–Klein Rudolf: Peter Eisenman (<i>Sperlágh Sándor</i>)	9	1172
La transizione dal latino alle lingue romanze (<i>Giampaolo Salvi</i>)	2	250
Ladányi Andor: A magyar felsőoktatás (<i>L. Nagy Zsuzsa</i>)	8	1051
Legyenek-e fákknak jogaik? (<i>Ohnsorge-Szabó László</i>)	5	649
Lengyel András: „Közkatonái a tollnak” (<i>Bodri Ferenc</i>)	1	123

Ludassy Mária: Elhiszem, mert ésszerű (<i>Hahner Péter</i>)	10	1292
Magyar irodalom fordításban (1920—1970) (<i>Bodri Ferenc</i>)	2	253
Marx György: Zseniális férfiak arcképcsarnoka (<i>Szentgyörgyi Zsuzsa</i>)	12	1540
Mátyás Antal: A modern közgazdaságtan története (<i>Simai Mihály</i>)	5	637
Ministerio—Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon (<i>Bodri Ferenc</i>)	5	647
M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945 (<i>Ács Tibor</i>)	12	1547
Miskolczi Ambrus: A Führer olvas (<i>Ormos Mária</i>)	10	1286
Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban (<i>Sipos Balázs</i>)	3	360
Olvasónapló (<i>Niederhauser Emil</i>)	8	1045
Ormos Mária—Majoros István: Európa a nemzetközi küzdötéren (<i>Köpeczi Béla</i>)	6	793
Összehasonlító anatómiai praktikum (<i>Izsák László</i>)	6	802
Paksa Katalin: Magyar népzene-történet (<i>Domokos Mária</i>)	12	1545
Péter Rózsa: Játék a végtelennel (<i>Máté András</i>)	8	1053
Prószék Gábor—Kis Balázs: Számítógéppel emberi nyelven (<i>Bódi Zoltán</i>)	2	254
Püski Levente: A magyar felsőház története (<i>L. Nagy Zsuzsa</i>)	12	1543
Régi bányavárosaink (<i>Faller Gusztáv</i>)	3	369
Romani nyelv és kultúra (<i>Szalai Andrea</i>)	9	1169
Romsics Ignác: Bethlen István (<i>Gergely Jenő</i>)	9	1160
Rostoványi Zsolt: Az Iszlám a 21. század küszöbén (<i>Juhász Ernő</i>)	1	105
Új élettani kiadványsorozat (<i>Halmos Tamás</i>)	12	1549
Sobieski emlékkönyv (<i>Bodri Ferenc</i>)	11	1427
Stephen Hawking: Einstein álma (<i>Bereményi Dénes</i>)	5	642
Steven Pinker: A nyelvi ösztön (<i>Gervain Judit</i>)	2	244
Stiliztika és gyakorlat (Szerk: Szathmári István) (<i>Büky László</i>)	2	252
„Szellemi külkapcsolataink” – történelmi aspektusból (<i>Sperlágh Sándor</i>)	12	1551
Szentes Tamás: Világgazdaságtan (<i>Köves András</i>)	10	1283
Szepes Erika: A vers mint alma (<i>Vekerdi József</i>)	2	248
Tóth Pál Péter: Szórványban (<i>Niederhauser Emil</i>)	4	518
Tudomány—Egyetem sorozat (<i>Szabados László</i>)	8	1055
Tudomány—Egyetem, egy új sorozat (<i>Niederhauser Emil</i>)	3	358
Tudománytár-repertórium 1834–1844 (<i>Kónya Sándor</i>)	9	1175
Vitályos László—Orosz László: Ady-bibliográfia 1896—1970, 1896—1977, Stauder Mária—Varga Katalin: Babits Mihály bibliográfia (<i>Buda Attila</i>)	4	514

Beérkezett könyvek 370, 653, 806, 1065

UTÓHANG

A PET-különszám margójára (*Tarján Imre*) 1 125

FŐSZERKESZTŐI LEVÉL

A kétezredik év kezdetén és Akadémiánk fennállásának 175. évfordulóján tisztelettel köszöntöm az olvasót. Az alkalomhoz illően szeretném vázolni, hogy az újjáalakult szerkesztőbizottság tagjaival és a szerkesztőséggel történt egyeztetések után milyen terveket forgatunk a fejünkben.

Előrebocsátom, hogy nem gondolunk gyökeres változtatásokra. Ámbár tudjuk, hogy alkalmazkodnunk kell a változó körülményekhez és amikor új lehetőségek nyílnak, azokat ki kell használnunk. A jelen esetben pl. figyelembe kell vennünk, hogy az Akadémia gondozásában több új kiadvány is indult, melyek jól meghatározott célokat szolgálnak. Ez lehetővé és szükségessé is teszi, hogy folyóiratunk szerkezetét egyes vonatkozásokban újra átgondoljuk.

A 175. évfordulóra úgy kívánunk emlékezni, hogy lapelődünk, az Akadémiai Értesítő egykori közleményei alapján sorra felidézünk Akadémiánk múltjából egy-egy akkoriban aktuális témát. E célból ebben az évben „Pályánk emlékezete” címmel új rovatot indítunk.

Időnként nem árt ismételni, hogy folyóiratunk nem szaklap. Szerzőinktől nem szacikkeket várunk, s nem is különféle szacikkek népszerűsített változatait, hanem olyan tudományos integráló munkákat, melyekben a speciális tudományos kérdésekhez szélesebb háttérrel adó áttekintés feladatát a szerzők irodalmi szinten, esszé minőségben gyakorolják. Legyen szó bármiről, genetikáról, demográfiáról, filozófiáról, kvantumfizikáról, irodalomról vagy akár kriminológiáról, az írás magas intellektuális színvonala, de emellett hozzáférhetősége és közérthetősége számunkra egyformán fontos. A Magyar Tudomány lapjain továbbra is példamutató fórumot szeretnénk biztosítani a tudományos szakterületek specialistái között utakat nyitó eszmecseréhez.

Ugyancsak tartjuk magunkat az elődeim által is hangsúlyozott nyitottság elvéhez. Ahhoz, hogy folyóiratunk minden gondolatnak és eszmefuttatásnak helyt ad, ha az nem ütközik alapvető normákba, s megfelel a tudományos tárgyilagosság és pontosság követelményeinek.

Az elmúlt időszakban pozitív tapasztalatokat szereztünk a tematikus számokkal és egyes kitűnő különszámokkal kapcsolatban. Ilyenek összeállítá-

sára — a lehetőségek határain belül — továbbra is törekszünk. Úgy gondoljuk, hogy ezekkel tudjuk leginkább felhívni lapunkra azoknak a figyelmét, akik eddig nem tartoztak olvasóink (és előfizetőink) közé. Évente egy-két tematikus szám és egy-egy különszám reális célkitűzésnek látszik.

A jelen füzet tartalmával kapcsolatban el kell mondanom, hogy Solymosi Frigyes akadémikus társunk, szerkesztőbizottságunk tagja, még a múlt évben izgalmas gondolatot vetett fel. Körkérdést intézett a Professzorok Batthyány Köre tagjaihoz és más jeles értelmiségiekhez azzal kapcsolatban, hogy miben gyökerezik a „magyar pesszimizmus” és vajon igaz-e, hogy pesszimista nemzet vagyunk? Sőt, össze is gyűjtötte a válaszokat. Ennek köszönhetően folyóiratunk rendkívül érdekes és változatos anyagnak jutott a birtokába, melyet most közreadunk. Ahogy körkérdéseknél lenni szokott, a beérkezett válaszok spektruma igen széles. Többek közt ez teszi izgalmassá az efféle vállalkozást. A fentebb már említett nyitottság elvéből is következik, hogy a válaszok között nem próbálunk válogatni aszerint, hogy melyikkel értünk egyet, melyikkel nem. Ezt olvasóinkra bizzuk. Feltételezzük, hogy többségük nagyjából el tudja fogadni azt, ami a beérkezett anyag fő sodrában kifejezésre jutott. Mi is így vagyunk ezzel. Akadnak persze vélemények, melyek kiesnek ebből a fő sodrásból, sőt igen messze kanyarodnak tőle. Ez is része a tanulásnak, ami a körkérdés eredményeként levonható.

Bátorítjuk olvasóinkat, hogy jöjjenek bizalommal hozzánk más hasonló ötletekkel! Nem biztos, hogy minden javaslatot meg tudunk valósítani, de a kivitelezhető ötletek biztosan kedvező fogadtatásra lelnek nálunk. Ezáltal is szeretnénk a folyóirat szerkesztésével kapcsolatos előkészítő szellemi munkát minél szélesebb körre kiterjeszteni.

E főszerkesztői levél elején azt írtam, hogy nem törekszünk alapvető változtatásokra. Azonban egy fontos változás — melynek további kihatásai is lehetnek — máris történt: eddig az Akadémiai Kiadónál jelentünk meg, most ezt a feladatot átvette az MTA kizárólagos tulajdonában lévő AKAPRINT Nyomdaipari Kft. Ezzel együtt elkerülhetetlenül megváltozott a logónk is: eddig az Akadémiai Kiadó logóját, az MTA épületének közismert sematikus rajzát használhattuk, mostantól kezdve viszont az Akadémia nőalakos alegóriája kerül annak helyére.

Ami a személyes vonatkozást illeti, vagyis azt, hogy 1999 második felében Enyedi Györgytől, nagyrabecsült barátomtól, átvettem a főszerkesztői feladatot, azt mondhatom, hogy annak örülnék a legjobban, ha ebből eredő változást senki sem venne észre. De persze, ha valami nem jól sikerül, azt kedves és tisztelt olvasóink úgyis észreveszik és teljesen igazságos, ha engem hibáztatnak. Végül is erre szól a kinevezés.

Lehorgasztott fejjel?

A magyar pesszimizmusról

Válaszok Solymosi Frigyes körkérdésére

Tisztelt Barátaim!

Köztudott, hogy bennünket, magyarokat világszerte pesszimista szemléletű népek tartanak. Borúlátásunk sok mindenben megnyilvánul. Talán az átlagosnál nagyobb a hajlamunk a depresszióra, a melankóliára: ez is felelős lehet azért, hogy évtizedek óta az elsők között vagyunk az öngyilkosságok terén. Mindez áttételesen szerepet játszhat a születések számának drámai csökkenésében is. Ha ez a tendencia tovább folytatódik, az hazánk számára végzetes lehet. Minden, az ország jövőjéért felelősséget érző emberben felmerül a kérdés: mi ennek az oka, van-e lehetőség arra, hogy ezt a folyamatot megfékezzük, életszemléletünket módosítsuk, s az elkövetkező évtizedben alapvető, minőségi változást érvényesítsünk a világlátásunkban, életmódunkban? Ezzel kapcsolatban kérem véleményeket.

Joggal kérdezheti bárki: miért ütjük bele az orrunkat efféle kérdésekbe mi, más területen dolgozó kutatók, értelmiségiek? Miért nem hagyjuk e téma boncolgatását a szakmabeliekre, és az ország életét irányító, a jelenünkért és a jövőnkért is felelős politikusokra? Nem értek egyet ezzel a vélekedéssel. Nem fogadom el ugyanis azt a nézetet, hogy a társadalom minden gondjának megoldásában, a helyes válaszok megtalálásában kizárólag a szakemberekre, és az ő tanácsaik alapján döntő politikuskokra kell támaszkodnunk. Szilárd meggyőződésem, hogy azok az értelmiségiek (kutatók, művészek, írók), akik a saját területükön kiemelkedőt alkottak, (nemzetközileg is) újszerű eredményeket értek el, tájékozott, tisztán látó polgárok, és túlnyomó részüknek a társadalom égető kérdéseiben is van hasznosítható véleményük. Híszem, hogy analízáló, problémalátó és szintetizáló adottságaikkal képesek arra, hogy az élet más területein is eredeti, kritikus megfigyeléseket tegyenek, ugyanakkor hasznos ötletek, javaslatok lehetnek a helyes megoldásokra is.

Mindezeket szem előtt tartva kérek benneteket, szenteljétek egy kis figyelmet ennek a témának, és fejtsétek ki gondolataitokat. Útmutatóul a következő szempontokra hívom fel a figyelmet.

Valóban pesszimista nép vagyunk-e, vagy csak — különböző okokból kifolyólag — ránk ragasztották ezt a címkét? Ha valóban azok vagyunk, mi lehet ennek az oka? Vértvataros történelmünk, a sok vesztett háború, az idegen elnyomás és az ezek következményeként kialakult szegénységünk? Szerepet játszik-e ebben a század barna és vörös diktatúrája, és velük összefüggő események? Van-e kapcsolat pesszimizmusunk és a korai elhalálozás és/vagy a születések számának drámai csökkenése között? Hazánkban magas színvonalú az orvosképzés, ennek ellenére fel-

merül a kérdés: felelős-e mindezekért az egészségügyi ellátás? Tudunk-e a szabad időnkkel hasznosan gazdálkodni, vagy csak a magunk agyonhajszolásában, az önmérsztésben járunk az élen, és képtelenek vagyunk lazítani, felszabadulni, élvezni az élet szépségét? Vagy minden ok neveletésünkben keresendő: az iskolában, a családban, a társadalmi szikákásokban, a káros szenvedélyekben, az egészségtelen életmódban? Hogyan lehetne ebből az állapotból elmozdulni? Hol kezdjük? Mit tehet pesszimizmusra hajló életszemléletünk megváltoztatásáért az iskola, az oktatás, a család, az egyház, a politika? Számos más kérdés és kapcsolat is felvethető, de lehet, hogy a fentieket is kár volt megemlíteni, mivel befolyásolhatják, határok közé szoríthatják a válaszokat.

Bízom abban, hogy a dolgozatok bennünk és másokban is további gondolatokat ébresztenek, és remélhetően segítséget jelentenek a szakembereknek és a politikusoknak is. Ezt a levelet megküldtem a Professzorok Batthyány Köre számos tagjának és jó néhány, általam nagyra becsült értelmiséginek, akiknek a válaszára nagyon számítok.

Fáradozásotokat előre is köszönöm.

Utóirat. Ezúton kérek elnézést azoktól a jeles értelmiségiektől, akiket idő és sok esetben cím hiányában nem kerestem fel levelemmel. Őszintén remélem, hogy ők is, és azok is, akik elfoglaltságuk miatt nem készítettek el tanulmányukat, hozzászólásukkal, észrevételeikkel hozzájárulnak a témához.

Szeged, 1999. június 28.

Solymosi Frigyes

Ádám György

Tisztelt Barátom, örültem nyár eleji levelednek, annak az alkalomnak, hogy nem szakemberként ugyan, de röviden kifejthetem nézetemet egy engem régóta bosszantó tévhitről, a magyarok állítólagos pesszimista beállítottságáról, borúlátó hajlamáról. Ezt a hiedelmet, úgy látszik, Te is vallood. Te jól tudod, hogy évtizedek óta nagyra becsüllek, de most e leveled szinte minden egyes állításával vitába kell szállnom.

1) Mindenekelőtt a kiindulási feltevéseidet tagadom: nem „köztudott”, hogy bennünket, magyarokat világszerte pesszimista népek tartanak, mert nem is tartanak bennünket ilyennek. Pont ellenkezőleg: akármerre jártam hosszú szakmai pályafutásom alatt, az Egyesült Államoktól Kináig, Mexikótól Ausztráliáig, bennünket életrevaló, dinamikus, élénk képzelőerővel és hallatlanul szívós élni akarással, sőt, túlélési képességekkel megáldott népek tartanak. Más kérdés, hogy egy ilyen nép-jellemrajz, nemzet-karakterológia egyáltalán komolyan veendő-e (a „német” szorgalmas, a „francia” lezser, az „amerikai” gyakorlatias stb.). A szakemberek (a szociálpszichológusok) szerint az ilyen sommás vélekedések hallatlanul torzítottak, tudományos szempontból igen nagy óvatossággal kezelendők. Igen gazdag szakirodalma van a kérdésnek, figyelmedbe ajánlok egy kitűnő hazai munkát a tárgykörből. Talán ismered *Hunyady György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban (Akadémiai Kiadó, 1996)* című könyvét. Ebből és más vonatkozó munkákból sok mindent megtudhatunk.

2) Nézetem szerint a kiindulási vélekedésed a magyarok borulató természetéről a Te általad talált formában (de csak ebben a formában: I. lejjebb!) tipikusan hazai termék, méghozzá valószínűleg 19. századbeli gyökerekkel bíró sajátos „divat”-produktum. Mint ilyen, misztikumba hajló, romantikus képzet, amely beleillett a formálódó nemzettudat mitológiájába. Elég, ha *Rónay Jácint: Jellemisme* (Győr, 1847) című, a maga idejében a korszellemet jól összefoglaló munkájára utalok. De hivatkozhatom az időben hozzánk közelebb álló nagyhatalású szerzőre is, nevezetesen *Kornis Gyulára*, akinek előadásait ifjú egyetemistaként kortársaimmal együtt nekem is szerencsém volt hallgatni.

Kornis nemzettipológiáját, a kiváló professzor ragyogó intellektusát elismerve, már akkor is abszurdnak, irreálisnak, de a 30-as, 40-es évek „divatos” szellemiségét jól tükröző torz nézetnek tartottam!

3) A „melankóliára hajlamos nemzet” ködös képzete jellegzetes magyar produktum ugyan, de azt kora ifjúságomtól kezdve nem tartom magyar specialitásnak. Íme, néhány személyes tapasztalat. A királyi Romániában nőttem fel, jártam iskolába és állandóan tapasztaltam, hogy a románok 19. századi eredetű romantikus nemzet-mitoszába szervesen beletartozott a „bús román” képzete, egyfajta „*sirva viga-dunk*” hangulat, mely annyira ismerős számunkra! Később, már orvosként és kutatóként, döbbenetesen hasonló lemondó önértékelésekkel találkoztam, főleg kis létszámú népek fiainál és leányainál: grúzoknál, örményeknél, tatároknál stb. a volt Szovjetunióban, de viszonylag nagy lélekszámú nemzetek körében is, például szinte hihetetlenül pesszimista önértékeléssel Mexikóban (az Egyesült Államok szövány indiánjainak általam masszívan tapasztalt pesszimizmusát nem sorolom ide, náluk talán tényleg objektív alapja van a borús életérzésnek). A témakörben erősen laikus vagyok. Vele együtt, kedves Barátom, de talán nem állok messze a valóságtól, ha eme vélt borulátás közös nevezőjeként, az általam tapasztalt európai és amerikai esetekben, a *kollektív fenyegetettség* valódi vagy vélt érzését gondolom felfedezni, amelyről olyan szépen és világosan írt *Illyés Gyula*. A fő kérdés viszont az, hogy a *fenyegetettség vajon lemondó, borús életérzést vált-e ki, vagy ellenkezőleg, dacot, ellenállást, esetleg szívós túlélési stratégiákat?* Meggyőződésem, hogy az *utóbbi magatartásformát!*

4) Jelen válaszomban most érkeztem el a felvetett probléma sarokpontjához, nevezetesen a nemzeti pesszimizmusnak Te általad vélt összefüggéséhez *három súlyos demográfiai, illetve népegészségügyi problémával*, nevezetesen (a) az *öngyilkosságok nagy számával*, (b) a *születések számának csökkenésével*, és (c) a *korai elhalálozás kedvezőtlen statisztikájával*. E három szociális kérdés egyenként és együttesen súlyos gondja a magyar társadalomnak, de a legtöbb kutató, gondolkodó és gyakorlati szakember nézete szerint nem sok közülük van egymáshoz és főképpen nem mutatnak összefüggést valamifajta nemzeti melankóliával! Vitalevelemben nincs tere annak, hogy tételesen kifejtsem a sajtóból megismert tények alapján kialakult véleményemet egyenként e három kérdéskőről, csupán utalásszerűen kérélek arra, hogy gondold át a következőket:

a) A személyiségpszichológia és klinikai pszichológia szilárdan vallja, hogy az *öngyilkosságok száma* egy-egy országban nem függ össze sem a lakosság anyagi helyzetével, sem a népesség „*lelki alkatával*”, amennyiben ilyen kategória egyáltalán létezik. Leginkább társadalmi vagy egyéni konfliktushelyzetek (szexuális, házassági, magányossági, munkahelyi stb.) kóros feldolgozási módjának tartják, de más szociálpszichológiai elméletek is forgalomban vannak (néhány öngyilkosságok „*ragályos*” divatok lehetnek, például tapasztalatlan fiatalok csoportjaiban!). Érdekes, hogy a „nyugodt” és jómódú Svájcban és Svédországban egyaránt igen magas a *szuicidiumok száma*. Egyébként hazánkban tudtommal csökkenő tendenciát mutat!

b) A *születésszám-csökkenést* főképp gazdasági, esetleg életcél-szemléleti okokkal magyarázzák. Sok fiatal elodázza a házasságot, a házasodók nem vállalnak több

gyereket stb. Ez a demográfiai gond annyira a társadalmi érdeklődés előterében áll, a napi-, heti és havi sajtó állandó vezértémáját képezi, hogy az okokra nem kívánok itt kitérni, de semmiképpen sem lehet valamifajta közgondolkozási pesszimizmussal összefüggésbe hozni.

c) Végül a *korai elhalálozás statisztikája* közismerten az életmóddal (helytelen táplálkozási szokások, alkoholizmus, dohányártalom, a testkultúra hiánya, az egészségügyi szervezett ellenőrzés és megelőzés gyengesége stb.) mutat leginkább korrelációt, genetikai és egyéb biológiai tényezőkkel, valamint gazdasági okokkal is összefügghet, de borúlátó életszemlélettel? Amerikában közismerten látványos módon kitolódott a halálozási korhatár, de nem azért, mert valamiféle kollektív pesszimizmus optimizmusra váltott át!

Annyiban bizonyosan közös a gondunk, hogy mindhárom fent taglalt súlyos jelenség *a magyar populáció rohamos csökkenéséhez vezethet*, ami aggasztó fenyegetés és ezért tennünk kell ellene! Természetesen azzal is teljes mértékben egyetértek, hogy mindhárom égető társadalmi problémacsoport enyhítésében és majdani megoldásában a hazai értelmiségi köröknek, mindenekelőtt Akadémiánk tagjainak, elsőrendű szerepet kell vállalniuk! De semmiképpen sem a ködbe burkolózó, hiedelemszintű „pesszimizmus” elavult sztereotípiáinak hirdetése által!

Borzsák István

Kedves Barátom, megtisztelő megkeresésedet semmiképpen sem illenék válasz nélkül hagynom, bár a felvetett keserves kérdés — miért akarná népünk, hogy letöröltessék arról a földről, amelyet ezerszáz évvel ezelőtt megszerzett és minden megpróbáltatás közepette mindmáig megtartott? — nem tartozik szorosan szakmai illetékességem körébe. Valóban pesszimista nép vagyunk-e, kérdezem.

Igen, voltak hosszabb-rövidebb időszakok, amikor minden okunk megvolt arra, hogy borúsnak lássuk a jelent és kilátástalannak a jövőt: és mégis! Nem illik ugyan az alkalomhoz, de elismétlem Carl Spitteler svájci író egyik ismert könyvének zárószavait „Mein Herz heisst 'Dennoch!'”. Könnyen mondhatta, jegyzik meg erre csüggedésre hajlamos honfitársaink, hiszen svájcinak született, mi pedig veszélyesebb — huzatos — tájára Európának. Nos: a svájciaknak is akadt elég bajuk az évszázadok során, mégis boldogultak, mert a hegyeiken kívül eszük is volt hozzá. Legyen nekünk is!

Ahhoz azonban — egyebek közt — a pesszimizmus *ellentétének* józan felismerése és felszámolása is szükségeltetik. A túlzott — és megalapozatlan — optimizmusra, önmagunk kritikátlan túlbecsülésére gondolok. Mennyi mindent elkerülhettünk volna, ha nem szajkózzuk csökönnyösen és bután az „Extra Hungariam non est vita!”-t! Az igaz, hogy *extra Hungariam* nem *ilyen* az élet, de tegyünk róla, hogy *intra Hungariam olyan* legyen, mint a nem lebecsülendő, hanem *elérendő* Nyugaton!

Ha egyszer ostoba pöffeszkedés nélkül, kellő józansággal nézzük — igenis meglévő! — erényeinket, és kiküszöböljük — igenis meglévő! — fogatkozásainkat, akkor kevesebb, vagy éppen semmi okunk sem lesz holmi nemzetpusztító pesszimizmusra.

Ennyi telt pillanatnyilag egy szimpla klasszikus filológustól.

Csath Magdolna

A témát — közgazdászként — elsősorban gazdasági természetű okokból kiindulva szeretném megközelíteni. Tisztában vagyok vele, hogy ez a közelítés nem adhat egyértelmű magyarázatot arra, hogy mi okozza a ránk, magyarokra olyannyira jellemző pesszimista szemléletet, márcsak azért sem, mert a vázolt problémák nem egyformán hatnak a lakosság különböző rétegeire. Ennek ellenére azt gondolom, hogy a felsorolt gazdasági jellegű problémák bizonyíthatóan hozzájárulnak a pesszimista életérzés kialakulásához, ill. felerősödéséhez általában, és különösen azon rétegek esetén, amelyeket a problémák a leginkább érintenek.

A magyar gazdaság állapota

A magyar tulajdonú gazdaság a rendszerváltás óta eljelentéktelenedett. Az iparban és a szolgáltatások területén uralkodóvá vált a külföldi tulajdon. A külföldi cégek jelentős része a működő és a rendszerváltás nehézségeinek átvészelése után valószínűleg versenyképessé tehető magyar cégeknek privatizációval való leépítése, a versenyből való „kiiktatása” és a piacok megszerzése céljából érkezett hozzánk. A zöldmezős beruházásokat megvalósító globális cégek pedig elsősorban a régióban legnagyobb állami kedvezmények és a jól képzett, de igen olcsó munkaerő miatt települtek be Magyarországra. A rendszerváltásnak ez a módja — egyéb tényezőkkel együtt — a régió legmagasabb munkanélküliségét, jelentős elszegényedést, és a vállalkozások esetén a külföldi cégekkel szembeni hátrányos megkülönböztetést hozta. Ezenkívül az összeszerelő üzemek agresszív termelékenységnövelő stratégiája és a szakszervezetek hiánya teljesben védtelenné, kiszolgáltatottá tette a munkaerőt. Mindezek a tényezők együttesen jelentősen járultak és járulnak hozzá a pesszimista életérzés erősödéséhez.

Munkanélküliség

Magyarországon — a régióban példa nélküli módon — több mint 1.5 millió munkahely szűnt meg a rendszerváltás óta. A lakosság több mint 30%-a vesztette el a munkahelyét. Ezek között jelentős volt az értelmiségi, mint pl. a kutatói-fejlesztői munkahelyek száma. A KSH jelentése szerint a kutatófejlesztő munkahelyek száma 1991-től 1998-ig 45%-kal csökkent, az MTA kutatóintézeteiben foglalkoztatottak száma pedig 32.2%-kal lett kevesebb. Egyébként a kutató-fejlesztő helyek megszüntetésében élen jártak a külföldi cégek. Az általuk létesített új munkahelyek között pedig a mai napig a fiatal, egészséges betanított munkásokat igénylő munkahelyek száma van többségben. Jól érzékelteti ezt a helyzetet, hogy míg a globális cégek „sűrűsége” a Nyugat-Dunántúlon a legnagyobb, a kutató-fejlesztő létszám csupán az országos átlag fele ebben a régióban.

A munkahelyüket elvesztő kutatók-fejlesztők jelentős része ma alacsonyabb színvonalú, igénytelenebb munka végzésére kényszerül, vagy kényszervállalkozóvá vált egy olyan gazdaságpolitikai környezetben, amelyik nagyon is barátságtalan a hazai kisvállalkozásokkal szemben. Ezek az emberek azért valószínűleg nem lehetnek túlzottan optimisták, hiszen nem képesek „önmegvalósításra”, képességeik hasznosítására illetve továbbfejlesztésére. Ráadásul jövővel kapcsolatos esélyeik sem túl jók, hiszen többségük 40 év felett van, és ezért egyre kevésbé keresett a munkaerőpiacon. Náluk is rosszabb helyzetben vannak a munkanélküliek, közülük is a tartós munkanélküliek. A közép európai régióban pillanatnyilag is Magyarországon a legmagasabb a munkanélküliség, közel 10 százalék. És arról nincsenek is felmérések, hogy hány olyan további munkanélküli van, akiket már — valamilyen ok miatt — nem „regisztrálnak”.

Különösen veszélyes, hogy a munkanélküliek között rendkívül magas, több mint 50% az ún. tartósan munkanélküliek aránya, vagyis azoknak az embereknek a száma, akik már nem is remélhetik, hogy valaha munkát találnak. A munkanél-

küliség, ill. a képességnél alacsonyabb szintű munkavégzési lehetőség pedig egyértelműleg romboló hatással van a fizikai és a mentális egészségre egyaránt. Ezzel kapcsolatos kutatásokat dr. Harvey Brenner, a Johns Hopkins Egyetem tanára végzett az USA-ban. Kutatásai során egyértelmű összefüggést talált a munkanélküliség és az öngyilkosságok, depressziós esetek számának növekedése között.

Elszegényedés

A Batthyány Lajos Alapítvány gondozásában megjelenő Batthyány Előadások 6. „A magyar nemzet egészsége” címet viselő (1996. február 17-i) füzetben Kopp Mária írja le, hogy egy 1995-ben készült felmérés szerint a megkérdezett 16 éven felüli lakosok 20.9%-ának olyan kevés volt a jövedelme, hogy az élethez szükséges leg-alapvetőbb dolgokat sem tudta megvenni. De nem kell ahhoz munkanélkülinek lenni, hogy valaki szegény legyen. A létminimum körül él a nyugdíjasok jelentős része és a nagycsaládosok is. A dolgozók sem dicsekedhetnek azzal, hogy életszínvonaluk optimista életszemléletre adna okot. Hiszen tudjuk, hogy a bérből és fizetésből élők többségének jövedelme az európai átlag egytizede, miközben áraink átlagosan az európai uniós árak körülbelül egynegyedét teszik ki. Sőt több termék esetén mára el is érték, vagy meghaladták azokat. Az alacsony munkabérek ugyanakkor növekvő munkaintenzitással járnak együtt a termelőszektorban. Az IMD svájci gazdaságkutató és vezetőképző intézet ez évi kiadványa szerint a vizsgált 47 országból Magyarország a második a termelékenység növekedése és harmadik az órabérek alacsony szintje tekintetében. Nálunk alacsonyabb órabérek csak Indonéziában és Oroszországban vannak. Ugyanakkor az ún. GINI-index, ami a szegények és a gazdagok közötti szakadékot méri, nálunk magasabb, mint a környező országokban, és ráadásul növekszik.

Egy felmérés szerint 1997-ben Magyarországon a lakosság 30–35%-a európai uniós mércével mérve elfogadhatatlanul szegény volt. A szegénység, a kilátástalanság szintén nem teszi az embereket optimistává. Márcsak azért sem, mert ez a fizikai és szellemi felfrissülés lehetőségeinek elérhetetlenségével, az egészséges étkezés megfizethetlenségével jár együtt. A szegénység, az alacsony életszínvonal ráadásul a dolgozók jelentős részénél olyan munkakörülményekkel jár együtt, amelyek maguk is elkeseredést okozhatnak.

Munkakörülmények

Az összeszerelő üzemek munkarendje Magyarországon több helyen is olyan, hogy azt az Európai Unióban nem engedélyeznék. A munkavállalók tartósan napi 14 órát vagy folyamatosan több héten át hétvégeken is dolgoznak. Több helyen meg van tiltva a dolgozóknak, hogy a munkaidő alatt egy percre is leüljenek. Egyébként a *The Economist* című brit gazdasági szaklap 1999 szept. 11-i száma 26 országban vizsgálta, hogy a munkaerő hány százaléka dolgozik 40 óránál többet egy héten. Magyarország a 7. helyre került, mint olyan ország, ahol a dolgozók több mint 80%-a dolgozik több mint 40 órát egy héten. Ennél megdöbbentőbb, hogy a listán egyedülállóként, nálunk a nők még ennél is rosszabb helyzetben vannak. Közülük ugyanis több mint 90% dolgozik 40 óránál többet hetente.

Sok helyen nyomást gyakorolnak továbbá a nőkre azért, hogy ne vállaljanak gyermeket, implicite megfenyegetve őket azzal, hogy ha gyermekük lesz, akkor nem jöhetnek vissza dolgozni. Ezzel a politikával összhangban nem is vesznek fel dolgozni kisgyermekes anyákat. Nálunk továbbá rendkívül egyszerű az elbocsátás is. A svájci kutatók szerint e tekintetben is a lista élén vagyunk, hiszen a 47-ből a 3. helyet „vittuk ki” magunknak.

A munkakörülmények hatással vannak a fizikai és a lelki egészségre egyaránt. A magánéletbe való drasztikus beavatkozás — a gyermekvállalás „büntetése”, a családdal töltendő hétvégék „elvétele” — szintén hozzájárulhat a pesszimizmushoz, főleg ha arra gondolunk, hogy a munkavállalónak általában nincs hova fordulnia segítségért, hiszen a külföldi cégeknél általában nincsenek szakszervezetek, ahol

pedig vannak, ott a szakszervezeti vezetés ugyanúgy ki van szolgáltatva a munkaadónak, mint bármely más munkavállaló. A panaszkodás, a kritika könnyen végződhet elbocsátással, hiszen — mint látjuk — ez nálunk nagyon is könnyű, és munkanélküli is van bőven a piacon. A kiszolgáltatottság érzése sem növelheti az emberek optimizmusát.

Egészségi állapot

A munkanélküliség, a szegénység, a nagy szakadék a szegények és gazdagok között, a kiszolgáltatottság, és az ezekkel együttjáró stresszhelyzetek párhuzamosan a 10 éve folyamatosan romló egészségügyi infrastruktúrával nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz, hogy hazánk Európa legbetegebb lakosságával „büszkélkedhet”. A *Business Central Europe* 1999. júniusi száma közli azt a 35 országot tartalmazó listát, amely szerint nálunk rosszabb egészségi állapotot az elemzők csak 9 országban találtak, és ezek között egyetlen olyan ország sincs, amelynek egy főre jutó nemzeti jövedelme elérné a magyar szintet. Vagyis a GDP nagysága és az egészségi állapot között nincs közvetlen összefüggés. Ez azzal is magyarázható, hogy a GDP-ben benne van a külföldi cégek által termelt érték is, amellyel szabadon rendelkeznek: ha akarják, ki is vihetik az országból. Egy olyan országban ezért, mint Magyarország, ahol az ipari üzemek döntő hányada van külföldi kézben, a nagyobb GDP nem feltétlenül járul hozzá a lakosság életszínvonalának, életkörülményeinek és életminőségének javulásához. Az egészségi állapotot a munkakörülmények, a szegénység, a munkanélküliség, valamint a szegények és gazdagok közötti szakadék mellett sokkal inkább az befolyásolja, hogy mennyit szán a kormány a GDP-ből az egészség megőrzésére és visszaadására, vagyis a gyógyításra. Ez az érték pedig nálunk tartósan alacsony. Ma az egészségügy a 10 évvel ezelőtti összeg csupán felét kapja támogatásként, miközben a romló egészségi állapot ennek sokszorosát indokolná. Az IMD tanulmány így fogalmaz: „Az egészségmegőrzéshez rendelkezésre álló magyar intézményrendszer nem felel meg a társadalmi igényeknek.” Ez a helyzetünket tekintve azt jelenti, hogy a vizsgált 47 országból csak 8 országban találtak az elemzők rosszabbul működő egészségügyi intézményrendszert. Ez a megállapítás annak is köszönhető, hogy míg nálunk a GDP kb. 4,5%-át fordítja a kormány egészségügyre, addig ez az érték pl. Ausztriában 9,7, Németországban 9,5, Írországban 7,9, és Finnországban 8,3%. Így egy lakosra vetítve pl. Ausztria és Németország hétszer annyit költ egészségügyre, mint Magyarország. Valószínűleg nem független ettől, hogy a vizsgált 35 országból a lakosság egészségi állapotot tekintve Ausztria a 7., Németország pedig a 15. helyen van.

A *Business Central Europe* 1999. júniusi száma is hasonló következtetésekre jut, és felhívja a figyelmet a rossz egészségi állapot gazdasági fejlődést veszélyeztető hatására.

A rossz egészségi állapot és a folyamatosan csökkenő várható élettartam között is nyilvánvalóan van összefüggés. Nem javíthatja az emberek optimizmusát a rossz egészségi állapot, a leromlott egészségügyi rendszer és ennek következtében — betegség esetén —, a gyógyulás esélyeinek folyamatos romlása sem.

Gazdaságpolitika

A rendszerváltás óta változó hangsúlyokkal bár, de lényegében neoliberális, monetarista gazdaságpolitikát folytatnak Magyarországon a kormányok. Ennek lényege a fogyasztás visszafogása és a külföldi cégeknek nyújtott kivételesen kedvező támogatások rendszerének együttese. A fogyasztás-visszafogás az alacsonyan tartott béreken keresztül összefügg az elszegényedéssel. A külföldi cégek támogatása pedig sérti a hazai vállalkozások érdekeit, rontja gazdasági—piaci esélyeit, és ezzel torzítja a piaci versenyt. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy folyamatos értékátcsoportosítás zajlik le a hazai vállalkozók és a lakosság kárára és a külföldi cégek javára. Ezt úgy is lehetne fogalmazni, hogy a magyar ember „másodlagos állampolgárrá” válik saját hazájában, ami szintén nem növeli az optimizmusát.

Növelheti továbbá a pesszimizmust az is, hogy nincs a nemzetnek jövőképe, nincs ami az emberek többségét valóban lelkesíteni tudná. A tudás továbbra sem érték. Nem véletlen, hogy tovább folytatódik az „agyelszívás”, vagyis, hogy a fiatal, tehetséges szakemberek — lehetőségek híján — külföldre távoznak. Az IMD által vizsgált, 47 országot tartalmazó listán e tekintetben is nagyon rossz helyezést értünk el.

Ezenkívül az emberekben nincs elég bizalom a politikai vezetőkkel szemben sem, hiszen azok ígéreteiket rendszeresen megszegik.

Az emberek tudása, energiái kihasználatlanok maradnak, mert még mindig nagyon gyenge a civil társadalom, és nagy a hatalmon lévők és nem lévők közötti távolság. Mindezek a problémák szintén táplálói lehetnek a pesszimizmusnak.

Társadalmi értékrend, etika

Végül néhány a gazdaságtól kissé távolabbi, de azért vele összefüggő kérdésre szeretnék röviden kitérni. A magyar társadalom „szövege” jelenleg „szakadozott”. Alacsony szintű a kooperativitás és a szolidaritás. Az IMD tanulmány úgy fogalmaz, hogy a 47 ország közül csak hétben gyengébb a társadalmi kohézió, és a politikusok igyekezete a kohézió megerősítésére, mint nálunk. A hazánkban működő cégek társadalmi felelősségérzete rendkívül gyenge. E tekintetben rosszabb helyzetet csak 5 országban találtak az IMD kutatói. A felelősségérzet hiánya megmutatkozik a környezettel szembeni felelőtlenségben is.

Egy ENSZ elemzés szerint Magyarország területének 11,2%-án a levegő erősen szennyezett, és a lakosság 44,3%-a olyan helyen lakik, ahol a levegő szennyezettsége károsítja az egészséget. Ez összefügg valószínűleg azzal, hogy a 47-es listán csak 3 ország előz meg bennünket a tekintetben, hogy a vállalkozások tevékenységét „nem nehezítik szigorú környezeti előírások”. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy nálunk a vállalkozások érdekei előbbre valók, mint a lakosság egészséges környezethez való joga. A rossz levegő, a zaj rontja az egészségi állapotot és ezen keresztül, az valószínűleg szintén növelheti a pesszimizmusra való hajlamot is.

Végül fel kell vetni még egy fontos erkölcsi—etikai problémát is, ez pedig a jog előtti egyenlőség kérdése. Elméletileg ez a jog fennáll. A gyakorlatban azonban tudjuk, hogy a helyzet nem így fest. A mai napig a „nagy halak” megússzák a büntetést. A gátlástalanság, a nagy többség megkárosítása megúszható. Ha a kisember tartozik, azt viszont keményen behajtják rajta: elárverezik ingóságait, utcára taszítják. Ha a kisvállalkozónak köztartozása van, bezárják az üzletét. A nagyok viszont kb. 800 milliárd forinttal tartozhatnak a költségvetésnek, és ezen keresztül a lakoságnak. Ez nem valódi jogegyenlőség, sőt nem is valódi demokrácia. Emiatt az átlagembernek nagy a kiszolgáltatottsági érzete, és kisebb az optimizmusa saját helyzetének, lehetőségeinek és jövőjének megítélésével kapcsolatban.

Összefoglalás

A vázolt gazdasági problémákat sűrítve fejezi ki a HDI mutató, vagyis az emberi fejlődés indexe. Ez a mutató ugyanis vizsgálja az életszínvonalat, az egészségi állapotot, a munkához jutási lehetőségeket és a környezet helyzetét. Az IMD vizsgálatai alapján a HDI mutató tekintetében 1997-ben 33., 1998-ban pedig 37. helyre kerültünk a 47 országot tartalmazó listán, vagyis egyébként is gyenge helyezésünk 4 hellyel tovább romlott. Valószínűleg ez is magyarázza az eltűnni nem akaró pesszimizmust.

Visszatérve a bevezető gondolatra nem állíthatjuk, hogy a vázolt gazdasági jellegű problémák és a lakosság pesszimizmusa között közvetlen kapcsolat lenne kimutatható. A pesszimizmust nyilván sok egyéb, többek között történelmi ok is indokolja. Az azonban valószínűsíthető, hogy a vázolt problémák és jelenségek is hozzájárulnak a pesszimista életérzés meglétéhez, legalábbis a lakosság azon rétegeiben, amelyeket a negatív hatások érik. Ez pedig magában foglalja a munkanélküliek és a nyugdíjasok mellett a bérből és fizetésből élők valószínűleg jelentős részét.

Véleményem szerint a pesszimizmus akkor fog átcsapni optimizmusba, ha az emberek többségének életkörülményei és életminősége érezhetően javulni kezd, ha a tudás megbecsülése megnő, ha lesz pozitív és hiteles jövőkép az ország számára, és ha erősödik majd a civil társadalom és így az emberek valóban részt vehetnek saját jövőjük építésében, ahogy Ady mondta: „Ez az ország a mi országunk, itt most már a mi kezünk épít” (*A hadak útja*).

A pesszimizmus halványulásához szükség lesz továbbá még egy fontos dologra, az értékrend talpra állítására. Arra, hogy a „jog asztalánál mind egyaránt foglal helyet” ne csak elmélet, de mindennapi gyakorlat is legyen. Arra, hogy „a politikusok ne a politikából, hanem a politikáért éljenek” (Max Weber), vagyis a nemzet, és ne saját érdekeiket szolgálják, és ezzel vívják ki a lakosság bizalmát, megbecsülését. Az értékrend helyreállítása nemcsak a pesszimizmus csökkenésére, de a gazdasági eredmények javulására is pozitív hatással lenne. Hiszen, amint Pareto, a híres közgazdász—statisztikus mondta: „Az olyan társadalom, amelyből száműzték az igazságot és az erkölcsöt, nem lehet sikeres”.

Cseh-Szombathy László

Szeretek vitatkozni. Hiszek abban, hogy a különféle nézetek, vélemények konfrontálása előnyös a tudományos megértésre. Ezért megragadom az alkalmat, hogy vitára keljek az általam nagyon nagyra becsült Solymosi Frigyes professzor téziseivel, amelyeket a Professzorok Batthyány Köre tagjainak szétküldött levelében fogalmazott meg a pesszimizmus szerepéről a jelenlegi riasztó demográfiai helyzet kialakulásában. Biztos vagyok felőle, hogy a Professzor Úr úgy érti ezt a hozzászólást, aminek számon: elismerésnek korunk egyik kiemelkedő polihisztora irányában.

Mikor körlevelét megkaptam, megkerestem egyik általam nagyra becsült pszichológus barátom, s megkérdeztem, hogy ő hogy is tudná definiálni a pesszimizmus—optimizmus konstrukció párost. Válasza korrekt volt, de számomra nem volt kielégítő: pesszimista vagy optimista az, akit az erre a célra szerkesztett vélemény, attitűd skálák alkalmazásakor kapott válaszok summája annak minősít. Megemlített néhány ismert skálát, amelyeket nemzetközi összehasonlításoknál alkalmaztak és amelyeket a kutatók alkalmasnak tartanak arra, hogy országok közötti összehasonlításoknál is használjanak, rangsorolva azokat az optimizmus-pesszimizmus dimenziójában. A vizsgálatok általában azt mutatták, hogy Magyarország népe a rangsor pesszimista végén helyezkedik el.

Amire kedves kollégámtól nem kaptam választ, az az volt, hogy az így mért pesszimizmus miként hat, mennyiben befolyásolja az egyes emberek magatartását, pontosabban Solymosi professzor úr kérdésfelvetésére választ keresve: mennyiben és miként vezethető le az országosan kimutatható pesszimizmusból a túlzás nélkül katasztrofálisan magas halandóság, és a gyermekvállalás alacsony szintje.

A halandóság kérdésében van egy halálok, amely esetében kézenfekvő a pesszimizmus szerepe, s ez az öngyilkosság. Aki reménytelennek itéli meg a helyzetét, az lesz öngyilkos. Az összefüggés azonban nem ilyen egyszerű. Az öngyilkosságok gyakoriságának csökkenése a háborúk borzalmai közepette, valamint viszonylag alacsony előfordulásuk a náci haláltáborokban arra mutat, hogy a külső okokra visszavezethető nyomorúság nem vezet feltétlenül az élet eldobásához. Háttha túléljük, s akkor minden rendeződik. Az öngyilkosság inkább olyankor következik be, amikor valakinek önmaga képességébe vetett hite omlik össze. Fennáll tehát a pesszimizmus szerepe, de ez nem független külső körülmények alakulásától.

Öngyilkosság az oka a halálozások mintegy 3 százalékának. Ez magas érték, de ha a halandóság egészét nézem, akkor messze mögötte marad a rákban és a szív- és vérkeringési elégtelenségekben bekövetkezett halálozásoknak. Kérdés: ezeknél milyen szerep tulajdonítható a pesszimizmusnak?

Bebizonyított, hogy a betegségek bekövetkeztében és különösen alakulásában közrejátszanak a mentális állapotok. Ahhoz azonban még ma sem elegendők ismereteink, hogy az egészségi állapotra kiható egyéb tényezők (környezet, fogyasztás, lakásviszonyok, életstílus, munkavégzés intenzitása stb.) mellett mi írható a pesszimista szemlélet rovására. Eddig például még senki sem bizonyította be, hogy a születéskor várható élettartam Japánban azért a legmagasabb a többi fejlett országhoz viszonyítva, mert a népesség optimista, azt viszont már igen, hogy a töménytelen hal fogyasztása koleszterinszegény táplálkozást jelent, s ez csökkenti a cardiovasculáris megbetegedések kockázatát.

Hangsúlyozni kívánom, hogy nem tagadom a mentális állapot jelentőségét a megbetegedéseknél, halálozásnál, de ez nem feltétlenül direkt: a magyar paraszt nem azért eszik nagy mennyiségű szalonnát, mert pesszimista, hanem mert az ősei is így éltek s másra nem mindig futja; a városi ember sem azért nem megy el idejében szűrővizsgálatra, mert neki már úgyis mindegy, hanem mert fejletlen az egészségügyi kultúrája.

A gyermekvállalás okainak vizsgálatánál Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit több vizsgálat során mutatta ki az attitűdök szerepét. Vitathatatlan ezen kutatások eredményei alapján, hogy a tudatos gyermekvállalás nálunk, de ma már valamennyi európai országban is az egyének, a csoportok attitűdjeitől függő. Kérdés azonban, hogy ezeket az attitűdöket szabad-e kizárólag a pesszimizmus-optimizmus dimenzióban megítélni? Nem szükséges-e például a helyzet racionális megítélését is figyelembe venni, így a jövedelmi viszonyok, a gyermeknevelés költségei, a lakásadottságok, a feleség kereső tevékenysége stb. megítélését is bekapcsolni az attitűdök közé. Saját kutatásaim alapján az általános világnézet és értékítélet az, ami kulcsfontosságú. Őszintén szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a gyermekvállalás áldozatokkal is jár: a szülőknek számos szükségletük teljes kielégítéséről le kell mondaniuk, kényelmetlenségekkel kell számolniuk, megszorodniuk gondoljaik és nincs biztosíték arra nézve, hogy gyermekük, gyermekeik felnöve viszonzózzák a rájuk fordított fáradságot. Ennek ellenére azok a házaspárok, akik elfogadják a kötelességvállalás eszméjét és örömet tudnak találni abban a szolgálatban, amelyet egy vagy több kis lény világrahozásával, majd gondozásával, nevelésével végeznek, megelégedettek lehetnek. Ez azonban már nem az optimizmus-pesszimizmus skálán való elhelyezkedés függvénye.

Csikós-Nagy Béla

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy a körleveledben foglaltakra mint közgazdász fejtsem ki véleményemet. A népességszökkenés európai problémáit szeretném a figyelem előterébe állítani.

Történetileg hosszabb időszakra visszamenően a tudományos kutatás kapcsolatot vélt felfedezni a gazdasági fejlettség és a népességszaporulat között. Az általános társadalmi-gazdasági fejlődés függvényében egyfelől nőtt az élveszületettek aránya és az átlagos életkor, másfelől erősödött a szaporodásra irányuló hajlam. Az előbbi nyilvánvalóan a javuló egészségügyi és anyagi ellátottságnak volt az eredménye. Az

utóbbi motivációja viszont változatos. De az okok között a gazdaságnövekedésnek is fontos szerepe volt. Ez a tudományos gondolkodás egybeesett az első és a második ipari forradalom időszakával. Ezek a forradalmak még döntően a létszámnövekedésen alapultak. Egyfajta körforgásban szemlélték az iparosodási folyamatot és a népességszaporodást. Ez az atlanti-centrikus világ gazdaság időszeke volt, amely elsősorban Európára korlátozódott, ahol elsőként ismerték fel az anyagi jólétet mint az emberi értékek fontos hordozóját.

A gazdasági fejlettség és a népességszaporulat viszonyában a XX. században új törvényszerűségek jelentkeztek. Ezekkel a kérdésekkkel a közgazdaságtanban leginkább a Nobel-díjas S. Kuznetz foglalkozott. A *népesség, a tőke és a növekedés* című munkájában található a Durand által szerkesztett táblázat, amely az 1750—1960 időszekekre 10 éves átlagokban tájékoztat az éves népszaporulatról Európában és a világ többi részén. Európában az évi népességszaporulat 1750—1850 között 6%, 1850—1930 között pedig 9,6% volt. A világ többi részén ezek az értékek 4,3, illetőleg 4,8%-ot adtak. Ezzel szemben az 1930—1960 közötti időszekeben Európában a népességszaporulat 4,7%-ra csökkent, a világ többi részén ezzel szemben 14,3%-ra emelkedett. Az angol klasszikus iskola talaján megfogalmazott Say-féle egyensúly-elmélet ezzel elvesztette érvényességét.

Az európai népesedési jellemzőkben végbemenő változás különösen drasztikusan mutatkozik meg Magyarország esetében. Az 1870-es népszámlálás hazánkban még középkorias, extenzív népesedési helyzetet rögzített. A családokban átlagosan 6 gyermek született, viszont a várható átlagos életkor csak 38 év volt. A magas halálozási arány miatt a természetes szaporodás 3—4% között mozgott. Ez a helyzet a következő évtizedekben javult. A XX. század indulásakor a természetes szaporodás már elérte a 11—12%-ot. Ez elsősorban a halálozási arány csökkenésének tulajdonítható. A demográfusok az idő tájt a magyarságot fiatalos népességként jellemezték arra utalva, hogy a 60 éven felüliek az össz-népességnek csak 7,7%-át tették ki. Ez volt a két világháború közötti időszeke jellemzője is.

De a második világháború után Magyarország demográfiai válságba sodródott. Alacsony szinten állandósult a termékenység: az átlagos gyermekszám 1,8%-ra csökkent. Ezt az időszekeket különösen jól ismerem, miután lényegében ez idő tájt kapcsolódtam be a gazdaságpolitika vezető elitjébe. Részt vettem azokban a vitákban, amelyek különösen az 1960—1973 időszekeában a demográfiai probléma megoldását központi problémaként kezelték. Sokan a kedvezőtlen trend megváltoztatását olyan feladatnak tekintették, amire a gazdaságpolitikának is koncentrálnia kell. Ezekben a vitákban mindig akadtak hangadók, akik úgy vélték, hogy van megoldás, csak azokat a problémákat kell megoldani, amelyek a nők munkába állítása révén léptek fel. Ezért olyan intézményi rend kialakítását sürgették, amely tehermentesíti az anya gyermeknevelési kötelezettségeit. Ekkor épült ki erőteljesebben a bölcsődei és a napköziotthon-rendszer. Bevezetésre került a gyermeknevelési segély. Az az igény jelentkezett, hogy minden olyan terméket, amely a gyermekek ellátását, szórakoztatását stb. célozza, állami dotációval alacsony áron hozzák forgalomba stb. Újra és újra felmerült a lakásprobléma megoldása, mint ami egyengeti az egy családra eső gyerekek számnövekedésének útját. Ezzel függött össze a paneles házakban a kevesebb négyzetméter és több lakás építés politikája. A dolgokat lehetne folytatni. A magam részéről az egész irányzattal nem értettem egyet. Utaltam arra, hogy a lakásokat nem egy generáció számára építjük és felhívtam a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek abból adódhatnak, hogy a politika illúziókat kergetve szűkíti a gazdaságnövekedés erőforrásait.

Ne értsél félre: az angolszász típusú kapitalizmussal sohasem érttem egyet. A 30-as években a jóléti közgazdaságtan eszmevilága állt hozzám a legközelebb. Ezt ma szociális piacgazdaságként írjuk le. Tehát már fiatalon egyetértettem a „szociális ernyő” koncepcióval. De kifogást emeltem a rögtönzött, a napi politikai vitákban

formálódó olyan intézkedésekkel szemben, amelyek a legkülönbözőbb visszaélésekre adnak lehetőséget, haszonélvezői pedig elsősorban nem is azok, akiknek szánják.

Érdemes elgondolkozni azon, mi magyarázza, hogy a demográfusok már most leírhatják, miszerint a XXI. század első évtizedeiben a népességszökkenés fokozódik, és 2011-től az évi 50 ezer főt is meghaladhatja. Gondolom, hogy az általad kezdeményezett gondolatkifejtések keretében erre is választ kaphatunk. Valamint arra is, hogy a hasonló problémákkal szembesülő európai országokban hol a helyünk. Mélységesen egyetértek azzal, hogy a problémát napirenden tartsuk, és mindent elkövessünk olyan társadalmi közérzet megerősítésében, ahol a fiatalság kedvező jövőbeni várakozás reményében hozhat döntést családalapítási ügyekben. Sajnos az általam belátható időben ehhez nem sok esélyt látok. Ehhez a politikai személyiségek negatív szelektálódásának irányzatát kellene megváltoztatni. Ebben látom ugyanis a fő problémát. A kommunista rezsimben ez még valahogy érthető volt. Mi az oka azonban annak, hogy a 90-es években e téren javulás alig tapasztalható?

Enyedi György

A feltett kérdésre a válaszadás igénye jogos, sürgető és indokolt sokféle választ keresni. Ám ne arra keressünk választ, hogy pesszimizmusunk milyen fokú (ez amúgy sem bizonyítható), hanem a népesség fogyásának tényezőit tegyük mérlegre! Három tételt előre kell bocsátani.

1) A magyarság alacsony természetes szaporodása (amely húsz éve már fogyásba fordult) *igen régi keletű*. A 18. század vége óta rendelkezünk demográfiai statisztikai adatokkal: a magyar természetes szaporodás mindig érezhetően elmaradt a délkelet- vagy kelet-európaiaktól, sőt a Magyar Királyságon belül is elmaradtak a magyar többségű megyék a szlovák vagy román többségűektől. Az ormánsági egykezés kezdeteit *Andorka Rudolf* is a 18. század végére vezette vissza. A demográfiai magatartás hosszú idő alatt alakult ki és lényegét tekintve nem változott a rendkívüli fordulatokban bővelkedő 19. és 20. század során. Ami nem jelenti azt, hogy a 21. században sem változhat meg, hiszen számos európai országban jegyezhetünk fel demográfiai fordulatokat, ám csak lassú, több generációra kiterjedő módosulás képzelhető el. Az európai társadalmakban hosszú távú demográfiai ciklusok írhatóak le, ezek összefüggést mutatnak az urbanizációs folyamatokkal s az urbanizált társadalmak jólétével. A ciklusváltás több évtizedes időtartamú.

2) Az alacsony természetes szaporodás nem magyar, hanem közép-európai jelenség. Követjük tehát annak a kulturális régióknak a demográfiai magatartását, amelyhez tartozunk — ez eléggé logikus. Ez a magatartás eddig markánsan eltért a kelet- és délkelet-európai demográfiai hagyományoktól — bár az elmúlt évtizedben ez utóbbi területeken is zuhanásszerűen csökkent a természetes szaporodás.

3) A demográfiai magatartást igen nagyszámú társadalmi tényező befolyásolja — koronként, országonként, országrészenként eltérő mértékben. A tényezők csak részben kvantifikálhatóak, hatás-erősségük nem bizonyítható. A logikus hipotézist egyik helyen s időben bizonyítani véljük — s rögvést lelünk ellenpéldát. Valószínű, hogy a sokféle tényező bizonyos belső szerkezete lehet előnyös vagy hátrányos a természetes szaporodás szempontjából, ismétlem: helytől, időtől, kultúrától függően. *Egyetlen* tényezővel soha nem magyarázható egy demográfiai jelenség.

A továbbiakban néhány elterjedt, logikus, ám vitatható felfogáshoz szeretnék megjegyzéseket fűzni.

a) *A népesség fogyásának az alacsony születési arány az oka.* Ez tévedés. Először is: a magyar születési arány — európai összehasonlításban — nem különösen alacsony. Magyarországon egy nő 1,38 gyermeket szül termékenységi ideje alatt, ami közel áll az európai átlaghoz (1,44). Ez magasabb a dél-európai termékenységi aránynál! (Spanyolország: 1,15; Olaszország: 1,22.) Hozzátehető: a gyermektelen nők aránya ma lényegesen alacsonyabb, mint az 1930-as években volt. Azért is születik kevés gyermek, mert alacsony a szülőképes korú nők száma. A nagy törés 1955—65 között következett be. Az abortusz korlátlan engedélyezése, többféle (erkölcsi, gazdasági, jövőképi) társadalmi válság egyidejű jelenléte mellett, zuhanásszerűen csökkentette a gyermekszámot. Az akkor született, kis létszámú női korosztályok mostanában fejezik be szülőképes időszakukat. Másodsor: a fogyás fő oka a magas halálzási arány, elsősorban a középkorú férfiak körében — ez közismert. Ha nemcsak a születési arány lenne közép-európai, hanem a halálzási arány is, talán nem is fogyna a népesség. Lehet, hogy gyorsabban csökkenthető a halálzási arány, mint ahogyan a születendő gyermekek száma növelhető. A magas halálzási arányt sem könnyű ellenőrzött tényezőkkel magyarázni. Vizsgálatok szerint az életmód a valószínű fő ok, az amúgy igencsak alacsony színvonalú egészségügyi ellátás csak szerény mértékben (15—20%-ban) „felelős”. Harmadsor: a népesség számát a vándorlási egyenleg is befolyásolja. A kilencvenes években a kivándorlási többlet is jelentősen hozzájárult a népességfogyáshoz. A szabad kivándorlás és a szigorúan korlátozott bevándorlás eleve népességcsökkentő hatású.

b) *A gyermekes családok gazdasági helyzetén javítani kell.* Logikus és elkerülhetetlen lépés — kérdés, hogy milyen lesz a hatása? A kormányzati beavatkozásoknak ez a fő területük. Az alacsony természetes szaporodás a magyar kormányzati köröket az egész 20. század során foglalkoztatta. A gyermekes családok anyagi helyzetét javító első kormányzati intézkedések 1912-ben születtek (családi pótlék a közalkalmazottaknak; 1938-tól az ipari alkalmazottaknak is). Az 1967-ben bevezetett gyermekgondozási segély (gyes) a világ leghosszabb időtartamú és legkedvezőbb jellegű segélye volt. Hatására megnövekedett a születések száma, de csak átmenetileg; nem nőtt érzékelhetően az egy nőre jutó gyermekszám, csak az első gyermek születését hozták időben előre. Az anyagi támogatások növelése ösztönzően hat a gyermekvállalásra, ám — a magyar s általában az európai tapasztalatok alapján — csak csekély mértékben.

c) *A gyermekvállalást korlátozza a házasságkötések csökkenése.* Lehetséges, de korántsem bizonyos. 1998-ban a magyar újszülöttek 1/4-e házasságon kívül született — ez olyan magas arány, hogy nem lehet devianciának tekinteni, inkább egy új magatartás —, ami az élettársi kapcsolatok terjedését jelzi. Dániában a gyermekek fele házasságon kívül születik, a dán nők gyermekvállalási kedve Európában mégis a legerőteljesebbek közé tartozik (1,75 gyermek/nő). A korábban idézett legalacsonyabb dél-európai termékenység pedig olyan országokban alakult ki, amelyekben a házasságon kívüli párkapcsolat szinte ismeretlen.

Egy sor más tényező is mérlegelhető. Ilyen például a gyors urbanizáció, amely egy generáción belül járt életmódváltással, s a lakóter összezugsorodásával (a paraszt-portán a háztelek is a lakóter része). Az általánosítástól visszatart az a tény, hogy Európa két legmagasabb termékenységű országa a minden szempontból különböző Albánia és Írország.

Ennyi bizonytalanság mellett nincs biztos terápia. Ezért kell a tényezők széles körében eredményre törekedni, a gyermekvállalásra kedvező feltételeket kialakítani. A reményt keltő kísérlet is kudarcot vallhat — s mindez csak hosszú évek múltán derül ki. De még siker esetén sem képzelhető el egyetlen generáción belül olyan termékenység-növekedés, amely a fogyást megszüntetné, legfeljebb a következő generáció esélyei javulhatnak. Néhány évtizeden belül a hazai népességfogyás csak bevándorlási többlet esetén szűnhet meg. Ez már nem demográfiai kérdés.

Fekete Gyula

A pesszimizmus nálunk — hiteles életérzés. „Pusztulunk, veszünk, mint oldott kéve, széthull nemzetünk”. Más kérdés, hogy a széthullást maga a pesszimizmus is gerjeszti, tehát a széthullás pesszimizmusunknak nemcsak oka, egyben okozata is.

Hiteles életérzés — mondom, és nagyon sok forrása közül példaként itt csak egyre, a huszadik századra utalok.

Nyomorgattatásaink, vereségeink, nemzeti tragédiáink iszonyú halmazatára. Egy-mást érték benne a magyarságot letaglózó sorscsapások, történelmünk legsötétebb, legkegyetlenebb, letragikusabb évszázada volt. Kegyetlenebb a tatárjárásnál, a törökidőknél is; irtottak, ritkítottak, súlyosan megsebesítettek bennünket azok, de nem halálosan, nem gyógyíthatatlanul. Az élni akarást nem ölték ki belőlünk.

Elborzaszt század vági zárszámadásunkban a leltár: Trianon, a harmadrészénél kisebbre zsugorított ország, vesztett háborúk, bukott forradalmak, szétszóródásunk, szétszórattatásunk a világban, idegen megszállás, szolgálai alávetettség majd fél évszázadig, gonoszul kitervelt adósságcsapda, beláthatatlan távlatú kamatrabszolgasággal — súlyos sebek, bár ezek sem halálosak, gyógyíthatnák mind az élni akarás. Ám a sebek szövődményei — bűnösen ostoba politikák segédletével — elhatalmasodtak rajtunk, bennünk, s lettünk az önpusztítás világrekorderei — lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten! —: öngyilkosság, művi abortusz, 42 év óta mélyülő népesedési csőd — bejegyzett, hitelesített világrekordjaink. Dobogós a helyzetünk a világgá szétszórásban-szétkószálásban, a családok bomlásában, az italozásban, s újban megcélzottuk a narkóban is a dobogót. Seholy ilyen halmazatban az önpusztítás rekordjai — egy sorsverte nép *kollektív öngyilkossága ez.*

Kiapadhatatlan forrása a pesszimizmusnak. S a magyarság sorsát, jövőjét illető közönynek, érdektelenségnek is.

Megjátszott ez a közöny? Mintha arra szolgálna újabban, hogy elkendőzze a személyes belenyugvást a magyarság halálos ítéletébe.

Húsz-harminc évvel ezelőtt még szokás volt ezt az ítéletet nyíltan, akár az ország nyilvánossága előtt kimondani. *Jó pont* járt érte, a politikai érettség bizonyosságának számított. *Százával* hozhatnék rá példát közéleti vitáimra érkezett levelekből, feljegyzéseimből, újságkivágásaimból. Csak mutatóban:

„Még ha ki is halna egy nép, az emberiség marad. Ha talán egy szín hiányozni is fog az emberi világból, észre sem veszi senki, nem éri számba vehető károsodás azzal az emberiséget.” (Hozzászólásból.)

„Mennyivel könnyebb volna az életünk manapság, ha nem magyarul szólnánk a Kárpát-medencében, hanem németül... Nem értem egyesek félelmét a nyelv kihalásától. Hiszen ilyen apró malőr már más nemzeteket is ért.” (Újságcikkből.)

„Vegye Ön tudomásul, hogy a haza fogalma rég kihalt minden magyar fiatal szívéből!... A plajbászát lenne mire koptatni bőven Önnek is, nem ilyen hülye, demagóg irkafirkákra... Már mindegy a magyar ifjúságnak, hogy majdan kik lakják ezt az országot, már nem érdekel magyarságán, ide már nem érzi kötöttnek magát.” (Levélből.)

Csak a nacionalisták hiszik, hogy „szörnyű csorba esnék az emberiségen, ha az ő fajtájuk hiányoznék belőle... Mellesleg azért számolgatják olyan nemzetiszín kokárdás fölbuzdulásokkal újabban a születéseket.” (Vitacikkre küldött levélből.)

Ha el is pusztul a magyarság, „nem maradna a helyén légüres tér. Emberek jönnének a helyébe, ilyen vagy olyan nyelvű emberek, teljesen mellékes, milyen nyelvűek. Életképesebbek, az biztos, minthogy túlélők, tehát még teljesebb értékkel vinnék tovább az emberi kultúrát. Mellékes, milyen nyelven veszekednének a pult

előtt. Ma már ez a nagy többség véleménye, fiatalok közt mindenesetre ez. A szemináriumon például kétharmados többséget képviseltünk.” (Riportból.)

„Jelen voltam, amikor a közgazdasági egyetemen nyilvánosan kifejtették: minek kinlódunk mi a magyar nyelvtannal, amikor úgyis el fog tűnni ez a nyelv, csak a nagy világnyelvek valamelyike marad meg, csak azt érdemes megtanulni.” (Felszólalásból.)

„Kipusztulunk? És akkor mi van? Jönnek a kínaiak. Mit érdekel engem, ötven év múlva kik élnek itt.” (Orvosegyetemisták vitájából.)

KSH jelentés: a múlt évben 21 ezerrel fogyott a lakosság száma. Műsorvezetőnő: „Kezdem azon, ami jó hír... kevesebb a kisgyerek.” (Kossuth Rádió, 1984. II. 29.)

„Hogy mi lesz a társadalommal, kihal vagy szaporodik, ugyan mit érdekel engem, ha életem végére értem!” (Tihanyi „antianyá” leveléből.)

„Tudatosult bennem, hogy voltaképpen egyáltalán nem érdekel, mikor hal ki az utolsó magyar.” (A legnagyobb példányszámú napilap vezérpublicistája cikkéből.)

Mostanában ilyesmit már nem írnak le vezérpublicisták. *Ugyanattól* a vezérpublicistától sem olvastam ilyet mostanában. Noha ítéletüket a helyzet igazolni látszik. Számolgatni sem kell a születéseket meg a halálozásokat, úgy megiramodott a pusztulás. Azok, akik 20–30 évvel ezelőtt még névvel, címmel aláírt levélben bizonygatták, hogy az a jó, ha kevés a gyerek, „annál jobban élünk, minél kevesebben vagyunk”, s hogy csak nacionalisták számlálgatják a születéseket — „fasisztoid”, írta a naplójába Csalog Zsolt, amikor egy írószövetségi közgyűlésen felszólalásomban kitértem a népesedési gondokra —, azokra, akik világgá kiáltották, hogy nem veszít azzal az emberiséggel, ha a magyarság eltűnik a térképről, s csak a „szélsőjobbaldalt” érdekli, mikor hal ki az utolsó magyar, azok ma már nem kiáltják világgá. Csak gondolják ugyanazt.

Kivétel azért kerül. A hazai és ez európai népesedés gondjait tárgyaló kötetemet (Véreim, magyar kannibálok! Vádirat a jövő megrablásáról), melyben a hazai főtudoroktól a Római Klubig begyűjtött, kevés híján ezernyi idézettel igyekszem dokumentálni a világméretű fogalomzavart, tájékoztatatlanságot, ellentmondásokat, születéseket, amikor a Magvető két évi jegelés után kiadásának támogatására terjesztette elő, az egyik zsűritag így indokolta ellenszavazatát: „Akkor adjuk ki Szálasi összes műveit is!”

Ez nyolc éve történt. A zsűritag ma is a jövő tanárait oktatja az egyetemen, a média kedvence, mindmáig kitart a magyarság sorskérdéseit illető allergiái mellett, s — épp a minap hallottam a tévében — ma is fasisztázik.

Egyébként azok, akik magukban már eltemették Magyarországot, s még nem mentek világgá, és szorgalmasan tanulnak valamilyen idegen nyelvet egyelőre itthon, többnyire az angolt — nincsenek túl sokan. Túlsúlyban vannak viszont azokon a posztokon, ahol a közvéleményt csinálják, a társadalmi közérzetet vezérik, és parttalan a táboruk. Olyanok sokadalma, akik nem öntudatos hívei ugyan a pusztulásnak, viszont cselekvői azáltal, hogy természetesnek veszik a természetellenest, a megiramló fogyást, és sem a politikában, sem a szakmájukban, sem a közéletben, sem a magánéletben nem tesznek ellene.

Megvonják a vállukat: — És akkor mi van?

Pár évvel ezelőtt egy széles körű felmérésen 25 közgondunkra kérdeztek rá, és a válaszok első számú közgondunkat a 23. helyre rangsorolták.

Ugyancsak pár évvel ezelőtt nyolc „vezető értelmiségi” felhívással fordult a nyilvánossághoz, milyen *legfontosabb* kérdések tisztázására, rendbe tételére volna szükség a rendszerváltásban a kibontakozáshoz. A felhívásukban felsorolt 43 „legfontosabb” kérdés között nem jutott hely a valóban legfontosabbnak.

Pusztulunk, veszünk? „Érdektelen” írta a kérdés bolygatására a *Magyar Napló*. Az Írószövetség (!) folyóirata.

Kell-e bizonygatnom, hogy az a közvélemény, amely megiramló pusztulásunk jelzéseire, tényeire vállrándítással felel, s amely hozzászoktatta már a képzeletét olyan jövőképhez, melyben nincs tovább helye a magyarságnak, nem sugározza az optimizmust magából, sokkal inkább a pesszimizmusra hajlamos?

Sándor András írta, nem sokkal halála előtt: „Saját, személyes halálával meg tud békülni az ember: földi személyiségét leveti, s csak azt, ami benne az egyetemes élet része, viszi át egy másik dimenzióba. S ennek a halál percében való békességnek része a tudat: a közösség, mely nemzette, s melynek ő maga is utódokat adott, tovább él. De hová lesz ez a békesség, ha szemünk a közösség halálára nyílik? Micsoda kétségbeesést viszünk akkor magunkkal, mely akkor már változhatatlan és egy örökkévalóságig megmarad?” — ennyi elég annak a jelzésére, hogy pusztulásunk elmélyülése nem csak, sőt nem elsősorban a vállrándítók pesszimizmusát gerjeszti.

Értelmetlen volna egy rövidke írásban a pesszimizmus igen számos és változatos okainak-forrásainak a leltározására vállalkozni, de a legszűkebbre szabott felsorolásból sem hagyhatom ki a médiát. A sajtó pártállami monopóliuma — a lényegi tényezőket tekintve — úgyszólván érintetlenül vészelte át a felemás rendszerváltást, és akaratlanul is, szándéktalanul is bő forrása volna a pesszimizmusnak, bár ezt a legjobb indulattal sem foghatnám rá, hogy szándék nélkül teszi. Az Aczél fészek-aljában kelt, pártnevelte szerkesztők, újságírók szemlélete bizonyára sokat változott az elmúlt években, de a bőrükből nem bújhattak ki, érzelmeik, vonzalmaik, indulataik általában túléltek a „frusztrációt”, és legkivált fölélednek, ha a sajtóbeli munka — hol direktben, hol nagy áttételekkel — *önigazolásra* kínál alkalmat. S ez a föléledés nem ritkán eldurvul — hiszen nincs mitől tartaniuk, mint a pártállamban, szinte ugyanúgy uralják a terepet —, elvadul a „minél rosszabb, annál jobb” gyakorlatáig.

Végezetül: pesszimizmusunk — *hiteles életérzésünk* — legbővebb és kiapadhatatlan forrása: elvénülésünk. A közeljövő legnagyobb terhe, méghozzá olyan teher, amelyen semmiképp sem könnyíthetünk. Jelenleg a magyar társadalom mintegy harmadrésze nyugdíjas, leszázalékolts vagy egyéb okból ellátásra jogosult. A hazai átlagos életkorhoz viszonyítva a magyar társadalom ma a világ legtragikusabban elvénülő társadalma. A félelmes arányú biológiai előregedés terhe hosszú évtizedekig feloldhatatlan, következményei elháríthatatlanok. Szövődményei a közéletben, a közgondolkodásban, az életellenes érdekviszonyok elhatalmasodásában gyógyíthatatlanok.

Nem váratlanul tört ránk, évtizedek óta számolhattunk vele. Íme, egy 29 éves figyelmeztetés:

„A társadalom előregedése meggyorsult, viszont az eltartási teher, ha emiatt valamicskét nőtt is, egészében egyelőre csökkent. Kevés a gyerek, és ez *egyelőre* kedvez az életszínvonal alakulásának, hiszen azoknak a fogyasztási javaknak egy részét, melyek — normális esetben — a növekvő utódokat illetnék, a felnőttek társadalma éli fel. Később kell ezt majd visszafizetni — uzorakamattal. Néhány év múlva elkezdődik az a folyamat, amely elkerülhetetlen már: *évről évre tizezrekkel többen hagyják abba majd a munkát, a termelést, mint ahányan elkezdik*. És ha azt akarjuk, hogy ez a folyamat *ne tartson tovább 1990-95-nél*, sürgősen tennünk kell valamit. A népesedéspolitikai évtizedekkel előre gondolkodik és tervez, itt a tűzoltómunka — amelyben pedig volna gyakorlatunk — nem sokat használ.” (Éljünk magunknak? 379. o.).

Hánytam a falra a borsót a nyolcvanas években is — mintha épp a pesszimizmus okaira kérdeztek volna rá:

„Ha túlságosan nagy azoknak az aránya egy társadalomban, akiknek nem mindennapos élményük, gondjuk, ábrándjuk a jövő, akkor ott túl sok ember kezd pillanatnyi érdekei, kívánságai szerint élni, gondolkodni, cselekedni, minthogy nagyobb távlatban sem érdekek, sem vágyak, tervek, szándékok remények nem kötik

a jövőhöz. Életkori sajátosságnak vehetem, hogy az öregebereket elég általánosan, mindennél inkább a *jelen* izgatja s a *múlt* foglalkoztatja. Azon, hogy mi lesz húsz, harminc, ötven év múlva, nemigen gyöttrődnek. A fogyás miatt hirtelen elöregedő társadalom közgondolkozása szükségképpen alakul így; eltompul az új iránti érzék, kevés a hajlandóság az áldozatra, s a távlati érdekek, a jövő gondjai, szükségletei fokozatosan háttérbe szorulnak. Annál nagyobb a *közvetlen és pillanatnyi* érdekek vonzása — „éljünk magunknak!” —, elfogyasztani a még elfogyaszthatót, kiélvezni a még kiélvezhetőt — utánam az özönviz... Már csak ezért sem lehet ifjúság- és jövőpárti az elvénülő társadalom. *Az egyéni lét elkerülhetetlen pusztulásának tudata párosul a közösségi lét pusztulásának felkomorító előérzetével és mint az élő szervezetet a gócosodó rák áttételei, szövődményei, úgy fertőzi meg az egész egész közéletet, és az egész magánéletet ez a gyógyíthatatlannak tetsző kórosodás.*” (Vé-reim, magyar kannibálok! 333—334. o.).

Társadalmi elvénülésünk sokkalta nagyobb teher a gerincroppantó, nemzeti jóvedelmünk jelentős részét évről évre fölemészítő dolláradósságnál is. Végzetesen leromlott a keresők és eltartottak kívánatos aránya, folyamatosan szorítja lefelé az elérhető életszínvonalat. Gáttalanul nőnek a betegellátás költségei, s ezzel együtt nő a társadalmi rezsi, következőképp romlanak a külpiacon a cserearányok. A reáljövédelmek és reálnyugdíjak értékállóságának megőrzése egyre inkább ellehetetlenül — és így tovább, tovább. Az elvénülés megrontotta a korszerkezetet, megbontotta a társadalmi folyamatosság egyensúlyát, s ezzel automatára kapcsoltak a pusztulás erői: minden külön ráhatás nélkül évről évre nagyobb arányban fogy a születés, nő a halálozás — ha nem szabunk gátat — a teljes pusztulásig.

Talán ezt sem kell bizonygatnom, hogy a világ legragikusabban elvénülő társadalmában a pesszimizmus hiteles életérzésnek tekinthető.

Hogyan lehetne ebből az állapotból elmozdulni? — kérdezi a körlevél. — Ki mit tehetne pesszimizmusra hajló életszemléletünk megváltoztatásáért? Szavakban egyszerű a válasz: meg kell szüntetni az okait, eldugaszolni forrásait. Tettekben lehetetlennek tetszik, annyi minden elromlott már.

Pedig ez idő szerint kedvezőnek mondható a kívánatos cselekvés politikai háttere. A forradalom óta a jelenlegi parlamenti többség s a jelenlegi kormány az *első*, amely — a jelekből ítélve — elszánta magát pusztulásunk, önpusztításunk fékezésére, megállítására, s egyelőre csak remélhető megfordítására. Tehát egy *biztató jövőkép* felmutatására is. Voltaképp az *első jövőpárti, életpárti* hatalom. Tengernyi ellentmondással, ügyetlenkedéssel, szerencsétlen szövetségi politikával, de legfontosabb sorskérdéseinket illető vitathatatlan jó szándékkal is.

Négy évtized ostromzárától megviselt, rendkívül nehéz terepen.

A „népirtás” ENSZ egyezményben kodifikált büntettét tételesen megvalósító, cinikusan halálpárti Bokros-csomag átvételére kétmilliónyi igénylő jelentkezett önként 1998-ban a szavazatával, nálunk már nem érv a politikában, hogy a nemzet élni szeretne. Nálunk már az is történelemfordító lépésnek számít, ha egy kormány lefűjja a család, az anya, a gyermek ellen évtizedek óta vezényelt hadjáratokat, s az élet, a család pártjára áll. Igaz, csak tüneti kezeléssel-orvoslással, igaz, a „szociálpolitika” Prokrusztesz-ágyába nyomorítva a családot, de csorduló jószándékkal, nyilván.

Ami a pesszimizmust termő bajok *hatékony* orvoslását illeti: még mindig volna rá lehetőség. Noha az irreverzibilis állapot vészesen közelit.

Természetesen ez idáig is volt rá lehetőség. Nem éltünk vele.

Fodor András

— Valóban pesszimista n?p vagyunk-e, vagy csak — különböző okokból kifolyólag — ránk ragasztották ezt a címkét?

Nehéz lenne ezt a kérdést igennel vagy nemmel megválaszolni, mert egy nép túlságosan heterogén közösség ahhoz, hogy egyetlen jelzővel jellemezni lehetne. Kiváltképp olyan tulajdonság tekintetében, amelyre nézve egy nép egyedei nagyon is különbözőek. A kérdés szerencsésebb megfogalmazása talán az lenne: lehetséges-e, hogy a magyar népen belül a végzetesen pesszimista emberek számaránya meghaladja a más népeknél található számarányt?

Erre a kérdésre sajnos a válasz egyértelmű igen.

— Ha valóban azok vagyunk, mi lehet ennek az oka?

Kapásból lehetne temérdek okot felsorolni. De előbb nézzük a tényeket.

A „fekete háromszög”, ahol országos átlagban is a legnagyobb az öngyilkosságok száma, Magyarország déli részén, Szegedtől nyugatra található. Ha arra járunk, gazdag tanyákat, jómódú falvakat, szép, tiszta házakat látunk. A szegénység, a nyomor nem jellemző arra a vidékre. Az öngyilkosságok magas száma szinte népbetegség-szerűen azonban igen. Az is tény, hogy a rendszerváltozást követően szignifikánsan csökkent az öngyilkosságok számaránya.

— Lehet-e az ok a történelem, vérzivataros történelmünk, a sok vesztett háború, az idegen elnyomás és az ezek következményeként kialakult szegénységünk?

Biológus vagyok és genetikus. Ezért hajlamos vagyok arra, hogy a genetikai tényezőket a legfontosabbnak tartsam. Meggyőződésem, hogy az alföldi öngyilkosságok magas számában szerepet játszik a rokonházasságok gyakorisága és a *beltenyésztettség* az adott földrajzi területen.

Ennek feltárására nem kellene mást tenni, mint családfákat elemezni. *Genetikai drift* a szakkifejezés arra, amikor a populáció izolált részében bizonyos génváltozatok (*allélek*) a beltenyésztettség, rokonházasságok miatt felhalmozódnak. Olyan ez, mint a bezárt ablakú szoba, ahol felhalmozódik a rossz levegő. Hiányzik a természetes génáramlás, a *gene flow*. Így alakulnak ki a tájjellegű koponyaalkatok, így halmozódnak fel kisebb közösségekben bizonyos vércsoportok (például a nullás vércsoport a baszk népben) — ártalmatlan, de genetikailag meghatározott jellegek, de ugyanígy felhalmozódnak a gének rossz változatai, rossz alléljai is.

Az öngyilkosságra való hajlam és képesség genetikailag meghatározott, bizonyos kórképek (pl. mániákus depresszió) része. Aki erre genetikailag nem predesztinált, az képtelen kezét emelni önmagára. A külső tényezők, a történelem tehát önmagában aligha magyarázat az öngyilkosságok magas számára a „fekete háromszög”-ben, de elősegítheti, hogy az öröklött rossz hajlam, az öngyilkosságra való készség a felszínre törjön és realizálódjon. Míg ugyanis a 0-s vércsoport mindenképpen megjelenik, ha a genetikai konstitúció (*genotípus*) olyan, a pszichiátriai-pszichológiai genotípus penetranciája és expresszivitása általában nem 100%-os, tehát nem törvényszerű az sem, hogy az öngyilkosságra hajlamos egyén feltétlenül végezzen önmagával.

Ha nem lennénk álszentek, akkor bizony tisztességesen humán populációgenetikai vizsgálatokat kellene folytatni az öngyilkossági gyakoriságban vezető és a kontroll térségekben. De vajon erre költik-e a kutatási pénzeket az ezzel foglalkozó emberek? Félek tőle, hogy nem, már csak azért sem, mert a szociológusok, pszichológusok, orvosok közül nagyon kevesen tudják a genetikát, s talán eszükbe sem jut a genetikai tényező.

Mindezek előrebocsátása után beszéljünk a kérdésben szereplő kiváltó okról, mint a rossz hajlamot kórképpé segítő tényezőről: történelmünkről.

Azt gondolom, hogy mindaz, ami velünk történt a történelem során, nem teljesen független a genetikától. Annak okát a külső tényezőkön kívül magunkban, menta-

lításunkban is keresnünk kell. Mentalitásunkat, a velünk történetekre való reagálásunkat két fontos tényező határozza meg: öröklött lelki sajátságaink és kultúránk. Mivel a magyarság genetikailag rendkívül heterogén, megint csak hiba lenne a magyar nép öröklött lelki sajátságait mint kizárólagos tényezőt említeni. Nagyon sokfelék vagyunk. De nem is mehetünk el mellette. „Sok minden jellemző a magyar emberre”. Az is, hogy a nagyon kemény körülmények között megkeményítjük magunkat, ha kell, a jég hátán is megélünk. Tudunk nagyok lenni, hősök lenni, de az is jellemző ránk, hogy a nagy erőfeszítés után a nagy összeomlás következik. És jellemző ránk az is, hogy amikor jól megy sorunk, kiül az arcunkra az öntelt, zsiros mosoly, és nem hajtunk többé úgy, mint amíg bajainkból kimászunk, a legrosszabbtól megmenekülünk. Mindez nem igaz valamennyiünkre, de távolról nézve mégis ilyen összkép alakul ki bennünk önmagunkról. Mint ahogy az sem igaz valamennyiünkre, hogy kverulánsak, agresszívak lennénk, és mégis köztudott: két magyar általában háromfelé húz. Nem véletlen, hogy a nyugati magyarság — elmentében például a lengyelekkel vagy olaszokkal — szekértáborokba tömörül, s mindent megtesz, hogy egymás életét megkeserítse. Talán ezért nem győzhetett a Rákóczi-szabadságharc sem, talán ezért lett oly keserű a szánk ize a rendszerváltozás éveiben, és acsarkodtunk mindaddig, míg négy évvel később újra a nyakunkra nem ültek azok, akiktől azt hittük: már megszabadultunk tőlük. Felkelünk bátran és egységben a zsarnok ellen, hogy megveretésünk után pár évvel már *Ferenc Jós*aként és *Jani* bácsiként emlegetjük őket. Életünket és egzisztenciánkat kockáztatjuk a hősi napokon, hogy azután a gyermekeinknek már ne is meséljünk 56 csodájáról. Ilyen a mi lelki beállítottságunk. Megalkotjuk, megrajzoljuk csodálatos történelmünket, hogy azután ne higgyünk benne magunk sem.

Az *István a király* c. film egyik legcsodálatosabb pillanata, amikor *Koppány* bukásához asszociálja a film valamennyi későbbi hiábavaló hősi harcunkat és bukásunkat. Számomra megdöbbentő és fájdalmasan igaz.

Nos, ez az a mentalitás, amely részben ahhoz kellett, hogy a történelem során az történelem velünk, ami történt, de ugyanez a mentalitás a feltétele, hogy a történelem — nem közvetlenül, hanem közvetve — *kiváلتsa belőlünk a teljes önfeladás reflexét*. A teljes önfeladás szélsőséges formája, amikor eldobjunk magunktól életünket. Olyan helyzetben, amikor a cseh összeszorítja a fogát és némán ellenáll; amikor a franciát megmenti a humora; a németet a hatalmas ereje (amelyik, ha mégis elfogy, a személyiség magyart is „megszégyenítő” totális összeomlásához vezet); az angolt pedig a józansága. Buta általánosítások talán ezek, mégis: sokunkra jellemző. Mint populációra, népre talán nem, de sok honfitársunkra igen.

A sorozatos vereségek, legszentebb álmaink, forradalmaink bukása keserűséget és reménytelenséget vált ki mindenkiből. A háborúról, amelybe hazájáért harcolni ment el a szerencsétlen fiatal, hogy azután testi, de mindenképpen lelki nyomorékként térjen haza, kiderül, hogy idegen érdekekért folyt és szégyenletes dolog volt. Az ő élete azonban ráment. A szent forradalomról, amelyért harcolt, kiderült, hogy „ellenforradalom”, amelyben a részvétel jutalma a bitó, a börtön és a megáláztatás. A hős pellengérré kerül, pályáját megtörik, a gyáva áruló, a besúgó pedig halad előre a társadalmi ranglétrán.

Vajon mire tanítja a gyermekét, unokáját a háborúban megrokkant, a forradalomban önkrement, pályáját tört ember, és mire a megjutalmazott áruló? A nyilas vagy kommunista párttag?

Mindehhez szegénység és nyomorúság is járul, ez újabb stressz tényező. De ennél sokkal súlyosabb hatása van az igazságtalanságnak, amikor a jó tanulóból koldus, a kétujjnyi-homlokúból milliomos lesz. Amikor az igazat meghurcolják, a hazugot a piederstálra állítják.

Érzékeny ember, öngyilkos hajlamú ember számára mindez könnyen lehet kiváltó tényező.

Magyarországon Mohács óta a jellemek kontraszelekciója folyik. Ez nagyobb baj a szellemi kontraszelekciónál is, mert az emberek természetes jóra törekvését negatív szelekciós tényezővé alakítja. Ez is *genetika*. És amikor minden a józan tisztesség ellenében szól, az skizofrén állapotot jelent, az öngyilkosságra hajlamos embernek újabb lökést jelent, hogy a benne szunnyadó önpusztítás szellemét szabadjára engedje.

— Szerepet játszik-e ebben a század barna és vörös diktatúrája, és az ezzel összefüggő események? Van-e kapcsolat pesszimizmusunk és a korai elhalálozás és/vagy a születések számának drámai csökkenése között?

Az előbb kifejtett gondolatok alapján a válasz egyértelmű igen. Amit bizonyít, hogy a rendszerváltozás után, noha a gazdasági jólét aligha érte el a „fekete háromszöget”, az öngyilkosságok számaránya máris jelentősen csökkent. Sajnos a születési arányszám nem, sőt a Bokros-csomag után — amelyiket én a vörös diktatúra utójátékaként éltem meg — drámaian csökkent.

— Hazánkban magas színvonalú az orvosképzés, ennek ellenére felmerül a kérdés: *fellös-e mindezekért az egészségügyi ellátás?*

Két szempontból feltétlenül az. Nincs kellő súllyal jelen az orvosképzésben a mentálhigiéne, de elsősorban a pszichológiai szemlélet és szaktudás. Injekciókkal és tablettákkal nem lehet a depresszióra való hajlamot gyógyítani. *Pszichoterápiával azonban nagyon sok öngyilkos-jelölt életét meg lehetne menteni.* A másik hiányzó dolog az orvosképzésben a *genetika*. Dicséretes, hogy egyre több orvosegyetemünk ad modern, molekuláris biológiai szemléletet hallgatóinak. De tudomásom szerint egyetlen orvosegyetemünk sem adja meg azt a szaktudást, amelyet a betegségek, elsősorban a *lelki betegségek genetikai hátterének ismerete jelentene*, és nincs is olyan kutatási program, amely az öngyilkosság populációgenetikai elemzését tűzné ki hazánkban. Sok pénzt el lehet költeni szuicid-kutatásokra és szép tanulmányokat lehet írni. Ezenközben azonban a lényeggel, a genetikai háttér feltáráásával nem foglalkozik a kutya sem.

— *Lehet, hogy minden ok neveltetésünkben keresendő: az iskolában, a családban, a társadalmi szokásokban, a káros szenvedélyekben, az egészségtelen életmódban?*

Ezek a tényezők sok ember számára megadhatják a végső lökést végzetes tettük elkövetéséhez, de ezek következmények. Sokat lehetne tenni, ha a sportra szánt milliárdok nem félművelt, pénzéhes vezetőkhöz és tehetségtelen futballisták zsebébe kerülnének, hanem biztosítanák a mindennapi mozgás és sportolás lehetőségét a fiataloknak. Bármelyik nyugati országban szétnézünk, guszthusos sportpályák várják a fiatalokat. Az *egészséges életmód szinte kötelező*. Nálunk még mindig az élsportba fektetjük pénzünket és reményeinket. Nem tudom, hány évtized telik el, míg az emberek rájönnek: a Puskás Öcsik és Kocsis Sanyik a grundokon teremnek. Ha nincs grund, nincs minőségi sport sem. És ezen túlmenően: nincs egészséges ifjúság sem. A család? A családok veszte, *hogy megvert kutyaként, állandó vesztésként térnek haza az emberek otthonaikba.* Emiatt megy tönkre a házasságok zöme. Érdemes lenne erről egy tanulmányt végezni például sikeres kutatóintézetekben, ahol a házasságoknak több mint fele tönkremegy évtizedek óta.

A szemérmes magyar természetesen ezeket a felméréseket sem teszi meg, mint ahogyan az öngyilkos vidékek populációgenetikai analízisét sem.

— *Hogy mi a teendő?*

Solymosi professzornak igaza van: nem kellene mást tennünk, mint azt, amit a kutatómunkánkban teszünk. Tehát:

1. Tudományosan felmérni a biológiai-genetikai hátteret szisztematikus családfelemzéssel, a környezeti okokat pedig a szociológia tudományos módszereivel.

2. Létre kellene hozni a lelkeségély-szolgálatot, nem autodidakta széplelkekre, hanem képzett pszichológusokra (nem pszichiátereke, hanem *pszichológusokra!*) alapozva.

3. Mindent meg kellene tenni az *ingerszegény mikrokörnyezet felszámolására*. Meg kellene teremteni az egészséges életmód és önképzés lehetőségét a fekete háromszögben és más búsmagyar vidékeken. Hogyan?

4. Az élsport helyett a tömegsportra koncentrálni.

5. Népszerűvé kellene tenni a „tanulj, képezd magad egy életen át” elvét, és minden lehetséges módon felébreszteni az önmegvalósításra való törekvés igényét az emberekben. Mindezt nem kell kitalálni, csak meg kell nézni, hogyan csinálják ezt Nyugaton.

Végül pedig a 2002-es választásokon biztosítani, hogy sem a vörös, sem a barna diktatúra szellemisége, szellemi örökösei ne térhessenek vissza kis (*bokros*) csomagjaikkal és a *humanizált népirtás más technikáival*. Maradjanak kormányon azok a romlatlan fiatalok, akik, ha hibáznak is olykor, mégis: az élet és a boldogabb jövő igenlői és letéteményesei.

Tartok tőle, hogy hiába írok én, és hiába ír *Solymosi* professzor javaslatára más.

Tettek, szakszerű tettek helyett megjelenik majd egy szívhez szóló tanulmány a Magyar Tudományban, nagytekintetű emberek tollából, akik végigmennék történelmünkön és szónoki kérdéseket fogalmaznak majd meg.

Lelkiismeretünk megnyugszik és minden marad a régiben.

Bárcsak tévednék!

Herczegh Géza

Valóban pesszimista nép-e a magyar, vagy csak ránk ragasztották ezt a címkét? — vetette fel Solymosi Frigyes akadémikus a kérdést. Hogy felelhessünk rá, pontosítani kell megfogalmazását és a válaszadás módját is. „Nemzeti jellem” létezése ugyanis felettébb kétséges és amennyiben valami ehhez hasonló kimutatható, az nem változatlan egyéni tulajdonságok összessége, hanem az adott nép vagy nemzet egyre változó társadalmi szerkezetének tükre és történeti tapasztalatainak összessége. Milyen tapasztalatokkal terhelt meg minket ez a számunkra oly szörnyű huszadik század? Sorozatos kudarcok, katasztrófák után nehéz vidámnak, bizakodónak lenni, ha ezek annyi embert sújtottak és olyan mértékben, mint ahogyan ez nálunk történt. Ugyanakkor viszont erőt merithetünk abból, hogy ezt is, meg azt is szerencsésen túléltek, sarnokainktól megszabadultunk és újra saját lábunkon állunk. Egyénileg mindenki levonhatja maga számára a megfelelő következtetéseket, természete és hajlama szerint pozitív vagy negatív előjellel.

Hogy ezekből az egyéni érzelmekből, hangulatokból mikor és hogyan lesz „közérzet” és „közhasznú” — az persze más kérdés. Mindig voltak, vannak és bizonyára lesznek is olyanok, akik készek mások számára megfogalmazni azt, amit az illetőknek érezniök és gondolniök kellene, sőt ezt feladatuknak, hivatásuknak tekintik. Addig magyarázzák másoknak, hogy most vidámnak vagy — éppen ellenkezőleg — bánatosnak, optimistának vagy pesszimistának kell lenniök, amíg valami tényleg ráragad az illetőkre a bűbánatból vagy a vidámságból, hiszen ehhez számtalan eszközzel rendelkeznek, akárcsak a mindenkori női divatot diktáló személyek. Akadnak bőven, akik bizonytalanok saját véleményük megformálásában és még többen, akik óvakodnak véleményük kinyilvánításától. „Ne szólj szám, nem fáj fejem!” Történelmi tapasztalat, hogy a véleménynyilvánításból bajok adódhatnak. Tehát bólogatnak ahhoz, amit mások ellentmondást nem tűrő, nagy hangon hirdetnek. Vagyis: a pesszimizmus (vagy az optimizmus) nem egyszerűen van, hanem többnyire csinálják és létezését azok állítják, akik egyúttal csinálják.

Vajon sikeresen? Azok, akik a berlini fal ledőlését, a „létező” szocializmus összeomlását kiváltságai elvesztése miatt személyes kudarcként élték meg, családjukat ráragaszthatják-e az emberek többségére? Attól tartok, nem eredménytelenül dolgoznak. A látszat mellettük szól.

Ami mégis bizakodással tölt el, az gyermekeim és gyermekeim barátainak magatartása. Olyan családból származom, mely 1914 előtt még négy—öt gyermeket nevelt. A dédszülők még bíztak a jövőben, abban, hogy gyermekeik boldogulni fognak. Ezt az optimizmust törte meg az első világháború elvesztése és az országnak családunkat is szétszakító felosztása. Szüleim generációjában már a kétgyermekes családmodell volt az irányadó. Sem több, sem kevesebb. Az én nemzedékemben — unokatestvéreket, barátokat ideértve, családonként legfeljebb két gyermek, ha akadt. Az én felnőtt gyermekeim viszont, most, amikor a születések száma minden eddigi negatív rekordot megdöntött, a mienkénél lényegesen nagyobb önbizalomról és — nem félek a szótól — optimizmusról tettek és tesznek bizonyosságot, úgy hogy három-három gyermekük van, de nem csak nekik, hanem tágabb értelemben vett baráti körük valamennyi házaspárának, kivéve azokat, akiknek négy gyermekük van! Hangsúlyozom, nem szűk baráti körről van szó, hanem meglehetősen szerteágazóról, pestiek éppúgy akadnak közöttük, mint vidékiek, olyanok, akik politizálnak és olyanok, akik sohasem foglalkoztak politikával. Vagyoni, jövedelmi viszonyaik is különbözőek. Nem tartoznak a nagy keresetűek közé, hanem olyan értelmiségiek, akik nem könnyen, hanem sok-sok munkával keresik meg a mindennapra valót és különösen nehezen keresték évekként ezelőtt, amikor gyermekeik születtek.

Kétségtelen, hogy ennek a három- sőt négygyermekes családmódnak a követése statisztikailag nem ragadható meg. A számok az ellenkezőjét bizonyítják. Ha követik is egyesek, nem elegen ahhoz, hogy a demográfiai adatok tükrözdhessék. A divat még más, a média eltérő életérzést népszerűsít. A nőknek, férfiaknak önmagukat kell „megvalósítaniok” és nem is gondolnak arra, hogy a gyermekek világra hozatala, felnevelése nagyobb teljesítmény bármilyen számlálásra felső fokánál, bérbe-báronyba kötött diplománál, hiszen semmi mással nem pótolható érzelmi tartalma van. Mire rádöbbennek, többnyire már késő.

Mindezt azért írom, mert magam is sokat hallottam: „Ki tud manapság gyermeket vállalni?” Olyanok mondták, akik éppen nem küszködtek anyagi gondokkal, de a gyermekvállalás nehézségei közé kalkulálták a Barbie-babák és az elektromos játékautók árát is, mert hát ezek nélkül egy gyerek ma már igazán nem lehet meg! Persze vannak százával, ezrével egészen más természetű példák, olyan nehézségek, amelyek között valóban nem tanácsos gyermeket világra hozni, de az igazi, a legfőbb baj mégis a gyermekvállalás gazdasági, pénzügyi kérdésként való kezelése. Mintha a gyerek valaha is rentábilis üzleti vállalkozás lehetne!

Egyénileg semmi esetre sem, de társadalmi méretekben, országosan viszont igen. Az ún. jóléti állam sokfelé érezhető válsága a születések számának visszaeséséből adódik, a társadalom előregedésének elkerülhetetlen követelménye. Nincs és nem is lesz soha olyan nyugdíj- vagy társadalombiztosítási rendszer, mely kielégítően működhetne akkor, ha az aktív keresőkénél nagyobb számú nyugdíjast kell ellátnia. A rendszert toldozgathatják-foldozgathatják, de az nem lesz kielégítő.

Mikorra ismerik fel mindezt a társadalom aktív tagjai? Mikorra válik példaértékűvé, divattá az az életforma, mely az anyagi javak gyűjtése mellett, sőt azt megelőzve morális értékekre, érzelmeiktől átfűtött élményekre koncentrálna? Igenis többek lehetünk annál, mint amik vagyunk és alkothatunk olyasmit, amit érdemes átadni az utánunk jövő nemzedéknek. Ha nincs kinek, akkor az egésznek valóban nincs, nincs semmi értelme!

De ahogy mondtam, vannak, akik tudják, mit érdemes tovább adniok és már látják is maguk előtt azokat, akiknek majd továbbadják. Reméljük, egyre többen lesznek, annyian, hogy már a statisztika is észreveszi őket. Miért ne segítsük őket?

A „civil társadalom” nem háríthat át minden feladatot az államra, tagjainak maguknak is cselekedniök kell, megfelelő organumokat létesítve gondolataik terjesztésére, egyesületeket, tudományos társaságokat alapítva és persze gondoskodniök kell ezek eredményes működéséről. Jövönként mindannyian, külön-külön és egyenileg is felelősek vagyunk!

Jobst Kázmér

Köszönöm, hogy megtiszteltél soraiddal. Valóban sorsdöntő kérdésekre kérsz nem „profi” kollégáktól is választ. Te úgy veted fel, miért pesszimisták a magyarok, én ezt úgy kérdezem, miért nem optimisták ma sem?

Csak a megélt 50 év történelmének ismeretében elemezve: 1) 1946-ban fiatal vegyész-mérnökként, telve optimizmussal vettünk részt a háborút követő újjáépítésben. Aztán jött a „fordulat” és — 1949-től — ugyan miért maradtunk volna optimisták: pesszimisták lettünk, nem ok nélkül. Eredmény: 2) 1956 lett, midőn az ország 90%-a újra optimistaként reménykedett a változásban. De nem a november 4-ben, hisz azt követően depresszió lett úrrá. A megtorlást a későbbi „gulyáskommunista” kirakatpolitika sem feledtette. 3) Ha utóbbtól optimista lett volna népünk (és a szocialista tábor), úgy minek is következett volna be 1989? Ha valaha, hát ekkor lelkes és optimista (talán nagyrészt még egységes is) volt népünk, a nemzet. De úgy érzem, a 10 év előtti optimizmusunk lankad. Sajnos bennünk nem tudatos, hogy lobogónk három színe csak együtt, egységben reprezentálja a nemzetet, nem dominálhat hol a piros, hol a fehér, hol a zöld, amint erre nem egy példa volt már, és féltő, még ha átmenetileg is, hogy még lehet. Erre gondolva nincs okom különösebb optimizmusra. Így nem meglepő, pesszimisták lettünk. De ne feledjük, a híres felfedezők, tudósok, politikusok, hadvezérek, alkotók optimisták voltak, mert valamiben hittek. És pesszimista katonákkal sem nyertek még csatát. Talán ez a „hit” hiányzik ma.

Visszagondolok, hogy a II. világháború utáni, romokban levő Németország mély apátiában volt, hihetetlen szociális problémákkal, munkanélküliséggel. Aztán a 60-as évek elején az Adenauer-kormány a Marshall-segéllyel egyszerűen optimizmusra derítette a lakosságot, aminek eredményét láthattuk. Ezzel együtt jelentősen emelkedett a születések száma éppúgy, mint a hihetetlen emberveszteségeket is szenvedett Lengyelországban is, ahol ugyan korántsem volt olyan nagyságú nyugati segély, de volt nemzeti öntudattal párosult optimizmus. Vagy gondoljunk a határon túli magyarokra! Minden okuk megvan/lenne pesszimizmusra. Mégis optimisták, ami megmaradásuk, túlélésük, korábban sokasodásuk talpköve. És az anyaországban 1949-ben még jelentősen magasabb az élveszületettek száma az 1941. évihez viszonyítva. De ettől kezdve csökken, ma 100 ezer alatt van az 1949-es 190 ezerhez viszonyítva. A helyzet valóban katasztrófális. De a pillanatnyi szociális-gazdasági helyzet nem kedvez az optimizmusnak, az emberek nem kis része fásult, perspektíva nélküli, napi megélhetési problémái vannak. Ilyen viszonyok nem kedveznek a rendezett családi életnek, gyermekáldásnak, sokkal inkább az előbb-utóbb halálos élvezeteknek. Mindezt tetézi, hogy a magyar nemcsak tehetséges, invenciózus, de mérhetetlenül individualista is. Ha ez utóbbi negatívumot is beépítjük az alacsony népszaporulat magyarázatába, nyilvánvaló, sok mást többre tart a felelősséggel járó gyermeknevelésnél. Sokszor az az érzésem — járva az utcákat —, hogy még az egy (nem tervezett) gyerek is teher. Az egészségügy a prevencióban vállalhat szerepet. Vonatkozik ez a terhességre éppúgy, mint a korai halálozás kiváltó okaira, a ta-

nácsadásra. Ez utóbbinál pedig a betegségek megelőzésére kell fókuszálni, tudatosítani a lakosságban jelentőségét. De ebben az egészségügy egyedül nem hatékony, csak átfogó neveléssel lehet célt elérni. Az orvosnak a kiváltó tényezők következményeinek kezelése az alapvető feladata. És most eljutottunk az iskola szerepéhez az egészséges életmód, egyén formálásában.

Azt hiszem, a jelenlegi magyarországi pedagógus gárdának nincs a vérében, hogy nemcsak a testnevelő tanár feladata a diák sportolásának figyelemmel kísérése, hanem ez kollektív feladat, mint az én időmben volt. Szinte rákényszerítették a kényelmeseket is valamilyen testmozgásra és a tanár, az osztályfőnök ismételt utánajárt, kérdezett, mikor, mit, milyen eredménnyel teljesítettünk. Nem okozott problémát, ha a sportpálya messze volt, viszont az iskolaudvarba sportuszodát építettek! Igaz, mi nem szálltunk egy megállóért buszra, de a sorozásnál nem is 30% feletti volt az alkalmatlanok száma. A mai fiatalok állóképességét a divatos sportcipő és ruha jellemzi, no meg a folytonos kifogás és igény, ami mögött, tisztelet a kivételnek, nincs teljesítmény. (Persze ez az élet más területéről is elmondható, hisz: „Nem az a fontos, mit mondasz, hanem amit tettél” — mondta Reagan elnök). Az ilyen, nem edzett, nem állóképes fiatalság nemcsak katonának nem alkalmas, de szülőnek is alig. Ha terhes, azonnal „veszélyeztetett” és 6 hónapig otthon van a panellakásban, nem pedig kapál, mint régen a magyar falusi asszony. A férfi meg épp a mozgás (sport) hiányában csak ül, eszik, tévézik és hízik, és minden fertőzést felszed. A magyar fiatalság, elnézést kérek, de „elkorcsosult”, amit számomra a versenysportokban nyújtott egyre hanyatló, igen változó, ingadozó teljesítmény is mutat. Egyszóval, amíg az egész iskolarendszerünk nem törekszik egészséges, állóképes fiatalság tömegmértéű nevelésére, addig a népesség leszálló ágának javulása (mint további kritikus tényező) nem várható. Ha az iskolákban a tanárok szeretettel, családi hangulatban nevelnének, pótolnák az esetleges otthoni hiányt, az így felnőtt ifjúságnak, ha még nem is vált feltétlenül optimistává, a családról, gyermekről a jelenleginél pozitívabb ismeretei volnának.

Összefoglalva: tudomásul kell venni, a magyarok, ha nem is orvosi értelemben, de betegek, akikre nem az optimizmus a jellemző. Mens sana in corpore sano. Az áthangolás fontos volna, de sokkal lényegesebb az új generációt az erkölcsi normák szellemében felnevelni. Tudom, nehéz feladat, hisz akik ma nevelnek, zömmel nem ilyen szellemben nevelkedtek. De azért hosszabb távra, midőn stabil jogrend lesz az uralkodó, optimista vagyok.

Jókai Anna

A beszűkült tudat következményei

A pesszimista ember kiirtja maga körül a reményt, s az így kiüresedett érzelmi térben a reménytelenség pózában tetszeleg. Mutató szerep; a mazochistának élvezet, a megtévesztetteknek örjítő hiábavalóság, amit mindegy mivel, de szüntelenül oldani kell.... Nincs cél, amit folyton-folyást közelíteni érdemes, ezért a lét értelme is elveszik. Csak a pillanatnyi jelen tűnik reálisnak — mintha a múlt nyom nélkül múltna el, s a jövő, ki tudja, egyáltalán megtörténik-e? Hódít az „egy tál lencse” filozófiája, amiért a fiú a példázatban magasabb Én-jét majdnem eladta. Persze, ez az „egy tál lencse” mára már korántsem egyszerű éték: húsos falatokkal dúsitott, és luxus-környezetben szervirozzák. Ha ez az „egyszer élünk, aztán a nagy büdös semmi” — féle alacsony életelv egy egész nemzet tudatát megfertőzi, hivatalossá, divatossá válik, már nehéz segíteni. Talán mi — kényszerűen szétszóródó magyarok — még

nem tartunk itt. De mintha az ezredvégen egyre láthatóbbá, szinte tapinthatóvá válna a szellemi küzdelem azok között, akik az életet átmulatják, elbohóckodják vagy pusztá vegetációnak élik meg — és akik megbízatásként, feladatként ismerik fel, ezért menet közben is formálják, a világ tovább-teremtésében résztvesznek. Sokszor beszéltem már a kor-lidércről, ami igyekszik elhalványítani a valódi kor-szellemet; sziporkáival, mesterséges fényeivel magához vonzza a gyenge jellemű, befolyásolható, tömeggé alázott népeket; roncsoló sugaraival besugározza a gyanútlan lelket — s vagy azt sugallja, pusztuljunk el látványosan, s ne hozzunk kőlyköket erre a nyomorult sárgolyóra — vagy mámoros gyilkolásra uszít, a természetes haszasteretet torzítja el beteges ön-imádatá.

Mindkettő bűn. Mint ahogy nem értékelni az *éppen ide tartozásunkat*, ennek fontosságát, vagy kizárólagos góggel mások kárára működtetni: egyaránt véték. Nincs szükség a „ki-ha-nem-mi”-féle rártartiságra, de a hajánál fogva előrángatott kínzó önvádakra sem. Nem irigylem és nem kívánom importálni az amerikanizálódott ál-optimista tudatot, a bárgyú protokoll-vigyorokat — és nem sirom vissza az úgynevezett szocializmus hazugságon alapuló mű-lelkesedését sem... Az a bizonyos tyúk, amit annak idején kispóroltak a fazekunkból, nem aranytojást, hanem bizonyos záptojást tojt sorozatban, a fészünkbe. A nehézségeket nem szabad eltitkolni, struccpolitika az aggasztó jelenségek előtt a szemet behunyni; a keléseket testszinű kenőccsel leplezgetni, hogy ezáltal csak még tovább mérgesedjenek. Ha ezt tesszük, nem optimisták vagyunk, hanem infantilisak. Ha viszont magatehetetlenül ücsörgünk a bajok kellős közepén s a küzdelmet fel sem vesszük, dicstelen sorsunkért nem okolhatunk mindig másokat. Az ember mai állapotáért nem az Isten a felelős — hanem a szabad akarattal megtisztelt egyéni lélek. Nem nélkülözhetjük a szellemi világ segítségét és útmutatását, de mégis, nekünk magunknak kell az utat bejárnunk. „Segíts magadon, az Isten is megsegít” — a közmondásban nem cinizmus rejlik; gyengéd tanítás ez: a világfejlődés jelen szakaszában megköveteli a teremtett lénytől az aktív közreműködést. Mély részvétet érzek azok iránt, akik az abszolút erkölcsi középpontot (Istent) nem ismerték fel és nem is keresik, így szilárd viszonyítási pontjuk sincsen, amihez életüket — s egy ország életét — igazíthatnák. Szörnyű lehet sötétben és káoszban élni, behatárolt, leszűkített tudattal tapogatózni egy börtönnek vélt megtestesülésben — amelyet a „szupermodern” ember végül kocsmának rendez be: eszik, iszik, pénzt költ, randalírozik, szeretkezik a homályos sarokban. Szüntelenül fogyaszt, miközben ő maga is elfogy, lassan de biztosan. A látszat-nyüzsgésben fokozatosan elgépiesedik. Ugyan miért kimélné életét — végső csömörében — ez a sajnós, mára már „tipikus” emberfajta? Azt hiszi szegény, nincs mit vesztenie — számára, a materiális valóságból kiszakadva, nincs másik, érvényes valóság; nincs ítélet, nincs bíró A törvény nem tudása azonban nem mentesít — így van ez szellemi szintéren is. Csak a kegyelemben bízhat, s némi enyhítő körülményben a téveszme foglya; ha igaz, hogy a Felettes Hatalmak a lenti hatalmasoknál irgalmasabbak. Az öngyilkosságok emelkedő száma mögött az ilyen-olyan kábítószerekkel csak ideig-óráig ellensúlyozható *nihil* érhető tetten. A *spirituális, hosszú távú létezés* felismerésével azonban sokszor a legnagyobb szenvedést is képesek vagyunk viselni, értelmezni, sőt eszközként használni az oly nehéz tökéletesedésben-tökéletesítésben, S ha tragikus, az erőszakot, éretlen halálok száma még ennél is tragikusabb, ha a *születést* akadályozzuk meg, tudományos érvekkel próbáljuk védeni a tömeges abortuszokat. A gyerek — ha a fogantatás megtörtént — többé nem csak magánügy. Az élet folytonosságának, fenntartásának szent ügye. Annak, aki csak a horizontális élet tudatában rögzült bele, nincs lelkipurdalása, ha a magzatot kigyilkolja. Ő „rendelkezik” a teste felett, büszkén hirdeti, de hát rendelkezik-e, *rendelkezhetik-e* — még ezen logika alapján is — egy új, ugyan még védekezni képtelen, de már génjeiben meghatározott egzisztenciával?

Az igazi „felvilágosodás kora” — úgy tetszik, még várat magára. Elő-idejét éljük, ha komolyan vesszük: minden azon áll vagy bukik, ki tudjuk-e szabadítani magunkat a megsűrűsödött anyagból, megnemesítve, fölhasználva azt; s mi, közös nyelvet beszélő magyarok és választott vezetőink a *gyakorlatban is akarjuk-e*, amit hangoztatni már így-úgy megtanultunk: hogy *első* az ember. Méltósága, tisztességes megélhetése, köznapi egészsége, tartalommal teli ünnepei

Minden ezen a vérrel és virággal borított Földön az *emberért*, isteni áldozatból keletkezett és a jövőben az ember egymás iránti áldozatára vár, hogy a Nagy Mű legyen befejezve, igen!

Keszthelyi Lajos

Bizonyos újságok, a televíziók, szóval a média bőven taglalja mint tény, hogy a magyar nép pesszimizista. A pesszimizmus következménye az, hogy az ország lassan halad a demokrácia felé (régebben úgy fogalmazták, hogy a szocializmus felé), a nagyobb jólét felé, egyszóval a boldogabb, szabadabb élet felé. A pesszimizmus okául az ország történelmi katasztrófáit említik. Sőt, egyik kiváló politikusunk egyenesen a legelső nagy történelmi megpróbáltatást, az augsburgi csatavesztést említi, mint amely felé, ugyan kérdőjellel, de napjainkban is halad az ország.

Ha őseink pesszimizisták lettek volna, akkor Augsburg után bizonyára visszamentek volna az elhagyott sztyeppékre és ott elenyésztek volna. Erős lelkület, optimista hit kellett ahhoz, hogy nem így döntöttek, hanem a kereszténység felvételével megszilárdították helyzetüket a Kárpát-medencében. A tragédia után felállni és újra kezdeni az országépítést bizony optimizmus. 1222-ben megalkották az Aranybullát, a jogrendszer alapját. (Nagy kár, hogy manapság erről az igazán haladó, nagy alkotásról alig esik szó, pedig a sokat emlegetett Magna Chartá-val csaknem azonos időben keletkezett. Nem kellene-e kiváló, sokat nyilatkozó jogászaiknak néha erre is hivatkozni, esetleg ily módon növelve a magyar nép jó érzését, rámutatva arra, hogy történelmünkben vannak még a jog területén is fényes tettek.)

A következő nagy tragédia, a tatárjárás után ismét virágzásnak indult az ország, a virágzás Mátyás király uralkodásakor tetőzött. Tovább vizsgálva a történéseket azt tapasztaljuk ismét, hogy az ország népét nem törte meg a tatárjárás tragédiája, ellenkezőleg, olyan fejlődés indult meg, amely Magyarországot nagyhatalommá tette. Az ország hosszú ideig ellen tudott állni a félelmet keltő török támadásnak, de végül is Mohácsnál elbukott. Az ország közepe elveszett, de még akkor is megmaradt Erdély, a Felvidék, amely sikeresen tovább őrizte a függetlenséget legalább egy részében az országnak.

A török idők bizony nagy pusztulást okoztak, de az ország megmaradt, sőt képesnek bizonyult a Rákóczi-féle szabadságharc elindítására a Habsburgok ellen. A harc elbukott, újabb tragédia. De ennyi tragédia után újabb optimista fejlődés indult, gondoljunk az irodalmi mozgalmakra, a 19. sz. elejének reform-országgyűléseire. Újabb csúspontra lépett az ország a 48-as szabadságharc és a független magyar kormány megalakulása során, amelyet csak két nagyhatalom összefogása tudott legyőzni. Az ország ismét talpraállt, a kiegyezés után az építés hatalmas lendülettel folyt. Magyarország újra felküzdötte magát a jól fejlődő országok közé. Nem hiszem, hogy elmaradottnak lehetett volna mondani.

Az első világháború tragédiája, Trianon következett. De a csonka ország nem omlott össze, sikerült a kisebb ország életét stabilizálni.

A második világháborúba alig 20 békés év múlva sodródott bele az ország. Idegen hatalmak (Németország—SZU) harcoltak a kis ország területén, sok minden elpusztult, Budapest romvárossá vált. A szörnyű nehézségek ellenére — és most már személyes tapasztalatokról írhatok — csodálnivaló demokrácia kezdett kialakulni, az újjáépítés nagy ütemben haladt. Az optimista hangulatot megtörte a kommunista hatalom. 2—3 év után rettenetes évek következtek. De ez is erősítette az ország népét, nem hagyta magát, 1956-ban forradalommal küzdött az elnyomás ellen. Két hetes reménykedés után a forradalmat most már csak egyedül, a szovjet nagyhatalom verte le. Nehéz évek következtek.

1989—90-ben változott a világ. Szabad, független, demokratikus országgá alakultunk ismét és a fejlődés útjára léptünk.

Amit fent elmondtam, mindenki tudja. De talán elfogadhatjuk, hogy az a történelmi hullámvonal, amelyet a tragikus mélységek és optimista magasságok jellemeznek, átlagában felfelé halad. Kicsit elmaradva, de mindig utána kapaszkodva, követi a világ fejlődésének vonalát.

A pesszimizmus azt jelentené, hogy a hullámvonal lefelé tart, egyre jobban leszakad az ország, azt szokták mondani, hogy balkanizálódik, vagy latin-amerikásodik. Azt hiszem, hogy ilyen jelenségeket csak az fedez fel a mai magyar viszonyokban, aki ilyen gondolatokat akar beültetni az emberek fejébe. Lehet, hogy átéltünk Augsburgokat, de nem afelé haladunk. Nehéz elfogadnom azt a politizálást, azt az „adófizetők pénzéből” tartott képviselőt, azt a médiaszereplőt, aki állandóan csak a rosszat hangoztatja. Úgy gondolom, hogy értelmes, erkölcsös okuk az ilyen viselkedésre nincsen, csak egyéni, vagy csoportérdeküket helyezik a nagy közösség érdeke elé. Jó lenne, ha felhagynának a hamis „pesszimizmussal”. Végül idézem Bay Zoltán kiváló fizikusunk könyvének címét, amelyet akkor írt, amikor az Egyesült Izzó vezérigazgatójaként hazája elhagyására kényszerült 1948-ban. A könyv címe: *Az élet erősebb*. Hozzáteszem: biztos, hogy az élet erősebb, mint a pesszimizmus.

Király Tibor

Pesszimista, borúlátó-e a magyar nép? — kérdezi Solymosi Frigyes. Kissé aggódva látok neki a válaszádsnak, mert a tárgynak nem vagyok szakértője és ezért előfordulhat, hogy a véleményemet hibásnak, megalapozatlannak tartja, aki nem ért majd vele egyet. A feltett kérdés nem hangzik újként, nem ritkán mintha úgy, olyként is szólt volna már, mint amely állítást foglal magában: igen, a magyar nép borúlátó.

A *nemzetek sommás jellemzéséről*. A nemzetek karakterét különösen az elmúlt évszázadban szívesen jellemezték egy-egy tulajdonsággal; így lett az angol flegmatikus, a francia szellemes, az orosz mélabús, a porosz militarista, Ausztria pedig szerencsés (felix), miközben a magyar lovagias vagy fennhéjázó volt. A jelzők azonban nem voltak feltétlenül sem állandók, sem egyedüliek, hiszen a barát másnak láthatta a népet, mint az ellenség, vagy mint ő maga, és más tulajdonságokkal is volt jellemezhető más nézőpont alapján.

A nemzetek sommás jellemzése egy tulajdonsággal, ha az igaz volna is, csak meghatározott korban és a nép meghatározott rétegére lehet érvényes, bizonyára arra, amely a társadalmát, a történelmét formálta, és mások szemében megjelenítette.

A nemzet önjellemzése azonban hitelesnek tartható, különösen akkor, ha a jellemzés kedvezőtlen.

A magyarok borulátásának okai. A magyarok pesszimizmusát, sokan úgy vélik, már a Himnusz is kifejezte, amikor balsorsról, valamint a Szózat is, amikor a nemzet nagyszerű haláláról szól. Nem hihető azonban, hogy a XIX. század eleji borulátás, csüggedés — ha volt is — egyenesen átöröklődött volna a mai nemzedék érzésvilágára, hiszen közben sikerek és kudarcok váltották egymást, és új történelmi katalizmák érték a nemzetet. A mai borulátás, ha van ilyen, újabb, vagy új élményekből táplálkozhat.

Az a magyar, aki a XX. század eleje táján született és a század végéig élt, annyi mindent élhetett át, ami csalódottá tehetette, ami megtörhette. Talán emlékeztetni is fölösleges a két vesztes háborúra, az ember pusztulására és pusztítására, a jog nélküli emberré vagy másodrendű polgárrá süllyesztésre, a kulákká minősítésre, a kitelepítésekre, internálásra, a törvénytelen perekre, a vagyonok konfiskálására. A wilsoni elvek megsértésével, az önrendelkezési jog megcsúfolásával határainkon kívülre kényszerített magyarokat sok más baj is sújtotta, ami leginkább abban foglалható össze: a haza elvesztése.

Nem születünk pesszimiztának. Az ember nem születik szorongónak vagy borulátónak, az ilyen világlátás szerzett tulajdonság. Am egy nemzeten belül sem lehet egyetemes érvényű, mert a világhírű művészek vagy a sikeres vállalkozók között aligha fordul elő, de a talajt vesztettek, a munkanélkülivé váltak, a magukra hagyott öregek között annál gyakoribb lehet. Nem minden fajta rossz zúdult, zúdul tehát rá minden egyes magyar emberre. Am összességében — képletesen szólva — az egy főre jutó rossz (veszteség, fájdalom, csalódás) mennyisége jócskán meghaladja az Európai Unió-beli átlagot. Oka volna tehát annak, ha azt mondanók, hogy a magyar nép a történelmi tapasztalatai miatt borulátásra hajlamos.

A borulátás újabb feltételei. A borulátás semlegesítése. A borulátásra okot adó történelmi tapasztalatok a derüs jelen és a bizakodásra okot adó jövő kilátásaival lennének semlegesíthetők. Am közismert, hogy számos olyan statisztikai mutató van, amely nemzetközi összehasonlításban is a magyarság mostani kedvezőtlen állapotáról vall. Ilyen a középkorú férfiak magas halandósága, az öngyilkosság gyakorisága, az alacsony születési arányok, az alkoholfogyasztás, a dohányzás magas mértéke (vagy mértéktelensége), a robbanásszerűen megnőtt bűnözés, kiváltképpen a fiatalok körében. Gazdasági téren az alacsony produktivitás, a magas árak és alacsony bérek, a munkanélküliség tartozik a negatív tényezők közé. Ezek a jelenségek — akár a borulátás okaként, akár okozataként fogjuk is fel — a rossz társadalmi közérzet tüneteit.

A jelenünk negatív tünetei azonban közvetlenül aligha magyarázhatók az ötven évvel ezelőtti vagy régebbi tapasztalatokkal — avagy azt kell hinnünk, hogy az utódokban tovább él, amit a nagyszülők, szülők megélték? Még ha ezt hinnék is, azt is fel kell tételoznünk, hogy a jelen idő közállapotai és borús kilátásai azok, amelyek a társadalom el nem hanyagolható részében a kedvezőtlen jelenségek előfordulásának táptalaját adják.

A népesség fogyása. Kétségtelen, hogy a magyar népet fenyegető legnagyobb veszély a népesség számának csökkenése, ami akár tetemesen fel is gyorsulhat. E folyamat megállításának, sőt visszafordításának a szándéka: történelmi parancs.

Gonosz, ellenséges indulat vezetné azt, aki ezt a szándékot, akaratot és ennek megfelelő cselekvést a nacionalizmus megnyilvánulásának tartaná. Mint ahogyan elismerik minden egyes ember jogát az élethez (még ha ő maga ölt is volna), úgy el kell ismerni mint természetes jogot, minden nép jogát a megmaradásra, a magyar népet is; azoktól is elvárható ennek az elismerése, akik a népesség számának csökkenése iránt különben közömbösséget mutatnak.

Annak ellenére, hogy a nép fogyásában némelyek állami eszközökkel fel nem tartóztatható folyamatot látnak, mert olyan civilizációs következménynek tartják, amely Európa nagy részében jelen van, és hogy egyes prognózisok szerint 2500-ra

meghal az utolsó európai ember, mindennek ellenére egy nép nem mondhat le az önvédelemről és a megmaradásról. A nép választott képviselőinek, a kormánynak, a tudománynak, az írástudóknak, az egyháznak és minden jóakarátú embernek annak érdekében kell cselekednie.

A háromgyermekes családmodell. Nagymértékben elterjedt a kétgyermekes családmodell. Az egykézés, amint azt az Ormánság bedeszkázott ajtajú, ablakú falvai mutatják, kipusztuláshoz vezet, a kétgyermekes családmodell a lassú fogyáshoz. A népességfogyás megállítására akkor volna remény, ha a társadalom a legalább háromgyermekes családmodellt tartaná követendőnek. Hogy mi minden volna ahhoz szükséges, annak a felsorolásába belekezdeni sem merek, hiszen gondoljuk meg: morális, kulturális, gazdasági, egészségügyi, szociális, munkaügyi, nyugdíjellátási és más viszonyoktól, a közmorál és a szemlélet gyökeres megújításától függ, hogy a legcsekélyebb kedvező változás is elérhető legyen. Ami a legfontosabb: a fiatalok számára kell tanulási lehetőséget, munkahelyeket és általánosan vett kedvező körülményeket, kilátásokat teremteni. A népesedési gödörből ők tudják kihúzni az országot.

Az elit példaadása és felelőssége. Magyarországnak ma nincs több nemzedékre visszanyúló tradíciókkal rendelkező társadalmi, politikai, gazdasági elitje, az új elit most formálódik. A jövő számára meghatározó, milyen értékeket fogad el; mit tart az egyetemes emberi értékekről, az európaiságról, a nemzeti elkötelezettségről, az emberi és nemzeti szolidaritásról. A politikai elitől elvárják, hogy távlatokban gondolkozzék, jövőt építő nemzetstratégiát fogalmazzon meg, személyes igényeivel az ország adottságaihoz igazodjék. A gazdasági elitől (még ha ez ma nálunk sokszor csak álelit) elvárják, hogy mérsékelje az önzését és amikor szükséges, inkább áldozatvállalásával, semmint önzésével tűnjön ki. Az értékekkel kitűnő, jó példákat adó elit az, amely vonzásával alkalmas lehet arra, hogy elősegítse a népben a pesszimista életérzés visszaszorulását, és a megmaradásba vetett hit megerősödését.

Mondják: ez most moralizálás, pedig a társadalmi, gazdasági törvények nem az erkölcs törvényei szerint hatnak. Ez igaz, de az is igaz, hogy nincs olyan társadalom, amelyben ne tudnák legalább megközelítőleg, hogy mi a jó és mi a rossz, vagy hogy mi a hasznos, és mi a kártékony. Értékválasztásra vagyunk kényszerítve.

Nemzetközi összefüggések. A magyar nép jövőjét nem csak ő maga határozza meg, kívülről mind a népesedésben, mind a gazdaságban, mind a kultúrában kedvező és kedvezőtlen hatások egyaránt érik.

Az állam feladata, hogy a kedvező hatásokat engedje nőni, a kedvezőtleneket pedig legalább korlátozza. És eközben tulajdonképpen arra kellene gondolni, hogy az állam mi vagyunk, mert nincs állam nép nélkül, és annak mindnyájan a tagjai vagyunk.

Király Zoltán

Valóban pesszimizmusra, depresszióra hajlamos nép vagyunk-e? Igen, depresszióra hajlamos nép vagyunk, de nemcsak mi, hanem majdnem az egész nyugati, ún. gazdag világ is szenved ettől a tünettől. Mi ennek az oka? Véleményem szerint a következők: A Felvilágosodás óta hamis illúziókat kergetünk. A tudomány és a technika alapvetően boldogabbá tesz majd bennünket, mondták kétszáz évvel, száz évvel ezelőtt a materialista és pozitivisták tudósok és politikusok, és ebben hittek is! Azóta a nyugati világ átesett egy hatalmas méretű kísérleten. Az életszínvonal Európában és Amerikában hihetetlenül megjavult, a lakosságnak legalább a fele

kifejezetten magas színvonalon él, de az emberek nem lettek igazán boldogabbak. Ez a jólét, amelytől a boldogságot remélték, továbbra sem ad feleletet arra, hogy pl. mi az élet célja és értelme? Az állértékek kergetése kiábrándulást okoz, előbb vagy utóbb. A nyugati „fejlett” világban a jóléthez igen nagy egyéni szabadság is párosul, de ez a körülmény sem járult hozzá alapvetően ahhoz, hogy az ember értelmesen éljen, hogy legyen célja az életének. A nagy nyugati kísérlet tehát negatív eredménnyel zárult! A következmény: pesszimizmus, depresszió, súlyos esetben öngyilkosság, de legalábbis kiábrándultság. Ez a szindróma a fiatal generációnál még jobban érzékelhető, de mindenképpen meglepő jelenség. További kérdés: mi magyarak, miért járunk elől e súlyos tünetegyüttes megvalósításában? Mert az állértékek kergetése párosul egy másik faktoral, azzal, hogy az ambíció és a lehetőség között óriási a különbség, és ezt nem akarjuk tudomásul venni. Ezt az elmúlt négy-öt évtizedben világosan lehetett látni, különösen a magyar értelmiség, illetve középréteg köreiből. Az osztrák, német, de különösen az amerikai életszínvonalat óhajtották sokan elérni olyan GDP-vel a nemzet zsebében, mely elképesztő távolságban volt és van a gazdag nyugati államok GDP-jéhez képest. Azt hiszem, ez a téves óhaj az oka annak (mintegy 10 év óta), hogy az önkizsákmányolás, önmagunk hajszolása, emésztése annyira feltűnővé lett. Most lehet igazán a magas életszínvonalat hajszolni, amikor a piacgazdasággal párosult szabad verseny és a személyi jogok hangsúlyozása és érvényesítése lehetővé vált! Minden lehetőség megvan arra, hogy az állértékek után fussunk. Mik ezek az állértékek? Minél többet birtokolok, annál boldogabb vagyok, minél kevesebbet és kevesebbet szólnak bele a magántörekvéseimbe, annál szabadabb, annál megelégedettebb vagyok. Felelősségérzet ne zavarjon sem Istennel, sem embertársaimmal, még talán magammal szemben sem, akkor elérem céloimat és boldogságomat: kielégíthetem szinte a végtelenségig igényeimet, kívánalmait, vágyaimat, és akkor boldog leszek.

Ha mindezek állértékek, akkor mik lennének a valódi értékek? Senki nem állíthatja azt, hogy elemi szükségleteink kielégítése nem primér jellegű. Éhesen, ázva-fázva, magányosan senki nem élhet tartósan. Ismert a mondás: „Üres hassal nem lehet himnuszt énekelni!” Tamási Áron szerint a világban valahol otthon kell éreznünk magunkat. Társ(ak) nélkül üres az élet. Az elemi szükségletek kielégítése egy küszöbértékig — de csak eddig — feltétlenül szükséges. Sokszor nem is lehet a természetes szükségletek kielégítését túlzásba vinni: pl. nem lehet tízszer annyit enni, mint amennyit a gyomor és emésztőrendszerünk befogadni képes. De igenis lehet az állértékek a végtelenségig fokozni: a birtoklási vágyunk gyakran nincs határa, a népmesékből és a gyakorlatból egyaránt ismert az, hogy a hatalomvágyunk, a hírnév fokozásának nem lehet a végére jutni. Ezzel szemben a bölcs nyugalma, békéje, megelégedettsége, aktív szeretete, a halál elfogadása (nem pedig a kérdés kétségbeesett kerülése) és a halál utáni tökéletesebb élet remélése (vallásosság), a szerelem és a barátság igazi élvezése mind-mind igaz értéket jelent. El lehet képzelni, hogy az ilyen tulajdonságokkal rendelkező „bölcs” ember pesszimizista, depressziós?

El lehet képzelni, hogy az a vallásos ember, aki mindent eltűr, mindent elhisz, örül az igazságnak, nem keresi állandóan a maga hasznát (nem a szavakat idézem, csak a gondolatot) végül is pesszimizista lesz vagy öngyilkosságba menekül? Elméletileg ugyan lehetséges, de gyakorlati példát szinte nem lehet előhozni.

Ezek az okai tehát a magyar nép különös hajlamának a depresszióra: nevezetesen az állértékek hajszolása nyugati mintára és annak tudomásul nem vétele, hogy az ambícióink és a lehetőségek között sokszor nagyon nagy a különbség. Ezt a helyzetünket súlyosbítja az, hogy nemcsak a Felvilágosodásból származó téveszmék terjedtek el nálunk, hanem ezt tetézte a negyvenéves hivatalos materializmus, pozitívizmus, ateizmus is. A végeredmény: szorongás, pesszimizmus, kétségbeesés, öngyilkosságok. Van-e remény arra, hogy ezt a folyamatot megfékezzük? Van! Világszemléletünkben, életmódunkban változásra van szükség. Nem szabad hiszke-

nyen abban reménykedni, hogy a féktelen birtoklási ösztön-kielégítés meghozza számunkra a nyugalmat és boldogságot. Az értékrendet helyre kell állítani. El kellene fogadnunk azt, meghozzá tömeges mértékben, hogy az igazi emberi értékek, amelyek értelmet adnak az életünknek, elérhetők és megvalósíthatók. Ha Magyarországon tömeges változásokat akarunk elérni, akkor az oktatást és nevelést nem szabad egymástól elszakítanunk, nem helyeseltetjük azt, hogy az oktatók és a diákok is „világnézetiileg semlegesek” legyenek, a család nevelő, tradíciót fenntartó hatását anyagilag és erkölcsileg is fokozni kellene különböző állami támogatásokkal. A semlegesség helyett tegyük le a garast a vallásos nevelés mellett, természetesen a szabad választás megsértése nélkül. Az amerikai dollár bankjegyen ez olvasható: „In God we trust”, vagyis Istenben bízunk. A világ egyik legdemokratikusabb országában ez a hivatalos álláspont még ma is. A cél érdekében úgy látszik, kibírják. Hazai fiataljainkra bizonyára kedvezően hatna, ha körházi látogatásokkal, öregek, elhagyatottak gondozásával aktív módon jót tennének. Ez az életmód biztosan hozzájárulna lelki békéjük kialakulásához és a valódi értékek becsüléséhez. A szülők, pedagógusok és közéleti emberek jó példája is elengedhetetlen. Gondoljuk meg, milyen rombolást idézett elő a nyugati és keleti nagyhatalom két vezetője (a világ urai) vagy a hazai politikusok egy részének önzése, birtokvágya az ifjú generáció köreiben! Általában nem hittük el azt a miniszteri magyarázatot, hogy a piacgazdaságban vannak, előfordulhatnak a munkával nem arányos óriási sikerdíjak. Még az akkori kormányfő is utalt arra, hogy az ilyesmit meg kell szoknunk a kapitalizmusban. Láthattuk, hogy a szocialista tervgazdaság hithirdetői hogyan váltanak át, és lesznek profi kapitalisták. Antall József kifejezésével ezek a vezetők a marxizmusból csak a tőkét tartották meg, de azt nagyra becsülték. Az emberek tanúi voltak annak, hogy a NATO ellen érvelő főtisztból hogyan lett a NATO-ba törtető miniszter! A politikát figyelő emberek hallották az egyik mai pártvezetőtől, hogy X párttal nem kötünk egyezséget, de különösen nem akkor, ha Y lesz a miniszterelnök. Az egyezkedés mégis megszületett, és a nyilatkozó politikus miniszter lett Y kormányában.

Lehet ilyen példákkal jó irányba terelni a kiábrándultságot, pesszimizmust, cinizmust, hiteltlenséget? Az új generáció nem szereti csupán az érveket, a jogi szillogizmusokat, de fogékony a példákra, az emberiség jelen nagyjainak tanúságtételére. Einsteint lenyűgözte Albert Schweitzer példája: azt mondta, hogy hihetetlen, hogy a század közepén ilyen emberek is élnek és hatnak a nyugati világban. Századunk második felében kalkuttai Teréz anya szinte megdöbbentette a nyugati és keleti világot, az öregeket és fiatalokat, a legműveltebbeket és tudatlanokat azzal az egyszerű cselekedetével, amelyet a végletekig komolyan vett: hogyha csak egy pohár vizet adunk a legelhagyatottabb, a legjelentéktelenebb, a legkisebb embernek, ez Isten szemében nagyon jelentős tettek számít. Ha ez csak csepp a tengerben, akkor is jelentős, mert a tenger gazdagabb lett egy cseppel, amely hiányzott belőle. Beláthatjuk, hogy a valódi értékek szeretete és követése megment bennünket a pesszimizmustól és depressziótól.

Van-e kapcsolat pesszimizmusunk és a születések számának csökkenése között?

Azt hiszem nincs, legalábbis közvetlen kapcsolat a két jelenség között nincs. Az ok-okozati kapcsolat a magyar nép hamis értékrendje és a kisszámú születés között keresendő. Az állértékek utáni hajsza nem egyeztethető össze a gyermekekkel járó áldozatvállalással. További baj az, hogy az emberek nagy része már nem tekinti áldásnak a gyermeket, hanem csak tehernek („teherben van”, „terhes lett”). A katasztrofális helyzet nem az anyagiak hiánya miatt alakult ki, hanem az ésszerűtlenül nagy igények és a téves értékrend miatt. A majomszeretet, a gyerekek fegyelmezésének hiánya, a gyerekek elhalmozása mindenféle szükségtelen javakkal, a családi vagyon és a család kényelmének ésszerűtlen növelése, mind-mind feltűnő jele az értékekkel kapcsolatos rend megzavarodásának. Mi lenne a megoldás? Úgy kell

nevelni az új generációt, hogy a gyermeket áldásnak tekintse. Csak ha tömegesen meggyőződik a magyar nép arról, hogy az áldozatvállalás igazi erény, nem pedig ügyetlenség vagy tehetetlenség következménye, csak akkor vállalnak az emberek Magyarországon is több gyermeket. A végső megoldás tehát az, ha az újabb generáció világlátásában jelentős változás következik be. A gyermek és a családok állami megbecsülése nyilván jó irányban hat majd, de nem ez az alapvető gyógyszere a magyarországi katasztrófának, hanem a helyes neveltetés, a helyes világnézet elterjedése, az értékek helyes hierarchiájának tömeges tudatosulása.

Van-e kapcsolat a pesszimizmusunk és a korai elhalálozások között?

Bizonyára van, de az összefüggés nem ilyen szimpla. Ebben az esetben a lelki tényezőkön kívül (helyes világlátás, helyes értékrend) nagy szerepet kap a helytelen táplálkozás, az alkoholizmus, szenvedélyes dohányzás és képtelenség az igazi pihenésre (menedzser-életstílus), bár ez utóbbi joggal nevezhető lélektani szempontból vett tévedésnek.

A magyar egészségügy nemzetközi szinten is a jók között van. Nem hiszem, hogy az betegellátás ludas volna a nagyon is alacsony hazai élettartam kialakulásában. Az állértékek utáni hajsza, a relaxálás elhanyagolása, a rossz táplálkozás és az enyhe szenvedélybetegségek (alkoholfogyasztás, dohányzás) a fő okok. Amerikai tartózkodásom alatt nemrég egy televíziós beszélgetésben hallottam, hogy a világ vezető országában, az USA-ban 45 millió embernek nincs betegségbiztosítása. Nálunk ennél jobb a helyzet. Ezzel szemben Amerikában lényegesen több gyümölcsöt és zöldséget fogyasztanak az emberek, mint nálunk, és a koleszterin-bevitelre is odafigyelnek, méghozzá a népesség jelentős része tisztában van a problémával. Az eredmény: csökkent a szív- és érrendszeri megbetegedések száma és a népszaporulat ellenére sem nőtt a rákos megbetegedések száma. Ezen a téren (de nem minden téren) van mit tanulnunk a nyugati országoktól. A legutóbbi hazai felmérések szerint talán javult a hazai korai halálozás rossz statisztikája. Tudtommal az 1960-as évek óta kezdődött el az élettartam csökkenése mind nőknél, mind férfiaknál. Az okok nem teljesen világosak, csak sejteni lehet az ok-okozati összefüggéseket, amelyeket az előbb említettem. Ezen a téren intenzív feltáró kutatásokra van szükség.

Klement Zoltán

Az alapkérdésre, hogy mi magyarok pesszimizták, borúlátó nép vagyunk-e, én nemmel felelek. Kétségtelen, hogy a közép- és fiatal generáció rossz hangulatú, pesszimista, mert számos olyan csalódáson ment keresztül, ami borúlátóvá és bizonyos fókig céltalanná tette. Mire alapozom ellenvéleményemet? Arra, hogy a magyarság örökletesen nem pesszimista, hanem valójában tettekerész, jövőt építő. Érveim a következők. Én már elég idős (73 éves) vagyok ahhoz, hogy e század történelmi fordulóit megélve következtetéseket vonjak le. A második világháborút megelőző korszakban élő magyarok még nem voltak pesszimizták, rosszkedvűek. Ha szerényen is, de mindenkinek megvolt az az élettere, amiben megtervezhette és megvalósíthatta családjá álmait, boldogulását. Ezt a törekvést a veszített háború és az azt követő politikai felfordulás sem tudta letörni, hiszen a negyvenes évek végéig a család összetartó ereje még hatott. Ez az optimizmus tükröződött az általánosan használt szlogenben is, hogy ezt már guggolva is kibírjuk. Mi ez, ha nem egy népek az optimizmusa, az elnyomtatás idején? Ez az optimizmus az 56-os forradalom alatt újra lánggra lobbant, az emberek a guggolásból felegyenesedve újra bizni kezdtek a jövőben.

A forradalom elbukása aztán már valóban letaglózta őket. Ez volt az első csíra, amely évtizedekre kiábrándulttá tett sokakat. Az utolsó remény is elszállt, amikor a Nyugat elárulta a forradalmat, kilátástalanná tette a jövőt. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott a család mesterséges szétzilálása, ahol az iskolákban már szembeállították a gyerekeket a szülőkkel, elfogadottá vált a családon belüli képmutatás, az igazság megkerülése. Ezt szolgálta és sugallta az egész politikai berendezkedés, amelyben a gyerekek megtagadták szüleiket, hitüket, mert csak akkor érvényesülhettek, ha beálltak a sorba, értelem nélkül együtt üvöltöni a vezető farkasokkal. Elkezdődött a burkolt analfabétizmusnak a korszaka, amikor a korábbi, újságokat és szakkönyveket olvasó gazdákból és iparosokból újra analfabéták lettek, mert a brigádvezető megmondta nekik, melyik sort kell megkapálni, hány téglát kell egy nap alatt felrakni. Napszámossá züllött az ország, ahol nem kellett gondolkodni, szakmailag fejlődni, olvasni. Az öntevékenység, a cél elérésének és az előrehaladás vágyának boldog érzete kihalt az emberekből, lelkileg elsüllyedtek a mindennapi céltalan robot szűrkeségében.

Reálisan tervezni, álmodozni csak optimista szemléletű ember tud. És valóban, amikor a 70-es évek elején a Kádár-rendszer óvatosan lehetővé tette a háztáji gazdálkodást, a falusi ipari szövetkezetek alakulását és elnézte a maszekolást, új életre kelt az ország azért, mert az emberek megkapaszkodtak a maradék optimizmusukban.

Hasonló folyamatokra számíthattunk a rendszerváltás idején, azonban a felhalmozódott államadósság, a családok szétbomlása, a túlzott mindent szabad-elvűség erőltetése, a rosszul értelmezett szabadság és a vadkapitalizmus betörése hazánkba újabb lelki traumát okozott, sok embert elkedvetlenített.

Összehasonlítva országunkat hasonló folyamatokon áteső szomszédainkkal, egyáltalán nem állíthatjuk, hogy mi rosszabbak, pesszimistábbak vagyunk. Ezt bizonyítja a gyorsuló fejlődésünk is, összehasonlítva szomszédainkkal.

Összefoglalva az eddigieket, megállapítható, hogy a nép jelenlegi pesszimizmusa nem genetikai sajátosság, hanem a jelenkor sorozatos traumáiból, agyonhajszolt-ságból, hamis ideológiából származó neveltetésünkből, a családok felbomlásából, ebből adódó gyenge erkölcsi alapokból ered. Hogyan segíthetnénk ezen?

Elsősorban a családra alapozott nemzet-állam kiépítésén, hogy az új generáció már egészséges polgári családban nevelkedjen, amelyben a nemzet-érzés és hit nem üldözendő fogalmak.

Az iskolákban új szemlélet kialakítása, a közösségi szellemre, a természet szeretetére való nevelés a fontos. Az egyházi iskolák szélesebb körű bevonása a nevelésbe, közös kirándulások, táborozások (de nem előre felépített sátrakban), síturák alkalmával az öntevékenységre és a kezűgyességre, sikerélményre való nevelés nagyon hasznos lenne. Az egyetemeken jelenleg hiányzik a közösségi élet. A fiatalság elfelejtett együtt énekelni. Megdöbbenő, hogy a nemzeti dalainkat sem tudják. Nincsenek egyetemi énekkarok. Jelenleg a rendezvényeken, a fiatalok találkozóhelyein a kollektív unalom a jellemző. Az ideál-kép teljesen eltorzult. Az erkölcsösten, gátlástalan, mindenkit legázoló ember az ideál. Ebben az eltorzult ideál-kép kialakításban a felelősség elsősorban a televízióé.

A média szerepe óriási a nevelésben. Ezért már most gátat kellene szabni a csak az erőszakot istenítő műsoroknak, a ferde izlésre nevelő hirdetéseknek. A televízióknak fő feladata lenne nemcsak az értékes szórakoztatás, hanem megtanítani a nézőt élvezni az élet szépségeit. (Ne csak a piszkot és a szennyet hozza be a lakásunkba!) Hol vannak azok a rendszeres műsorok, amelyek megtanítanak kerétkedni, barkácsolni, egészségesen élni? Miért nincsen a rádió Szonda című műsorához hasonló, a tudományt, az alkotást népszerűsítő rendszeres adás?

A történelmi egyházak lejárata helyett azok megerősítése szükséges. Tudom, hogy az egyházon belül is van mit tenni az ifjúság megnyerésére. Sajnos a prédikációk

legtöbbje nem a mindennapi élet keresztényi megoldásait taglalja, hanem száraz, elvont hittudományi kérdésekkel foglalkozik.

A politikának a kicsinyes, az egymást lejárató vitáktól mentesnek kellene maradnia. Sokkal inkább a jövőkép felvázolását és következetes végrehajtását kellene megvalósítani, jobban felhívni a figyelmet a nehézségekre, a buktatókra. Kár, hogy a politikusok közül csak néhány képvisel vezérlő eszmét és mutat példaképet a társadalomnak.

Végezetül visszatérve az eredeti felvetett kérdésre, meggyőződésem, hogy a pesszimizmus, a korai elhalálozás, a születések számának drámai csökkenése jelentősen összefügg a jelenleg helytelen életformával, az erőszakos pénzszerzéssel. Ez felborítja a lelki egyensúlyt, a családi életet, az emberek közötti barátságot. Többszörösen bizonyított, hogy az ember lelki békéjének, kiegyensúlyozottságának felbomlása egyben az immunrendszer alattomos felbomlását is eredményezi. Azért mondom, hogy alattomos, mert a leromlás, a betegség csak jóval később realizálódik, amikor már nem lehet segíteni és az korai elhalálozásba torkollik. Ha nincs meg a lelki béke, ha saját magunkkal nem tudunk kibékülni, ha nem tudunk reális álmokat szőni és megvalósítani, akkor előbb-utóbb szembefordulunk önmagunkkal, családjainkkal, a társadalommal és boldogtalanná válunk.

Ahhoz azonban, hogy ezt kikerüljük, szükséges az a környezet, amit közösségnek, nemzetnek hívunk, és amelynek egészségéről a mindenkori kormánynak kell gondoskodnia. Ezt a kormány azonban csak akkor teljesítheti, ha a nemzetet felépítő téglák, mi magunk is ebben aktívan részt veszünk.

Koltay Gábor

Hitet és reményt az embereknek. Amikor 1983 augusztusában a budapesti Városligetben bemutattuk az *István, a király* című rockoperát, elköteleztem magam a történelmi sorskérdések filmen és színházban történő ábrázolásával.

Mi is történt a Királydombon?

Előzetes reményeinket messze meghaladva, az előadásokra esténként nem néhány száz, hanem több mint tízezer ember gyűlt össze. Az egyszeri ünnepi alkalomból előadássorozat lett, összességében több mint százezer néző előtt. Az előadások alapján készült játékfilmet közel kétmillióan látták a moziban és tizenötmillióan többszöri televíziós sugárzása alkalmából. A hangzóanyag tömeges méretekben kelt el határon innen és túl. Az előadások és vetítések utáni könnyfakasztó ünneplés életem végéig felejthetetlen marad.

A játékfilmet a francia szervezők meghívták a Cannes-i Filmfesztiválra. A magyarországi hivatalosságok csak vonakodva engedték ki a filmet, akkor sem a hivatalos versenyprogramba, hanem az egyik szekció nyitófilmjeként.

Mi lehetett a minden előzetes elképzelést meghaladó, tömeges érdeklődés oka? A bemutató után döbrentünk rá arra, hogy az emberekben elementáris igény él történelmünk megismerésére, a felemelő események katarzisszerű átélésére, amelyek adott esetben hitet, erőt, bátorságot, lelki kapaszkodót adnak a mindennapok történéseinek, olykor nagyon is megalázó elviseléséhez.

Ezt tapasztaltam később a *Julianus* barát, a millicentenárium tiszteletére készített *Honfoglalás*, most pedig a millennium alkalmából forgatott, bemutatás előtt álló, *Sacra Corona* című játékfilmmel, valamint megannyi történelmi tematikájú szabadtéri színházi előadással kapcsolatban.

Ezen filmalkotások bemutatója után, alkalmanként 80–100 közönségtalálkozón vettem részt szerte az országban, nagyvárosokban és kis falvakban, gyárakban és iskolákban egyaránt. Nagyon sok emberrel beszéltem, s ezek a diskurzusok jellemző módon csak részben szóltak a találkozás alapját képező műalkotásról, az együttlétek másik felét a filmtől elkalandozó gondolatok, a történelmi kérdések boncolgatása, az aktuális politikai kérdések elemzése töltötte ki.

Mind alkotómunkám során, az elmélyült gondolati-szellemi felkészülés időszakában, mind pedig a közönséggel való személyes találkozás során meggyőződésemmé vált, hogy a XX. század történéseinek minket, magyarokat sújtó legnagyobb tragédiája, hogy a népet összetartó, sokfajta forrásból táplálkozó társadalmi kohézió meglazult. Egy hitét, reményét veszített, máról holnapra élő, szellemileg-gazdaságilag elszegényedett, alkalmazkodásra, ügyeskedésre kényszerített nép él a Kárpát-medence közepén a XX. században, kiváltképp annak második felében.

A millenniumi „boldog békeidők” után, a világháborús és tanácsköztársasági katasztrófák, a két világháború közötti felfelé ívelést drasztikusan megszakító, újabb világégés, majd az ezt követő nemzetközi-politikai döntések végképp megpecsételték a magyarság sorsát, amely ma is identitását elveszítve, megtűrt állampolgárként él összezsugorított földjén.

Mindez azon gazdag és befolyásos, „nyugati” országok közreműködésével történt, akik kegyeire áhítozunk a század vége felé. Elvették az ország kétharmadát 1920-ban, ismételten megpecsételték ezt az égbekiáltó igazságtalanságot a második világháború után. Tudjuk, hogy egy ilyen csonkítás nemcsak egy ország gazdaságának szétzilálását eredményezi, hanem az embereket összekapcsoló gondolati-erkölcsi-társadalmi értékrend szétesését is maga után vonja.

Egy népet hosszú időre úgy lehet alattvalóvá silányítani, ha az embereket összetartó erkölcsi értékrendet szétzilálják, s az állampolgárokat kisebbségi érzésükben újra és újra megerősítik. A XX. század során többször, így 1945-öt követően is a magyarság alkotóképességét, önálló ítélőképességét elveszítette, s az emberek már-már maguk is elhitték, hogy csak az a jó, amit mások, másutt ki-gondolnak, elhatároznak.

A század során a magyar történelmet többszörösen átírták, az éppen aktuális kurzus számára zavaró fejezeteket kihagyták, vagy megmásították. Jelentős történelmi személyiségekről elfeledkeztek, fontos eseményeket a közgondolkodás kiostált.

A század végén eljutottunk oda, hogy nincsenek, vagy csak alig-alig vannak történelmi filmek, színdarabok, könyvek, televíziós műsorok. Ez többi különös-képpen tragikus, hiszen e kivérzett és elfáradt nép nagyobbik része számára ma már a televízió különböző csatornáit nyújtják az egyetlen szellemi-orientációs, információ-szerzési, szórakozási lehetőséget. Mind a közszolgálati, mind pedig az újonnan létrejött kereskedelmi televíziók mesterségesen leszállított igény szinten versenyeznek a nézők kegyeiért, a különböző nézettségi mutatókért, miközben tudatosan leszoktatják az embereket az önálló gondolkodásról.

Ne dugjuk fejünket a homokba, ne higgyük azt, hogy ez a lelki-szellemi pusztítás nem valamiféle tudatos politikai szándék eredménye. Ma ugyanúgy önálló gondolat és identitás nélküli kiszolgáló népre van szükség, mint korábban, csak most nyugatról határozzák meg teendőinket, feladatainkat, mutatóinkat, lehetőségeinket azok a pénzügyi-multinacionális körök, akik továbbélésüket, gazdagodásukat biztosítják, kizsigerelhető gyarmatot látnak a közép-kelet-európai térségben.

Mi pedig elszegényedve, egymásról a bőrt is lenyúzva, alkalmazkodunk az elvárásokhoz, hiszen tartásunkat már réges-rég elveszítettük. Nincs általánosan elfogadott társadalmi értékrend, nincs közerkölcs. Egy történelmét nem ismerő, múltját feledő, szellemileg és gazdaságilag is elkorcsosult embertömeeggel ugyanis bármit lehet kezdeni. Így igyekszünk mi a nyugati népek közösségébe, egy olyan világba, ahol a gazdagok bálján a ruhatárosi feladat vár ránk. Ebből az átmeneti helyzetből

iszonyatos pénzt, vagyont, hatalmat harácsoló, korrupt hatalmasságaink ilyenkor persze azonnal üvöltének és eltíporják a „másként gondolkodókat”, akik fel merik emelni hangjukat ezen tendenciák ellen. Teszik mindezt egy olyan nép érdekében, amely jelentős személyiségek egész sorát adta az európai és a világkultúrának, s amely életképességét és tehetségét azzal is bizonyította, hogy ezer év alatt sem tűnt el nyomtalanul. A harmadik évezredben azonban csak akkor maradunk meg, csak akkor leszünk megbecsült tagjai az európai népek közösségének, ha egyenrangú partnerek vagyunk. Ez persze nem elhatározás kérdése, hanem attól függ, magunkra ismerünk-e, visszatalálunk-e történelmi gyökereinkhez, felhasználjuk-e az elmúlt ezer év sok-sok csodálatos emberi, társadalmi példáját, szellemileg-anyagiilag gazdagodunk-e a történelmi tapasztalatokból, s képesek vagyunk-e kialakítani-működtetni a modern társadalmi struktúrákat.

Ellenkező esetben lehetséges ugyanis, hogy az életszínvonal magasabb lesz, de szellemi gettóba zárva csak azok a gondolatok válhatnak közkinccsé, amelyek a nemzetközi multinacionális cégek érdekeit, gazdagodását szolgálják. Tehát minden olyan gondolat, amely a csak ránk jellemző, másoktól karakteresen különböző értékeket mutatja fel és ismerteti meg szándéka szerint a világgal, felesleges rossz, mivel nehezen kezelhető, kontrollálható. Nekik az a jó, ha egyformán gondolkodunk, ha nyelvünkől eltűnnek sajátosan magyar kifejezéseink, ha egymás között is idegen szavak egész sorát használva beszélgetünk.

Mindezek után miért csodálkozunk, ha mi itt, Közép-Kelet Európában reménytelenül pesszimizisták vagyunk, dacos cinizmussal éljük mindennapjainkat, nap mint nap elkövetjük kisebb-nagyobb szellemi gyilkosságainkat. A társadalom súlyos válságban van.

Lelkiekben igazán erős, szilárd jellemnek kell lenni ahhoz, hogy mindezek a hatások ne kerítsék hatalmába az embert. A nagy többség beletörődött a XX. század alapjaiban folyamatosan változó politikai rendszereibe, az ilyenkor gyökeresen átalakuló értékrendekbe, alkalmazkodik, hiszen élni, gyereket szülni, utódot felnevelni szeretne. De a félelem egyre erősebb: vajon milyen világot hagyunk gyermekeinkre, hogyan fognak majd ők megkapaszkodni, lesz-e erejük a gyötrelmek elviseléséhez? S mivel a válasz gyakran nemleges, ezért egyre betegebb a társadalom, szellemileg-fizikailag a végső óráig kimerültek az emberek, következőképpen egyre kevesebben vagyunk.

Nincs jövőkép, amely felvázolná, hogyan lehetne az egyre fogyó 10 milliányi magyarságnak holnap jobb, mint tegnap volt. És akkor hol van még a határainkon túl élő másik 5 milliányi honfitársunk ügye, akik elszakítottságának tényét soha meg nem változtatható axiómaként kezeli a mindenkori hatalom.

Hogyan lehetne ezen változtatni?

A társadalom gondolkodásának egészét kellene átformálni, mindenekelőtt azok közreműködésével, akiknek erre jelentős befolyásuk van, hiszen rendelkeznek a hatalom eszközeivel. Normális helyzetben ez a mindenkori politikai hatalom, amely szolgálója a népnek. Mivel azonban ilyen politika egyelőre nincs és nehezen képzelhető el, hogy belátható időn belül lesz, ezért a magyar társadalomnak saját magát kellene megszerveznie.

Szó sincs arról, hogy a társadalom egyes területein kellene csak változtatni, hiszen minden mindennel összefügg. Leginkább az iskolai nevelés és oktatás területén van szükség alapvető változásra. Azután az emberek millióit nap mint nap befolyásoló sajtó és tömegkommunikáció gondolatvilágát kellene megváltoztatni. Egy egész sor jelentős kérdést kellene újragondolni, az egészségügytől a kultúráig.

Olyan politikai erő megszerveződésére lenne szükség, amely képes a társadalom különféle területein fellelhető értékeket integrálni, képes az egész nép felé nyitni, s egyetlen fontos gondolatot sem akar kirekeszteni.

Mielőtt bárki is félreértene: ez a politikai erő nem a nyugati szövetségi rendszerbe való csatlakozást akarná meggátolni, hanem elősegíteni, hogy az ezeréves Magyarország méltó és egyenrangú partnere legyen a szerencsésebb történelmű, nálunknál gazdagabb népek közösségének. Saját értékeink felmutatásával, csak így fogadnak minket be, csak így leszünk képesek gazdagítani ezt a szövetséget.

Felmerül a kérdés, nem vagyok-e utópista fantasztá? De, az vagyok. Bár, ha arra gondolok, hogy az elmúlt ezer évben néhány alkalommal ez a nép már felállt a padlóról, miért ne következne ez be a harmadik évezred első évtizedeiben is?

Kőműves Tamás

Király Zoltántól kaptam a magyar pesszimizmussal kapcsolatos körleveledet. Remélem, nem veszed rossz néven, ha néhány mondatban hozzászólok.

Előrebocsátom, meglehet, javaslatomat profánnak tartod majd. Nem annak szántam.

A körlevél negyedik bekezdésében feltett kérdéseidre adott válasszal kezdem: úgy gondolom, valóban pesszimista nép vagyunk. Ennek okait kérdéseiddel (vérzivataros történelem stb.) feltártad, azokra adott válaszom: igen.

Pesszimizmusunk és a korai elhalálozás, illetve a születések csökkenő száma között lehet kapcsolat, de azt hiszem, ez nem meghatározó. A fő okok között mindenképpen megemlíteném a nem elégséges egészségügyi ellátást (leginkább a szociális szféra elmaradottságát), ám ennél talán jelentősebb hatásúnak vélem „kultúránk” számos rossz és önsorsrontó hagyományát (dzsentri, egyke, Pató Pál, egyszer élünk, kaparj kurta, sírva vigad a magyar stb.), amire a több évtizedes diktatúra, a globalizáció és az előző kormány ténykedése alaposan ráerősített.

Fent említett „kultúránk”, illetve pesszimizmusunk persze térben/időben/társadalmi rétegződésében egyenetlen (én például bő egy éve enyhén optimista vagyok!). A magyar kultúra elöntetlen vonásainak, illetve a tipikusnak tekinthető pesszimizta/borúlato hangulat megváltoztatása igazi jó mulatságnak, férfimunkának ígérkezik. Ebben legjobb esélye az átlag-polgárokat (bocsánat az elitizmusért!), ezen belül is elsősorban a fiatalokat célbavevő türelmes oktató/nevelő munkának lehet több év (esetleg évtized?) alatt: tehát mielőbb neki kellene fogni!

Hogyan? Közismert: legnagyobb társadalmi hatása a tömegmédianak (elsősorban a televízióknak) van, ezért ettől várható leghamarabb észlelhető eredmény. Második helyre az iskolát tenném: az ott elvetett mag azonban csak igen lassan (generációkban mérhető módon) hoz gyümölcsöt. A tömegmédiához és az iskolához képest kisebb hatású, ám nem nélkülözhető az egyházak és a civil szerveződések lehetséges hozzájárulása.

Mindenekelőtt alapos tanulmányozás tárgyává tenném az USA-ban roppant sikeresnek bizonyult egészség-megőrző (ha jól emlékszem, elsősorban szív-) programot (biztos vagyok benne, ennek jelentős „irodalma” van).

Megfontolandónak tartom egy non-profit (!) mozgalom indítását (mutatis mutandis Xénia-láz — bocsánat a profán hasonlatért!).

Mi szükséges egy ilyen mozgalom sikeréhez? Feltételezem: rengeteg munka és sok-sok (rengeteg?) pénz (már a kezdet kezdetén néhány látványos videoklip, mutató és karbantartott Internet honlap stb.). A munka jelentős részben lehet önkéntes alapú, a sok pénz — gondolom — elsősorban (ön)kormányzati/minisztériumi. Kellenek hozzá tehát fajsúlyos (ön)kormányzati politikusok, továbbá professzionális

stáb, oktatók/nevelők, egyházi méltóságok, közismert és szimpatikus személyiségek (művészek, élsportolók stb.).

Hát ennyi jutott eszembe hirtelenjében.

Végül egy kívánság: próbálkozásaidat koronázza siker!

Kopp Mária és Skrabski Árpád

Évtizedek óta végzünk kutatásokat ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Röviden így foglalhatóak össze a vizsgálatok eredményei: A magyarokra ma elsősorban a bizalom hiánya, valamint a nagyfokú teljesítménymotiváció jellemző, és ha úgy érzik, senkire sem számíthatnak, hogy nincs rájuk szükség, ha az önbecsülésük csökken, akkor válnak depresszióssá. Nem depressziós nép a magyar, de az utóbbi évtizedekben a lemaradó rétegekben rendkívül gyakori a depressziós, reménytelen lelkiállapot. A hetvenes évektől katasztrofálisan romló hazai halálozási arányok mind közvetve, mind közvetlenül igen szoros kapcsolatot mutatnak ezzel a folyamattal.

Az a közkeletű megállapítás, hogy öngyilkos, depressziós nép a magyar, történeti elemzés alapján nem igaz. Zonda Tamás kitűnő kötete, *Öngyilkos nép-e a magyar?* bemutatja, hogy a múlt század végén egyes német tartományokban, így Szászországban, Poroszországban, valamint Dániában, Franciaországban, Ausztriában, Angliában lényegesen magasabbak voltak az öngyilkossági arányok, mint Magyarországon. Az öngyilkossági arányok rendkívüli növekedése először Trianon után volt megfigyelhető, bár ebben szerepet játszhatott az öngyilkosságra kevésbé hajlamos etnikai csoportok leszakadása is. Érdekes, hogy az első világháború elvesztése után a legmagasabb öngyilkossági arányokat Ausztriában írták le. Az 1950-es években a magyar öngyilkossági arányok határozottan csökkentek 1957-ig, utána indult meg a folyamatos és rendkívüli emelkedés. 1960-ban még Ausztria és Németország vezetett az öngyilkossági statisztikákban. Szomorú elsőségünket 1968-ban vettük át, és 1984-ben a rendkívüli, 46 százalékos arány akkor példátlan volt a világban. — Ma a Baltikumban, Oroszországban még a mieinknél is magasabbak az öngyilkossági arányok, ma nem mi vezetjük az öngyilkossági statisztikát. Hogy a történelmi változásoknak milyen meghatározó a szerepük, ezt Oroszország példája mutatja. Az ortodox görögkeletiek között hagyományosan alacsony volt az öngyilkosságok aránya, ennek ellenére ma Oroszország vezet az öngyilkosság gyakorisága tekintetében.

Az 1970-es években a magyar halálozási arányok jobbak voltak, mint az osztrák vagy az angol mutatók. Az 1980-as években alakult ki a mai rendkívül negatív helyzet, a középkorú férfiak halálása a 80-as évek végén Magyarországon volt a legrosszabb a civilizált országok között. Azóta az öngyilkossági halálozás egyértelműen csökkent, a szív-érrendszeri halálozás nem emelkedett tovább a korábbi mértékben, azonban a negatív folyamatok visszafordulásáról nem beszélhetünk, a daganatos és az alkoholos eredetű halálozás továbbra is rendkívül magas. Mivel tőlünk keletre még jelentősebb az egészségi állapot romlása, ma már nem mi állunk a legrosszabbul, ez azonban kétes eredmény.

Fontos hangsúlyozni, hogy pl. az Egyesült Államokban az 1960-as éveket megelőzően zajlott le hasonló egészségrosszabbodás, amelyet azonban hatékony közösségi alapú megelőzési programokkal visszafordítottak. Ha megvizsgáljuk, mi változott 1970 és 1989 között, amikor a halálozási arányok rendkívüli mértékben emelkedtek Magyarországon, ez alatt az idő alatt sem az anyagi jólét csökkenése, sem az egészségügyi ellátás rosszabbodása nem lehet oki tényező. Ugyanakkor ez alatt az időszak alatt indult meg a nagyfokú társadalmi-gazdasági polarizálódás, kevesek számára,

és általában nem legális eszközökkel vált elérhetővé a nyugati gépkocsi, nyugati utak, lényegesen jobb anyagi lehetőségek. A társadalom értékrendjében az anyagi javak elérése, a szabadabb tömegtájékoztató, nyugati kapcsolatok révén is, a személy értékmerőjévé vált.

Az 1970-es évek előtt nem voltak lényeges rétegekülönbségek a magyar halálzási statisztikákban, ezzel szemben a nyolcvanas évekre a halálzási arányok emelkedése igen jelentős rétegekülönbségeket mutat. Az alacsony végzettségű, segédmunkás férfiak között válltak rendkívül magassá a halálzási arányok. Józan Péter vizsgálatai például azt mutatják, hogy Budapest munkás, ipari és értelmiségi, zöldövezeti kerületei között rendkívül nagy különbség van a férfiak várható élettartama tekintetében.

Saját vizsgálataink szerint 1983-tól 1995-ig rendkívüli mértékben nőtt a depressziós tünetegyüttes aránya az alacsony végzettségű, segédmunkás és munkanélküli rétegekben. Ugyanakkor azt találtuk, hogy a viszonylagos társadalmi-gazdasági lemaradás, különösképpen a férfiak között, elsősorban a depressziós tünetegyüttes, a reménytelenség, önvádolás, közömbösség közvetítésével vezet rosszabb egészségi állapothoz. Ez azt jelenti, hogy ha valakinek nincs autója, de ezzel kapcsolatban nem depressziósabb, akkor nem is betegbb. Ha úgy érzi, hogy nem tudja elérni azt, amit saját magával szemben elvárna, amitől értékesebbnek tünne önmaga előtt is, illetve azt, amit a környezete elvár tőle, akkor nem csupán depressziósabb, hanem lényegesen betegbb is.

A depressziós, reménytelen lelkiállapot mind közvetlen élettani hatása révén, mind közvetve, az önkárosító magatartásformák gyakoriságán keresztül pusztít és a gyermekvállalást is igen negatívan befolyásolja. Úgy tűnik, hogy a férfiak érzékenyebbek a viszonylagos lemaradásra, a depresszió a férfiak esetében súlyosabb élettani következményekkel jár. Ugyanakkor a nők reménytelensége, önvádlása a gyermekvállalást és a következő generáció egészségét, világlátását károsítja.

A legfontosabb tényező a reménytelen lelkiállapottal összefüggésben az ún. elenséges beállítottság, amelynek ellentéte számos újabb nemzetközi vizsgálat szerint az ún. társadalmi löke, az a meggyőződés, hogy általában bizhatunk másokban. A magyar társadalom bizalomvesztése nyilván összefügg az utolsó évszázad negatív tapasztalataival, ez a beállítottság azonban változtatható. Az 1945 utáni első években, és a forradalom idején éppen a bizalom tette csodákra képessé a magyar társadalmat. A rendszerváltás frusztráló következménye, hogy a legtöbben, az első bizakodás után, nem közös vállalkozásként, hanem a kevesek önzésének megnyilvánulásaként élték át a változásokat. A legmegdöbbentőbb változás 1988 és 1995 között, vizsgálataink szerint, hogy rendkívül lecsökkent az ún. társas támogatás érzése, az az érzés, hogy nehéz élethelyzetben számíthatunk másokra. Ha a depressziós, reménytelen lelkiállapoton változtatni szeretnénk, az ellenséges beállítottságot kellene csökkentenünk, a társadalmi lökét kellene erősítenünk elsősorban. (Skrabsi, Kopp, 1999).

A fokozott teljesítményigény olyan jellemzője a magyaroknak, amelyet a külső megfigyelők is leírnak, elsősorban külföldön élő honfitársaink jellemzőjeként. A mai magyar teljesítményigényre az jellemző, hogy a sikerességet, eredményességet elsősorban a külső sikerrel, anyagi gazdagsággal, jómóddal azonosítja. Ez a beállítottság torz értékszemléletet is tükröz, amelyet a média, a reklámok sugallnak. A magas teljesítményigény igen nagy tartaléka a magyar társadalomnak, ám, ha valaki úgy érzi, hogy rá nincs szükség, önmaga ellen fordul. Mindent meg kell tennünk azért, hogy a teljesítményigény teret kaphasson, hogy mindenki úgy érezhesse, hogy szükség van rá.

A romániai forradalom, a szükséghelyzetek idején megmutatkozó nagyfokú segítőkészség és önkéntes aktivitás, a napfogyatkozás közös ünneppé avatása, a kockázat megelőzésének tudatossága mutatta meg, mennyire motiválhatóak vagyunk

közös ügyekért. Értelmes, érzelmileg is átélhető célokért, hiteles megszólítással hihetetlen motivációs tartalékok szabadíthatóak fel a mai magyar társadalomban, csak élni kellene vele.

Skrabski Á., *Kopp M.* (1999) Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke, *Századvég*, 12, 128–146.

Zonda T. (1995) *Öngyilkos nép-e a magyar?* Végeken Alapítvány, Budapest.

Lovas István

A magyar himnusz éneklésekor előbb jó kedvért imádkozunk és csak azután bőséért. A régi himnuszban azt kérjük Máriától, hogy ne feledkezzék el szegény magyarokról! Az ötvenes években szükségét látták annak, hogy a Parlament előtt kicseréljék a tragikus hangulatú Kossuth-szobrot egy optimistábbra.

Szinte vég nélkül lehetne sorolni az ezekhez hasonló észrevételeket, amelyek mind azt bizonyítják, hogy pesszimista nép a magyar.

Megfelelő ismeretek és módszerek híján nem tekintem feladatommak annak eldöntését, hogy ez utóbbi kijelentés mennyire megalapozott. Azt sem tudom szakszerűen elemezni, hogy térségünk többi népeihez képest hogyan is állunk pesszimizmus dolgában. Ehelyett tudomásul veszem azt a tényt, hogy hazánk népessége a pesszimizmus tekintetében, más nemzetekhez hasonlóan, egy igen széles eloszlásfüggvénnyel jellemezhető és elfogadom azt az általános feltevést, hogy a múltban végbement történelmi események lényegesen hozzájárultak ennek az eloszlásnak a kialakításához. Ugyancsak elfogadom azt a feltevést is, hogy a múltbeli történelmi események hatása annál kisebb, mennél régebben következtek be.

Vizsgáljuk hát meg a most végéhez közeledő század történelmi eseményeit és próbáljuk meg eldönteni, hogy ezek milyen irányban módosították a magyar populáció eloszlását a pesszimizmus skáláján, amelynek nulla pontját úgy definiáljuk, hogy az feleljen meg a neutrális állapotnak, azaz annak az állapotnak, amelyben a pesszimisták száma megegyezik az optimisták számával.

A század első felének történelmét a két világháború, az azokra való készülődés, illetve az azokat követő békekötés határozta meg. Magyar szemmel nézve ezek a tragédiák olyan sorozatát alkották, amelyek objektív alapot adtak a borúlátáshoz. A század második felének történelmét a szovjet típusú szocializmus építése és lebontása határozta meg. Ez a korszak sem volt alkalmas arra, hogy a magyar populáció életérzését a derülátás irányába tolja el.

Ebben az írásban egy olyan eszmekörnek az elemzését tűzöm ki célul, amely a század mindkét felében lényeges szerepet játszott és amelyet a „pesszimizmus” vizsgálata szempontjából a legfontosabbnak tartok. Ez a leninizmus. A leninizmus lényegére egy közelmúltban lejátszódó esemény terelte a figyelmemet.

A Magyar Szocialista Párt 1994-ben megszerezte a politikai hatalmat, mégpedig demokratikus, szabad választások útján. Pedig igazából nem is volt szándékában. A párt felelős vezetői, akik mértéktartóan, sőt visszafogottan politizáltak az elmúlt négy év során, megröppenve tapasztalták, hogy — az előrejelzések szerint a párt a legtöbb szavazatot fogja kapni. „Túlnyerjük magunkat” — hangzott az aggodalmas vélemény 1994 márciusában. „Az egész balhét mi visszük el” — mondotta a megválasztott miniszterelnök májusban. Előre nem látott földcsuszamlás következett be.

Mi volt ennek az oka?

Ha visszapillantunk e század történelmére, úgy tűnik, mintha ehhez hasonlólt már többször is láttunk volna.

1903 nyarán az Orosz Munkáspártnak a Brüsszelben elkezdett és Londonban befejezett II. Kongresszusán türelmesen kivárták, hogy Lenin hívei 24-en legyenek 20 fő ellenében. Így lettek a leninisták többségiek, azaz bolsevikok. (Az orosz nyelvben a „bolsevik” annyit tesz, mint „többség!”.) Bármennyire hihetetlen, ezt a 4 fős többséget jelképezte Lenin és Sztálin pártjának nevében a (b) betoldás több évtizeden keresztül.

1917-ben Lenin, a Bolsevik Párt vezetője, a svájci emigrációban még nem gondolhatta komolyan, hogy majd a németek egy lepecsételt vagonban hazaviszik és otthon átveszi a cár szerepét. Akkor még nem gondolta, hogy a leggyengébb láncszem el fog szakadni és ezt majd később, mint a „leninizmus alapelvét” fogják emlegetni.

1919-ben Kun Béla nem gondolhatta a gyűjtőfogházban, hogy csak kijön a börtönből és minden átmenet nélkül Ferenc József örökébe lép. Akármilyen hihetetlen, ez történt.

Kádár János 1956. november 4-én. Szolnokon még nem gondolhatta, hogy 1957. május elsején népnünnepélyt fog látni a Hősök terén, és azt még kevésbé, hogy a falu népének több mint a 90%-a „első szóra” belép a termelészövetkezetekbe 1959-ben.

A példákat még tovább lehetne szaporítani a kelet-európai, illetve a harmadik világbeli országok történelmének futólagos áttekintésével is. Ehelyett tegyük fel a kérdést, hogy mi az oka ennek a sok „váratlan” sikernek, amit a bolsevikok könyvelhetnek el ebben a században?

A bolsevikok az általános hiedelemmel megegyező módon művészei voltak és maradtak a hatalom megragadásának és megtartásának. Ennek a művészetnek a titka ismert: a láncot ott és akkor kell elszakítani, ahol és amikor az a leggyengébb. Vizsgáljuk meg, hogy mit is jelent a „leggyengébb láncszem” a bolsevik szótárban.

Az orosz láncszemet nem kellett gyengíteni, az első világháború és a cári uralom borzalmai elgyengítették azt eléggé. Kerenszkij kétségbeesett erőfeszítései már nem tudtak rajta segíteni. A bolsevikok tüzelni kezdtek az Aurora ágyúival, benyomultak a Téli Palotába és a lánc elszakadt.

Magyarországon ugyancsak az első világháború és az azt megelőző korszak nyomorúsága farszította ki a népet. És a kifáradt, az elcsigázott nép Ady Endre szavaival sóhajtott fel: „akárki, jöjjön valahára”. És a bolsevikok jöttek.

A második világháború után az ország hihetetlen gyorsan talpra állt. A munkások eltakarították a romokat, a parasztok felszántották a földosztáskor kapott földet, a tanítók lelket leheltek a fázó gyerekekbe. Optimisták voltunk. A szovjet hadsereg jelenléte és aktív szerepe ellenére majdnem fél évtized kellett ahhoz, hogy „győzzön” a sztálinizmus.

Gyözött, de eljött 1953. Sztálint eltemették és Nagy Imre új kormányt alakított. A remény visszatért az emberekbe és egyre kevésbé túrték Rákosi és társai „proletárdiktatúráját”, aminek csak annyi köze volt a proletárokhoz, hogy az ő nyakukba varrták a felelősséget. Majd eljött 1956.

A XX. Kongresszus és a magyar írók bátor kiállása új reményt adott, de a hatalom nem engedett, ezért októberben felkelt a nép. A helytartók menekültek és a szovjet kormánytól kértek segítséget. Segítségre nem tartották ugyan érdemesnek őket, de a Magyarországra előretolt hadállást sem akarták veszni hagyni. Megindultak hát a tankok. Ezekért már Kádár Jánosnak kellett vállalni a felelősséget. Becsületére legyen mondva, hogy ezt a felelősséget viselte mindhalálig. És ekkor kitántorgott Amerikába és a világ minden tája felé kétszázezer emberünk. A „kalandorok”, akik itthon maradtak, még reménykedtek: „márciusban újra kezdjük”, de márciusban nem kezdődött el semmi, sőt májusra minden remény elszállt és jött a többségi (bolsevik) „csoda”.

1957. május elsején a magyar proletárok fegyelmezett sorokban vonultak fel. A faluban egy darabig még csend volt, de 1959 telén megindult a tsz-szervezés. A Pártközpontban szinte pánik tört ki, amikor kiderült, hogy túl jól sikerült a szervezés. A magyar parasztok faluszámra léptek be a tsz-be, szinte az első szóra (néhány halálesettől és néhány ezer atrocitástól eltekintve). Hogyan volt ez lehetséges, amikor 1956 előtt, a Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József alkotta erős „proletárdiktátúra” a terror, a beszolgáltatás, a kuláklista és a többi segítségével hét év alatt a parasztság negyedét sem volt képes bekényszeríteni a tszcs-be?

Erre a kérdésre a választ ma már könnyű megadni: azért, mert a parasztok belefáradtak a céltalannak látszó küzdelembe. A tankok egyértelműen bebizonyították, hogy az ellenállás értelmetlen, ezért teljesen reménytelen. Ez az általánosítható magyarázat a többségiek (bolsevikok) „váratlan” győzelmeire: akkor kell támadni, amikor a nép kifáradt, elcsigázott és reménytelennek látja a jövőt, amikor azt mondja, hogy „akárki, jöjjön valahára”.

Ezután jött 1990. A romba dőlt „létező szocializmus” maga alá temette mindazt, vagy majdnem mindazt, amit a nép véres verejtékével épített vagy építeni vélt negyven év alatt.

Valakinek el kellett kezdeni, hogy a roskadozó építményről az álcázó ponyvát eltávolítsa. Valakiknek el kellett kezdeni a romokat eltakarítani. A romeltakarítás keserves feladat, mert közben az is leomlik, ami még épnek látszott. A módszeresen félrevezetett nép elkeseredve vette tudomásul, hogy a nagykohóból csapolt vasra, a felszínre hozott szénre, a ládába csomagolt almára nincs szükség, mert nincs rá fizetőképes kereslet. Összeomlott az egész rendszer, környezetével együtt, a korlátlanul vélt piaccal, a Szovjetunióval és az egész KGST-vel együtt.

A nép ebbe nagyon belefáradt, hisz a veszteség nagyobb volt, mint a második világháború okozta összes anyagi veszteség. Az elfáradt és elcsigázott nép Ady Endre szavaival felsőhajtott „akárki, jöjjön valahára”. És jöttek a többségiek (bolsevikok). Jöttek azok, akik 1990-ben még harsogó antikommunista jelszavakat kiabálva igyekeztek megragadni a hatalmat. Jöttek, akik a médiába beépülve, korábbi foglalkozásukat folytatva, elhitették az elkeseredett néppel, hogy minden keservünkért, összes nyomorúságunkért azok felelősek, akik a romhalmazról lehúzták az álcázó ponyvát. Az elfáradt és elcsigázott nép Ady Endre szavaival felsőhajtott „akárki, jöjjön valahára”. Az elfáradt nép bosszút állt a rossz hír hozóján, az első szabadon választott magyar kormányon.

A liberális mezbe öltözött bolsevikok olyan eredményesen vezették félre, olyan könyörtelenül uszították az elfáradt népet, hogy a Magyar Szocialista Pártra „rászakadt” a hatalom, túlnyerte magát.

A párt vezetői maguk sem hittek a szemüknek. Nem is merték vállalni egyedül a balhét.

Segítségül kellett hívni az igazi, az elméletileg és gyakorlatilag képzett valódi bolsevikokat, akik levetették magukról az álarcot és az egyéni szabadság ürügyén az egyéni korlátlan önzés veszedelmét szabadították rá erre a szerencsétlen, elfáradt népre, amely hozzá tudott szokni a török hódoltságához, a szovjet megszálláshoz, de erre nem volt felkészülve.

Őket a szocializmus eszméje sohasem „fertőzte meg”, őket a proletárdiktatúrából nem a proletárok, hanem csak a diktatúra érdekelte, azaz a hatalom. Álliberális jelszavakat hangoztatva, szándékosan káoszt idéztek elő az egész országban abból a célból, hogy mindenütt helyi ellentéteket szítsanak az „oszd meg és uralkodj” elve alapján, hogy azután a zavarosban kiépíthessék pozícióikat a gazdaságban, az oktatásban, a kultúrában, az információs iparban, és legelső sorban a médiában, amely az egész világon a legfontosabb hatalmi ágga fejlődik, maga mögé utasítva a törvényhozást, a végrehajtást és a bíraskodást.

Az igazi szocialisták, a népben, nemzetben gondolkozók, azután majd elviszik a balhét és a szégyent. Pedig ha valakiket, akkor őket csapták be ebben az országban a legkegyetlenebbül.

A magyar nemzet azonban túlélte az átalakulás első évtizedét. Megszenvedtük. Megfogyva bár, de törve nem, építjük a hidat Európa felé.

Európában a politikai küzdelem sokkal átláthatóbban folyik. Demokraták küzdenek demokraták ellen, azért, hogy jó, vagy ha ez nem sikerül, akkor legalább elviselhető megoldásokat találjanak a felmerülő problémákra. Mindkét oldalon demokraták állnak: az egyiket szociáldemokraták, a másikon kereszténydemokraták, bárhogy is nevezzék magukat, az adott országban. Errefelé tartunk mi is és sikerre vagyunk ítélve! A Gallup 1998 májusi jelentése szerint már több az optimista magyar, mint a borúlátó. Ez azt jelenti, hogy a bolsevik stratégia nem alkalmazható. Ezért remélhetjük, hogy, Kossuth Lajos szavait idézve: „Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni”.

Közismert tény, hogy a borulátás is és a derulátás is önerősítő magatartásformák. Bármelyiket választjuk is, az élet mindig hoz elegendő municiót ahhoz, hogy a kiindulási felfogásunkat erősítse meg. Másrészt mindkét felfogás — fertőző, azaz a környezetre átragad. Az a tény, hogy eddigi történelmünk során a tragédiák után mindig talpra tudtunk állni, azt bizonyítja, hogy a legelkeserítőbb helyzetekben is maradtak derulátók, ezek hitükben megerősödtek, majd ezt a hitüket továbbadták és végül az élni akarás, azaz az optimizmus diadalmaskodott.

Röviden: nemzetünk létezése azt bizonyítja, hogy a nép többsége, időátlagot képezve, inkább optimista, mint borúlátó. Ez bizonyára nem igaz az értelmiségre, és minthogy ennek hangja erősebben hallható, azért időnként az a téves hiedelem alakul ki, hogy pesszimisták vagyunk.

Mezei Balázs

A Solymosi Frigyes által megfogalmazott kérdés a következőképpen adható vissza: Mi az oka annak, hogy a magyarországi népességszaporulat hosszú évek óta alatta marad a halálozások számának? Tisztelt akadémikus kollégám körlevelének címe azt sugallja, hogy az okok között kiemelt szerepet tulajdoníthatunk pszichológiai tényezőknek. E gondolatokkal egyetértek; mégis megkísérlem, hogy a lélektani okokat más összefüggésben adjam elő.

Először is meg kell különböztetnünk a problémaegyüttes három körét: egyrészt a probléma leírását és értékelését; másodsor az okokat; harmadszor a követelményeket. A probléma leírását el kell választanunk az értékelésétől. Hajlunk arra, hogy a népesség szaporodását minden további nélkül pozitívumnak vegyük, míg annak elmaradásában visszásságot fedezzünk fel. Ez a megközelítés csak akkor rendjén való, ha hozzátesszük, hogy az emberi élet fizikai ténye a magasabb szintű kibontakozásokra való ráirányultságában az, ami, tehát emberi élet. Az embrió ember ember-mivolta abban áll, hogy lehetőségileg teljes emberi lényvé fejlődik. A kifejlett ember ember-mivolta — leegyszerűsítve — nem más, mint hogy erkölcsileg mindenkor jobbá válhat, ti. önmagában vett és közösségi erkölcsi fejlődése által. Mindez nem teszi semmissé azt, hogy a korai halál, a súlyos fogyatékoság vagy betegség alanya is ebben az értelemben ember, mivel nem áll rendelkezésünkre az „erkölcsi jobbulás” valamennyi kritériuma.

A helyzetleírás és az értékelés elválasztásának e rövid tisztázását azért tartom fontosnak, hogy a feltett kérdésben működő kimondatlan feltevéseink egy részét

szóhoz juttassam. E gondolatmenetből következik: a nemzeti lét értéke nem abban áll, hogy egy bizonyos nemzet tényszerűen existál, hanem abban, hogy közösségeként társadalmi-kulturális felemelkedést mutat, illetve tagjai számára is hozzáférhetővé teszi a jobbulás lehetőségeit. Ha elitelően használjuk a 'nacionalizmus' kifejezést, annak ez az értelme: a nemzet értékessége nem azt jelenti, hogy mítikus végső alapnak tekintjük, hanem azt, hogy valami másra, magasabbra, összefüggőbbre és egységesebbre irányul. Ennek a felemelkedésnek két oldala van: a civilizációs komplexitás (ami integrációval jár), illetve az ebben a komplexitásban megjelenő morális lehetőségek összessége, ami lehetővé teszi, hogy az egyén erkölcsileg meghaladja önmagát, hogy jobb emberré váljék. E gondolatmenet kultúra- és civilizációelméletet feltételez, melynek akárcsak vázlatára sincs itt terem. Annyi azonban biztosnak tűnik, hogy egy nemzet semmilyen kérdését — legyen ez gazdasági, társadalmi, történeti vagy akár merő létének a kérdése — nem szemlélhetjük megalapozottan anélkül, hogy a fenti utalások tartalmát ne vennénk figyelembe.

Nem valószínű tehát, hogy egy nemzet egyedeinek ugrásszerű szaporodása önmagában civilizációs komplexitást vagy a jobbulás lehetőségeinek megjelenését hozza. Nem hiszem, hogy az Oszmán Birodalom, mely népességében fokozatosan felülmúlta a bizáncit, komplexebb és jobb civilizációt teremtett volna. Nem hiszem, hogy a Belső-Ázsiából népességrobbanás következtében kiinduló, rablásra épülő hordatársadalmak merő fizikai léte önmagában értéket jelentett volna. Ezért a népszaporulat kérdését össze kell kapcsolnunk a kulturális és morális kérdéskörrel. De nem kizárt, hogy egy társadalom jelentős mennyiségi csökkenése *jele* az általánosabb hanyatlásnak, ami a kultúra eredeti céljának elhomályosulását jelenti; majd efemerális célok előtérbe kerülését; illetve a kibontakozó céltalanságot, értéktelenséget, depressziót. Itt mérlegelésre van szükség: a mai magyar lakosság nagyobb, mint egy évszázada volt; csökkenése ugyan erőteljes, de ennek végkimenetele bizonyossággal nem ítéhető meg.

Ezért azt tartom alapkérdésnek, hogy miképpen lehet meghatározni a nemzet létének valóban értelmet adó civilizációs komplexitást. A magyar nemzet jelenléte a Kárpát-medencében eredetileg két civilizációs képződmény határán valósult meg: délre az akkori bizánci civilizáció a maga fényében; nyugatra a nyugat-európai hatalom, mely akkor még elmaradt a keletitől. A magyarság a nyugati kereszténységet választotta, mert ezzel tűnt inkább biztosíthatónak függetlensége a bizánci nagyhatalomtól. Kulturális küldetése átvette azt a feladatot, melyet korábban Bizánc, illetve a frank császár kísérelt meg végrehajtani a térségben: a kereszténységet kellett érvényesítenie a Kárpátok alatt. Így a *Regnum Hungariae* mikrocivilizációként lépett föl: önálló hatókörrrel, kulturális célkitűzéssel, geográfiailag jól körülhatárolható területtel. E mikroszkopikus teljesség jellemezte identitását: ezért küzdött függetlenségéért a nyugati hatalmakkal szemben; s ezt kellett volna megvédenie az előretörő oszmán hódító ellenében is. Ez utóbbi a kifejezetten jó kezdeti adottságok ellenére sem sikerült. Ezzel a magyarság elveszítette eredeti civilizációs azonosságát. Helyére a Habsburg Birodalom lépett, mely ugyancsak hasonló körben választa föl a maga küldetését: középen lenni, mikroszkopikus civilizációként működni, védekezni és terjeszkedni az elérhető körben. Később hasztalan állítottott helyre a Magyar Királyság, önazonossága mint ilyen már átruházódott a Habsburgokra. Ezért lázadásai — Thököly, Rákóczi, 1848 — elkerülhetetlenül sodorták a másik oldalra: ha már nem lehet a centrális pozícióban, legyen legalább a másik oldalon. Ez magyarázza a török érthető szimpátiáját a kuruc háborúk idején, majd a hihetetlen aktust, hogy a magyar *szabadságharc* vezetői az orosz cárnak ajánlották fel a koronát 1849-ben. 1867 nem volt más, mint elfogadása annak, hogy a Magyar Királyság csak mint a Habsburg Monarchia része állíthatja helyre eredeti azonosságát. De ekkor már késő volt: a Monarchia általános hanyatlása abból adódott, hogy a tőle keletebbre álló államok is szorosan bekapcsolódtak a nyugati civilizációba, ami elvette a Habsburgok eredeti *raison d'être*-jét. E létnek addig volt ereje, míg a Balkán

Bécs külvárosában kezdődött — ahogyan Metternich herceg mondta. Az összeomló Monarchia magával sodorta a magyar önazonosságot is. S noha a két háború között kísérlet történt újszerű meghatározására, már csupán az európai hegemoniában gondolkodó német törekvések szélárnyékában, melynek összeomlása minden korábbinál tragikusabbnak bizonyult.

A pesszimizmus, a lelki erőtlenség okainak jelentős részét ebben a történetben lokalizálnám. Milyen egy vert hadsereg? Nincs vezetője, nincsenek vezetői; nincsenek eszményei, nincs moralitása; nincs életereje, nincs struktúrája, nincs háztartása, nincsenek fegyverei. Vannak azonban sebesültjei, öngyilkosai, halottai, temetései, árulói, haszonlesői. De a kép árnyaltsága érdekében tegyük hozzá: a Kádár-rezsim egyik pozitívuma volt, hogy megkísérelte egy új magyar önazonosság megalapozását. Hirtelen nem a Nyugat védőbástyája lettünk, hanem Kelet előretolt állása, ahol, mint mindig, a szembenállás ellenére burjánzik az élet: virágzik a csempészet, a prostitúció, a külsőségek egymáshoz közelítenek s van valamiféle prosperitás. Ha valaki járt Jeruzsálem közelében a palesztin területeken, láthatta: noha a jeruzsálemi, megbízható és szinte nyugati életkörülményeket nem érik el, de az ottani óslakosoknak hatalmas házaik vannak, viszonylagos jólétben élnek, autóik, ruházatuk itt-ott hasonlít az örvonal másik oldalán élőkéhez. A Kádár-korszak új magyar önazonossága népi (tehát nem nemzeti) alapon állt és a szovjet globalizmusban jól meghatározott helye volt. Ha a szovjet rendszer biztosabb alapokon épült volna fel, ennek a kísérletnek is jelentősebb történeti szerep juthatott volna.

Mi tehát a teendő? A történelmet képesek vagyunk megváltoztatni? Képesek vagyunk civilizációt létrehozni a semmiből? Meg tudnánk fogalmazni a nemzeti identitás új axiómáit? Avagy térjünk vissza a régiekhez? Először is legyünk józanok! Mára nemcsak a Monarchia omlott össze a sajátos és egyre elavultabbnak tűnő küldetésével, hanem Európa is. A világ döntő eseményei már nem Európában zajlanak, hanem — mondjuk — Kasmirban, a Kinai-tengeren, a kaukázusi szirtek alatt. Európa azonban mégis fennmarad, mégpedig sokáig. Mint Bizánc: amikor már mindenki temette, helyreállította rendjét és a Szentföldre verte vissza az arabokat. Amikor Konstantinápoly először esett el, visszavonult, hogy újult életerével talpra álljon és visszafoglalja a Poliszit. Már évtizedek óta az oszmán hatalom vette körül, de még álltak a falai és fegyvereseit nem merte szembetámadni a török haderő. Csak lassan, csak lépésről lépésre sikerült megtörni életerejét, de összeomlásában is hatalmas volt, mert három napon át védte palotáinak utolsó árkádjait is... Európa Bizánchoz hasonlítható. Noha már másutt zajlanak a történelem döntő eseményei, Európa áll és virágzik. S még évszázadokon át állni fog, míg az orosz képes lesz megerősödni... Ki tudja, mikor? Inkább másfél évszázad múlva, mint holnap. Ez az az idő, mely rendelkezésünkre áll; melyben a magyar azonosság megerősödhet, megkeresheti alapját, felépítheti pilléreit. E téren a múlt nélkül sem mire sem megyünk: ha nem tudunk egységes önértelmezéssel szolgálni, ha nincsenek kiemelkedő személyiségeink, akik felismerik és végrehajtják feladatukat a köznapokban, a kultúrában, a tudományban, a politikában — akkor nem leszünk több, mint — Berzsenyivel szólva — *rút, sybarita váz*.

E feladatnak két fővonala van: az egyik az önazonosság felismerése, a másik: hálózatos kiterjesztése. Az önazonosság felismerése nem interpretációs feladat. Ehhez hiteles emberekre van szükség, akik felismerik és magukénak vallják e nemzet sorsát, azonosulnak múltjával és jövőjével, akik először is magukban valósítják meg az erkölcsi forradalmat. Csak ilyen személyeken keresztül lehetséges a valódi önazonosság megtalálása: csak ilyenekre támaszkodva léphetnek fel azzal az igénnyel a politikusok körei, hogy tudják, mit képviselnek. Csak az ilyen személyeken keresztül jöhet létre a lelki állapot, mely képes arra, hogy a hadsereg magára találjon: rendezze sorait; összeszedje sebesültjeit és halottait, ellássa nélkülözöt, kiválassza rátermett vezetőit, főszerelje magát a védekezés eszközeivel. Mindez nem absztrakt

intézményekben megy végbe, nem elvont fejtegetésekben (mint e mostani), hanem magában az emberi lényben, a maga küzdelmes elhatározásaiban, vívódásaiban, tévedéseiben és korrekcióiban, közléseiben és tetteiben.

Nemcsak az egyes kultúrák, a civilizációk, hanem az egyes ember lényege is a felemelkedés: jobbá kell válnia, ez a valódi kategorikus imperatívusz, mert ezzel a valóság valóságos mozgásában vesz részt. Csak az ily módon felfogott jobbulás képes arra a belső forradalomra, mely — a megfelelő körülmények és feltételek meglétekor — egyeseket a közösség memorábilis vezetőivé emel. Csak e személyek képesek arra, hogy megvalósítsák a változást, ami társadalmunk életérzésének átalakulásához vezet. S mindezt *hálózatosan*, ami azt jelenti: több központból kisu-gározva, többféle fejlődési úton járva, egymással vitatkozva, tehát a kommunikáció elevenségében kell megvalósítani. Beszélgetésekben; kapcsolatokban; érintkezésben. Nem a póre tekintély alapján, arra hivatkozva, hogy más nem szólhat hozzá e kérdésekhez, más nem láthat bele a megoldásba. Tudjuk, vannak olyanok, akik ez utóbbi utat követik; helytelenül. Mert amennyire igaz az, hogy a személyiség erőtlensége, döntéseinek megalapozatlansága, felismeréseinek papírszaga alkalmatlanná teszi a valódi, a közösség egészét érintő döntésekre, annyira bénító a kizárólagosság is, mely a szolgálat lelkiségének a hiányából fakad.

A magyar nemzet Európában saját múltja alapján, keresztény értékeihez igazodva, önnön civilizációs szerepének tudatában először is a maga felemelkedésére kell, hogy törekedjék, melybe azután bekapcsolódva az újabb és újabb nemzedékek sokasága lesz képes arra, hogy életének páratlan lehetőségét: a jobbulás lehetőségét kihasználja. A felemelkedés magunkban kezdődik, mondanám, ha nem hangozna triviálisan. Hasztalan adunk a gyönyörölvre ránevelt nemzedéknek több pénzt, azt nem önfeláldozásra — gyermekek nevelésére —, hanem több gyönyörre fogja költeni. Először tehát a gyönyörölvvel kell leszámolni; vissza kell állítani a jogaiba a szorgalmat, az indusztrialitást.

Hogyan, miként érjük el ezt a célt? Csak közhelyes válaszaim vannak: oktatással, neveléssel, a vallás intézményeinek restitúciójával. A magyar identitás oly nemű meghatározásával, ami nem nép-, hanem *nemzetközponitú* s ezen keresztül: kultúracentrikus, igazságelvű. E nemzet lehet csak képes arra az integráló szerepre, mely ezen a tájon civilizációs szükségszerűség. Az integráció a létező közösségek összekapcsolódását jelenti: a szerves együttműködés biztosítását, mely az *hungarica natio* civilizációs feladat volt. A mai feladat hasonló a régihez: a Kárpát-medence közösségei gazdasági és kulturális réren — a politikai önállóság megőrzése mellett — integrációra várnak, melynek kivitelezése csakis együttműködésükben valósulhat meg. Az integráció globális szerkezetét az Európai Unió biztosítja. De az Unió regionálisan szerveződik; s a Kárpát-medence Európa egyik legjellegzetesebb régiója. E régió integrációjának történeti eszméjét a Szent-István-i ország hordozta, melynek mai aktualitását az összeurópai struktúrák határozzák meg. A Szent-István-i eszmét nem szabad a modern népi nacionalizmus szellemében kisajátítani, hiszen egykor lényeges eleme, az egyre magasabb szintű integráció válik partikulárisná, vagyis veszíti el eredeti tartalmát.

Ha a nemzetben vannak személyiségek, akik felfedezték saját életük egyetemes feladatát, a megfelelő körülmények között és feltételek teljesültével fel fogják fedezni a nemzet feladatát is. S ekkor a nemzet is magára eszmél; ekkor a nemzet is bekapcsolódik a felemelkedésbe a maga sajátos módján, tehát komplex civilizációt kibontakoztatva. S ekkor a generativitás szelleme is megelevenül, mely helyet akar biztosítani a születendők újabb és újabb nemzedékének. Hiszen az emelkedő ember emelkedésébe másokat is be akar vonni: az emelkedő nemzet nemcsak természeti, hanem nemzedéki környezetének is juttatni kíván az emelkedés lehetőségéből, mely valahány létezőnek és nemlétezőnek, a valóság végső értelmével összhangban, mindenkor kijár.

Michelberger Pál

Kedves Barátom! Megkaptam a pesszimizmusról szóló leveledet és hosszan elgondolkodtam a vitathatatlan negatív jelenségeken. Mérnök lévén nehéz állást foglalnok az okok és okozatok kusza rendszerében. A társadalom igen bonyolult, élő rendszer. Működését a saját múltján és aktuális tulajdonságain (kezdeti értékek) kívül külső tényezők (peremfeltételek) is befolyásolják. A társadalmi mozgások, változások leírására még nem született kielégítő matematikai modell, de ha valaha valaki kidolgozza, akkor biztos, hogy nemlineáris egyenletek fogják leírni. Közismert, hogy a nemlineáris problémák (különösen nagy és bonyolult rendszereknél) kaotikus jelenségekre vezetnek, azaz a végállapotuk rendkívül érzékenyen függ a kezdeti értékektől és a peremfeltételektől. Természetesen az ilyen rendszereket is szeretnénk kedvező irányban befolyásolni, de ez a mesterséges szabályozás éppen a legutóbbi évek kutatásai szerint (még egyszerűbb és kisméretű rendszereknél is) saját mikrokaoszhoz vezethet. (Mechanikai rendszerekben definiálták a mikrokaoszt, társadalmi méretekben nem mernék vállalkozni rá.)

Láthatólag az általad felvetett kérdésre természettudományos módszerekkel (vagy mérnöki módszerekkel) nem tudunk válaszolni. Intuitív válasz azonban lehetséges (vállalva annak szubjektivitását):

Nem vagyunk pesszimista nép, vállalni tudjuk az újrakezdést (Kosáry Domokos szerint minden vereséget túlélő nép vagyunk).

A 20. század megviselte a magyar népet (de egy sereg más népet és népcsoportot is), és túléltek a megpróbáltatásokat.

Kétségtelen, hogy a többszöri ideológia-változás erkölcsileg kiüresítette a társadalmat és ez a hitnélküliség természetesen felveti a céltalanság képzetét. A céltalanság a gazdagokból hedonizmust, a szegényekből önmagukat túlhajszoló vagy italba (kábitószerbe) menekülő magatartást válthat ki. (Hit alatt nem csak vallásos hitet, hanem bármilyen magasztosabb eszményhez kötődést is értek.)

A három szubjektív gondolatból kiindulva úgy vélem, hogy az értelmiségi (tudományos, szakmai, vallási, politikai) elitnek hitet kell adnia a társadalomnak. Természetesen hitet csak az adhat, aki maga is hisz valamiben (a gazdasági racionalitásban, a tudományban, a művészetekben, humánumban, nemzetben, erkölcsben, vallásban).

Magam részéről e hithez a Fasang-könyvben (Hivatás és hitvallás) megjelent írással is szerettem volna hozzájárulni. Befejezésként abból idézek:

Nem nélkülözhető egy átgondolt, tudatos gazdaságpolitika, mely rendezi más területek teendőit is. A gazdaságpolitika helyettesítése rövid távú fiskális-monetáris politikával olyan, mintha egy ködben, szirtek között úszó hajó kormányzásánál csak a hajómotor fordulatszámára figyelnének, iránytű, térkép, radarjelzés figyelmen kívül hagyható lenne.

Ez az átgondolt, hosszabb távú gazdaságpolitika teljesen hiányzik a magyar közgondolkodásból, pedig nélküle sem szociál-, sem oktatás-, sem tudománypolitika nem fogalmazható meg.

Természetes következtetés (és ezzel az ország túlnyomó többsége, kormányzó pártok és ellenzékiek egyetértenek), hogy a magyar gazdaság föllendítése, a fényoldal előtérbe kerülése csak az Európai Unió keretében valósítható meg. Külön szervezetek foglalkoznak a csatlakozás jogi, politikai és gazdasági feltételeinek kidolgozásával, és nyilvánvaló, hogy egy rövid cikk keretében aligha lehet bemutatni ezt a bonyolult bürokratikus folyamatot.

A csatlakozási folyamat főbb szempontjainak elemzésekor — bármennyire is paradoxnak tűnik — nem a magyar érdekekből, hanem az Európai Unió hosszú távú érdekeiből kell kiindulnunk. A sajátos magyar (vagy kelet-európai) érdekek

gazdasági súlytalanságunk miatt aligha érvényesíthetők, az euró-bürokraták rövid távú, részletekben elmerülő érdekei pedig csak átmenetileg hatnak.

Az EU-csatlakozási folyamattal kapcsolatban három alapvető kérdést kell megválaszolni:

a) Mi az Európai Unió célja és érdeke egy esetleges bővítésnél?

b) Milyen különleges természeti adottságaink vannak, amelyeket a csatlakozás során értékesíthetünk?

c) Mit kell tennünk elsősorban a csatlakozás elősegítésére?

ad a) Az Európai Unió bővítése nem szimpátia vagy jóindulat kérdése, hanem politikai és főleg gazdasági érdeken alapul. Az EU versenye a kelet-ázsiai és az amerikai gazdasági közösségekkel megköveteli az EU piacának bővítését. Hazánk 10 millió lakosa számottevő piacbővülést bármilyen szintű fogyasztás esetén sem jelent. Az igazi piacbővülést Ukrajna, Oroszország és a teljes Balkán bekapcsolása jelenti (nem okvetlenül tagként, de kereskedelmi partnereként mindenképp). Ebből a gondolatmenetből következik az a rideg tény, hogy hazánk az EU számára főleg geográfiai helyzete miatt értékes, mint a kereskedelmi áruk, személyek, pénz és információk biztonságos és gyors közvetítését lebonyolító tranzitország. Ha erre a tranzit szerepre nem készül fel, akkor Ukrajnába és Oroszországba Lengyelországon keresztül, a Balkánra pedig Horvátországon keresztül fogják az árukat és információkat szállítani.

A hazai tranzitközlekedés (beleértve a hajózást, vasúti és közúti közlekedést, valamint a repülést is) fejlesztése, a pályák, járműparkok, javító- és karbantartó hálózatok, infrastruktúrák, kiegészítő szolgáltatások, logisztika és informatika kiépítése és világszínvonalra emelése elengedhetetlen az EU-csatlakozás megalapozásához. Erre a programra felfűzhető az ipar fejlesztése, a foglalkoztatáspolitikai, sőt a jogalkotás folyamata is (hasonlóan, mint a múlt század vasútépítése húzta magával az építőipar, gépipar, vaskohászat, hírközlés stb. fejlődését). A közlekedési és informatikai hálózat kiépítettsége alapvetően befolyásolja a gazdasági fejlődést, melynek csattanós bizonyítéka, hogy a nyugati működő tőke addig telepit gyárakat Magyarországon, ameddig az autópálya hálózatunk van (Dunántúl, Duna–Tisza köze Kecskemétig). E tranzitfeladat számos eleme úgy-ahogy kiépült, vagy épülőben van (pl. a záhonyi vasúti átrakó pályaudvar, a kombinált, vasúti-közúti fuvarozáshoz szükséges fogadóállomás stb.), más elemeit (pl. az informatikai hátterét) még meg sem terveztük. A magyar gazdaságpolitikának ennek ellenére talán legstabilabb eleme a közlekedéspolitika, melyet kormányoktól függetlenül, valóban szakmai szempontok alapján dolgoztak ki és valósítanak meg. Egyetlen kifogásolható eleme a megvalósítás lassú üteme, melyet az európai integráció igényei helyett a magyar pénzügyi lobby rövid távú szemlélete korlátoz.

ad b) Az ország természeti kincsekben szegény, a tranzitforgalomban értékesíthető földrajzi helyzetünk mellett éghajlati és talaj-adottságaink használhatók ki a gazdasági életben. Jelenleg mezőgazdasági túltermelés okozta válságokkal küzd ugyan az EU, hosszabb távon azonban az élelmiszer-termelés (és különösképpen a jó minőségű, feldolgozott élelmiszer-termelés) jól értékesíthető termékekkel léphet a világpiacra.

Az élelmiszer-termelés azonban nem korlátozódhat a mezőgazdaságra és annak hagyományos termékeire. A termékeket fel is kell dolgozni, tartósítani, csomagolni és szállítani is kell a fogyasztóhoz. Ez a széles értelmezésű élelmiszer-termelés — hasonlóan a közlekedés tag értelmezéséhez — a hagyományos mezőgazdaságon és élelmiszeriparon kívül feladatokat ad a vegyiparnak, gépiparnak, közlekedésnek is.

Sajnos, agrárpolitikánk korántsem olyan folytonos és egyirányú, mint a közlekedéspolitikánk. Minden kormányváltásnál (esetenként egy kormányzati cikluson belül többször is) megváltozik és ezzel teljes bizonytalanságban tartjuk a mezőgazdasággal foglalkozókat.

Pedig a múlt század végi agrárpolitika (ha a negatív feudális birtokviszonyoktól eltekintünk) a malomipar és mezőgazdasági gépgyártás területén következetességével a magyar gazdasági fejlődés egyik alapja volt. Új, átgondolt, hosszú távú és széles értelmezésű agrárpolitikát kell kidolgozni politikusainknak, melynek egyes elemei elsősorban megtalálhatók a különböző pártprogramokban, akadémiai tanulmányokban. Átfogó, a jövő évszázad gazdasági fejlődését megalapozó, az EU és a világ várható szükségleteiből kiinduló programról azonban nincsen tudomásom.

ad c) Mind a közlekedés, mind az élelmiszer-termelés fejlesztésében magunkra vagyunk utalva. Sem a tervezésben, sem a megvalósításban nem számíthatunk külső segítségre, mindkettőhöz a hazai adottságokat jól ismerő szakemberekre lesz szükségünk. Az európai partnerek legfeljebb pénzt fognak kölcsönözni (ha a megtérülés biztos és eléggé gyors).

Ezzel megválaszoltuk harmadik kérdésünket is. Az EU-csatlakozás feltételeinek teljesítéséhez kiművelt emberfőkre van szükségünk.

Szakemberek nélkül sem tervezni, sem megvalósítani nem lehet a csatlakozáshoz szükséges politikai, gazdasági, műszaki, jogi lépéseket. A szakemberek képzése pedig az egyetemeken, főiskolákon, középiskolákon, szakmunkásképzésen, egyszerűen a jó és eredményes oktatáson múlik.

A három fejlesztési terület (közlekedés, mezőgazdaság, oktatás) nem új. A múlt században Széchenyi fogalmazta meg, én csak őt idéztem. Széchenyi elgondolásai pedig a magyar történelmi tapasztalatokra épültek. (Már Könyves Kálmán felismerte az ország tranzit szerepét és ezért ispotályokat létesített az átvonuló keresztes hadaknak; főnemességünk a 17–18. századi szarvasmarhaexportból gyűjtötte össze a vagyonát). A kiegyezés utáni fellendülés az Osztrák–Magyar Monarchiában Széchenyi reformgondolatainak a megfogalmazásából és megvalósításából következett. Most egy európai méretű fellendülés előtt állunk és ehhez ismét Széchenyi programját kell elővennünk, korszerűsíteniünk, monarchiai méretekről európai méretekre kell azt bővítenünk és megvalósítanunk.

Az idézet egy karosszéria-lakatos (mérnök) gazdasági racionalitásra alapozott hitén alapul, de ilyen hitvallást írhatnak a tudósok a tudományról, a művészek a művészetről, a filozófusok az erkölcsről, a lekipásztörök a vallásról, politikusok a nemzetről. Ezek a különféle hitek együttesen szüntethetik meg a jelenlegi (remélhetőleg átmeneti) céltalanságot.

Pál Lénárd

Soha sem tartottam megalapozottnak, hogy a történelem sodrásában tartósan összetartozóvá vált embercsoportokat, nemzeteket dicséző vagy pejoratív jelzőkkel különböztessenek meg más csoportoktól, nemzetektől, jöllehet pontosan tudom, hogy markáns különbségek vannak nemzetek, embercsoportok s természetesen az egyes emberek tulajdonságaiban, életvitelében, világszemléletében stb. De ezek a különbségek számomra a valóság gazdagságát, az emberi létezés érdekességét, talán magát az életet jelentik. Nem hiszem, hogy vannak eleve elrendeltem optimista és pesszimista nemzetek, rétegek, csoportok, hogy vannak kiválasztottak és kárhozottak, hogy léteznek alfa és epszilon lények. Az a meggyőződésem, hogy a különböző társadalmi struktúrákban érvényesülő hatások és ellenhatások bonyolult rendszerében van néhány meghatározó erő, amelyek főszerepet játszanak abban, hogy adott körülmények között és adott időben pesszimizmus vagy optimizmus uralja-e egy nemzetnek, pontosabban szólva: egy nemzet különböző csoportjainak a han-

gulatát. Ezeknek az erőknek a felismerése nehéz feladat, és ezért azt hiszem, hogy gondolkodásunknak először arra kellene koncentrálnia, hogy megkísérelje számba venni a társadalom és rétegei tudati, hangulati állapotát alapvetően befolyásoló tényezőket, s majd csak ezután következhetne annak mérlegelése, hogy van-e lehetőség az eredményes bea atkozásra, és mik azok az eszközök, amelyek alkalmazása kedvező változást hozhat. Ebben a munkában az értelmiségi elitnek fontos szerepe lehet, tudnia kell azonban, hogy tevékenységének hatása nagymértékben függ a mindenkori hatalom jellegétől és a befogadó közeg állapotától.

Nyilvánvaló, hogy a társadalmi tudat állapotát egyetlen országban sem lehet izoláltan, a világban végbemenő és globálisan ható folyamatoktól elszakítva vizsgálni. Akár tetszik, akár nem, fel kell ismernünk, hogy a világ gazdasági, társadalmi folyamatai messze eltávolodtak a lehetséges, vagy talán nem is lehetséges, fiktív „egyensúlyi állapottól”, amely egyébként is nagy valószínűséggel csak a monetaristák fejében létezik. A pénztőke óriási hatalma, amelyet az informatika által biztosított, korábban soha nem létező mobilitása csak fokozott, maga alá gyűrt minden más hatalmat, felborított minden egyensúlyt, és ezt úgy tette, hogy felkínált a szubordinált politikai hatalomnak — megfelelő támogatásért — számos olyan eszközt, amellyel legfőbb célját: a maximális profit elérését, pontosabban, egy szűk réteg vagyonának mértéktelen növelését biztosítani tudta. Mindez azonban azzal járt, hogy a globális kapitalizmus — Soros György véleményével egyezően — instabillá, kaotikussá vált, válságba került, olyan útra sodródott, amelynek a végén szakadék tátong. Elérte, hogy a sikeres élet eszményévé a vagyonszerzés, mégpedig a bármely eszközzel megvalósítható harcásolás vált. Megmutatta, hogy annak van nagyobb hatalma és dicsősége (szerényebben szólva, annak van nagyobb társadalmi rangja és megbecsülése), akinek löbb a pénze, nagyobb a vagyona. Világossá tette, hogy pénzzel befolyásolni lehet, sőt meg lehet határozni azt, hogy mi az „igazság”, mi az „erkölcs”, és mi a „jog”. Kellő gazdasági hatalom birtokában be lehet „bizonyítani”, hogy az az igazságos, az az erkölcsös és az a jogszerű, ami növeli a profitot, ami a gazdagokat még gazdagabbakká és a szegényeket még szegényebbeké teszi. Mindezt olyan frazeológiával lehet és szokás maszkirozni, ami törvényesnek, a nemzet érdekében valónak, a „szabadság” (vajon milyen szabadság?) megvalósulásának és a demokrácia érvényesülésének állítja be a tőke (itt elsősorban a pénztőkére gondolok) birtokosainak garázdálkodását. Félreértés ne essék, nem felháborító helyzetképet akarok felvázolni, hanem csupán azokra a valós folyamatokra szeretném a figyelmet felhívni, amelyek léteznek és hatnak, függetlenül attól, hogy tudomásul vesszük-e, és a nevükön nevezzük-e azokat, vagy sem. Mint fizikus kénytelen vagyok a megfigyelt és statisztikailag ellenőrzött jelenségeket objektív információknak tekinteni, és nem sopánkodom akkor, amikor arra a következtetésre jutok, hogy mindaz, ami felháborító és az emberiség jövőjére nézve veszedelmes, szükségszerű velejárója annak a globális gazdasági hatalmi struktúrának, amely a mai egypólusú világban jellemző a Föld szinte valamennyi országára. Nem sopánkodom, hanem gondolkodom: mi lehet a kivezető út?

A vagyon, a tulajdon birtoklásából származó konfrontációk története olyan régi, mint amilyen régi az emberiség története. A szegénység sokszor lázadt, de minden lázadás elbukott, hiábavaló volt, hiszen a szegénység, a nyomor, a szenvedés nem lehet az emberi élet célja. Ha pedig a szegények azért lázadtak, mert gazdagok akartak lenni, akkor a lázadás csak szerepcsere és nem valami racionális megoldás kiharcolására irányult. Romantikusságukban is tanulságosak azok a harcok, lázadások, amelyeket a középkori kereszténység szegénységet hirdető, nyomorgó szerzetesei a gazdag püspökök hatalmi szervezetei ellen folytattak (lásd Umberto Eco írásait!). Nincs most mód arra, hogy a tulajdon hatalma elleni harcokat elemezzem, csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a mai konfrontációk, amelyek a politikai (parlamentari) csatározásoktól, a nagy vagyonokat átcsoportosító (ez a kifejezés felet-

több rezervált) akciók és ellenakciók átláthatatlan zürzavarán keresztül a felderítetlen gyilkosságok sorozatáig terjednek, lényegüket tekintve nem különböznek a történelem különböző szakaszaiban megvalósult, vagyonszerzésésért lefolytatott összecsapásoktól. Naivitás volna azt hinni, hogy közvetve vagy közvetlenül mindez nem érinti a dolgok lényegét értő vagy nem értő embercsoportok, rétegek hangulatát, tudati állapotát, életfelfogását. Tehetséges tanítványaimtól hallottam, nem érdemes tudományos kutatómunkára vállalkozni, mert ebben a társadalomban nem a szellemi teljesítményeket honorálják, hanem az eredményes pénzcsinálást, és az, hogy ez milyen eszközökkel történik, nemigen számít. Lehet-e a „make money, be happy” jelszóval átítatott társadalmi atmoszférában az optimizmus prófétájaként fellépni? Nem, nem lehet, de mégis meg kell tenni!

Meg kell tenni, mert a „pénzcsinálók” többsége — szinte szükségszerűen — annak a „kényszernek” engedelmessé válik, hogy tőkéjét állandóan gyarapítsa, hogy minél rövidebb idő alatt minél nagyobb egyéni hasznot (profitot) érjen el, és közben (tisztelet a ritka kivételeknek) nem törődik azzal, hogy tevékenysége hosszabb távon milyen károkat okoz az emberek értékrendjében, életvitelében, mentalitásában, a természeti környezetben stb. Nem törődik vele, hogyan fertőzik az emberek (fiatal gyerekek) tudatát a percnkénti gyilkosságokkal teli, az erőszakot, kegyetlenséget, a pornográfiát nap mint nap bemutató tévé- és játékfilmek, ha a közben sugárzott — egyébként szintén lélekromboló — hirdetések növelik a profitot.

A tudományról szokás szuperlatívuszokban beszélni, de a valóságban csak azért „támogatják” a pénzcsinálók, mert gazdasági hasznot várnak tőle. Az új ismeret, ha rövid távon nem hoz hasznot, nem érték számukra. Tudom, vannak kivételek, de a tudományos kutatás kezelésében általában előtérbe nyomult a haszonelvűség, ami a társadalom hosszú távú érdekeit erőteljesen sérti. Hosszú tanulmányt lehetne írni a tudomány és a hatalom közötti kapcsolatok természetéről, a látszat és valóság ellentmondásairól, de most itt erre nem térhetek ki.

Ezek után fel lehet tenni a kérdést: kik mások, mint éppen a felvilágosult értelmiségiek lehetnek hivatottak arra, hogy ebben a helyzetben „megkongassák a vészharangot”: baj van, nagy baj van. Hatalmuk ugyan nincs, legfeljebb csak annyi, hogy lesznek majd emberek, akik emlékezni fognak mondataikra. Egyébként azért is nagy az értelmiségi elit társadalmi felelőssége, mert véleményem szerint nem lehet hinni a politikai (legyen az „szocialista”, „polgári”, „liberális”, „konzervatív”, vagy bármilyen) hatalom birtokosainak szépen megfogalmazott programjaiban, vonzó ígéreteiben, hiszen tapasztalható, hogy a mindenkori politikai hatalom — esetleges jó szándéka ellenére is — a mai viszonyok között a nemzetközi gazdasági erőknél a függvénye, és kénytelen ebben a — nyilvánosan el nem ismerhető — függőségében cselekedni.

Fontos azt is tudni, hogy a politikai hatalom birtoklásának számos olyan sajátossága is van — különösen nálunk —, amelyek szinte lehetetlenné teszik a társadalom optimizmusának, jó közérzetének kialakulását. A hatalom megszerzésével ugyanis szükségszerűen megváltozik a hatalom birtokosainak tudati állapota. Azonnal felismerik, hogy a megszerzett hatalmat meg kell védeni, sőt erősíteni szükséges, ezért az ellenfeleket — akár ellenségként kezelve — ki kell szorítani minden hatalmi pozícióból. Meg kell tagadni, el kell felejtetni az előző hatalom minden eredményét, át kell írni a valóságot, hogy minden az új hatalom dicsőségét zengje. Félreértés ne essék, nem a hibák, bűnök elhallgatását szorgalmazom, hanem annak az elismerését, ami érték, mert nincs ígéretes jövő tartalmas múlt nélkül. A politikai hatalom birtokosai azt is pontosan tudják, hogy a pénz, a vagyon a tartós hatalom igazi forrása, és ezért „uralkodásuk idején” létre akarják hozni saját privát gazdagságukat, s ez általában csak etikátlan, sokszor csak törvénytelen eszközökkel érhető el. A társadalom nagyobbik része, amelynek tagjai munkával hozzák létre az új értéket, de nem szólhatnak bele annak elosztásába, tengődik, nyomorog, s ezért

emocionálisan könnyen szélsőséges. „ordas eszmék” hatása alá kerülhet. Ez nagy veszélyeknek, váratlan instabilitásoknak lehet a forrása.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy hatalomra, „törvényre” szükség van. Aligha lehetne ezt világosabban és meggyőzőbben kifejezni, mint ahogy ezt Thomas Mann tette. Törvény című, ma is csodálatosan aktuális írásában. Arra volna szükség, hogy a hatalom és a működését szabályozó „törvény” a társadalom többségének, mégpedig új értéket teremtő többségének az érdekeit és ne a pénzcsinálók szabad garázdálkodását szolgálja. Tudom, ma ez illúzió. Hatalmat csak egy másik, hasonlóan erős hatalom korlátozhat és ellenőrizhet. Nem volna felesleges azon gondolkodni, hogyan lehetne a társadalom és a gazdaság spontán mozgásait a „szabályzáselmélet” törvényei szerint a többségi érdek kontrollja alá helyezni.

Ma ebben az országban sokan azt érzik, és nem alaptalanul, hogy nem bizhatnak a politikai hatalomban, sem a mostaniban, sem pedig a következőben, hiszen csalódtak már a régiben is, meg az azelőttiben is. A bizalmatlanság szülte bizonytalanság érzete nagy károkat okoz: nem ösztönöz tudásszerzésre, a szép és nemes becsülésére, de nem ösztönöz családalapításra, jövőtervezésre sem, helyette a mának élés életromboló szenvedélyeit (alkoholizmus, narkotizmus stb.) szabadítja fel, és már gyermekkorban pusztít. Hitet adni az embereknek prédikációkkal nem lehet. Új életmintákra van szükség, amelyek alapelvei között — az individuális értékek megbecsülése mellett — a közösség érdekeinek prioritása is ott kell, hogy legyen. Ezen életminták híveinek az együvé tartozás, a szolidaritás, a tolerancia eszméit nemcsak elfogadniuk kell, hanem azokért — okos érveléssel — aktívan küzdeniük is szükséges. Fel kellene számolni végre az értelmiség „szekértáborait”. El kellene érni, hogy a különböző nézetek ne a szembenállást, hanem a másság kreativitást tápláló hatását erősítsék. Jó dolog, hogy különbözőképpen gondolkodunk, hogy nem azonos a világnézetünk. Ebben a különbözőségben, mint minden gradiensben, nagy húzóerő rejtőzködik. Miért nem használjuk ki? Ez méltó feladat lehetne a Tudományos Akadémiához tartozó értelmiségi elit számára is.

Én az olyan összefogás és együttműködés híve vagyok, amely a nyíltságra, a racionális érvelésre és a tisztességes, kulturált stílusra épül, amely megőrzi és hasznosítja a múlt és jelen értékeit, hogy konstruktívan szolgálhassa a jövőt. Miért nem lehetne ilyen összefogás barátok és szellemi ellenfelek között?

Pongor Sándor

Előrebocsátom, hogy szakterületem határain messze kívül merészkedve, elemi tudományos veszélyérzetemet félretéve írom ezeket a sorokat, valószínűleg nem is lesz időm végleges formába hozni őket.

A pesszimizmus mint fogalom eleve nehezen megfogható. Emberekre mondják, hogy pesszimizták, népekre tulajdonképpen ritkábban. A magyarokat mégis pesszimiztának látják sokan, még a külföldi szemlélők is. Feszültnek, hajszoltnak, kikapcsolni nem tudónak. Ugyanakkor ha külföldi magyarokat lát az ember, nagyon sok köztük a kiegyensúlyozott, állandóan jókedvű, leleményes és eredményes ember. Hogy lehet ez? Úgy, hogy Magyarország közhangulata a pesszimizista, nem pedig az emberek. Én személy szerint a népességfogyást nem tartom magyar specifikumak, de igazán tragikusnak sem, mert a mai túlnépesedett világban nem lényeges, hogy 9 millió vagy 14 millió magyar lesz-e ötven év múlva. Azt tartom fontosnak, hogy a magyarok mind ismerjék kultúrájukat és azonosuljanak vele. El kell érnünk, hogy a magyarság minél nagyobb része élhessen a kultúra és civilizáció minél

magasabb szintjein, ehhez pedig meg kell erősíteniünk iskoláinkat és egyetemeinket. Az alábbiakban néhány gondolat, ebben a témában.

1) Hogy a közepébe vágjak, szerintem a magyar pesszimizmus oka a közös értékek, közös jövőkép hiányában keresendő. A vállalható közös értékek össze tudnak kötni egy társadalmat. Ha nem adódnak ilyenek, a társadalom széthullik veszekedő csoportokra. A közös magyar identitástudat széthullása már a századfordulón megindult, de tragikussá csak az első világháború elvesztésével vált. Nem újság, hogy a mai társadalomban élesen elváló csoportok alakultak ki, amelyek homlokegyenest ellenkezően ítélik meg az összes e századi történelmi eseményt (pl. a Károlyi-kormányt, a Tanácsköztársaságot, a konszolidációt, a Horthy-korszakot, a II. világháborút, a Rákosi-korszakot stb.). Érdemes megjegyezni, hogy a Kádár-korszakban ezek az ellentétek nem voltak jellemzőek, hiszen volt közös élmény: a fennálló diktatúra, amelyet még kedvezményezettjei is halkan, de térdüket csapkodva gúnyoltak. Mihelyt ez a hamis összetartozás szertefoszlott, elemi erővel törtek felszínre a partikuláris identitások. Mintha a rendszerváltás megrendült társadalmi keretei között az emberek képzelt új csoportidentitások felé menekültek volna. A mai beszélgetések, Internet-viták áttekintéséből elég furcsa kép rajzolódik ki. A kialakult csoportok a törzsi torzsalkodások szintjén vitáznak, egyes szavak (pl. nemzeti) szabályos dührohamokat váltanak ki bizonyos emberekből.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mai politikai oldalak tulajdonképpen történelem-racionalizációs módszerük alapján különböznek. Nem kell elfogultnak lenni ahhoz, hogy észrevegyük: máig másképpen gondolkoznak a Rákosi- és Kádár-rendszerben privilegizált családok gyermekei, és másként a kitelepítettek és B-listázottak utódai.

A közös magyarságtudathoz többek közt egy történelmi közös nevezőt is meg kell találnunk. Legalább abban meg kellene állapodnunk, hogy miről nem beszélünk....

2) A közös eszmék hiánya mellett fel kell figyelni arra, hogy a társadalom két irányban polarizálódik. A hatalmi, képzettségi centrumot mind a mai napig a Kádár-rendszer privilegizált rétegei jelentik, ezek ismerik egymást az egyetemről, a belterjes budapesti szellemi életből stb. A periféria több nagy csoportot tartalmaz, ide sorolódik a vidék, főleg a falvak lakosságának nagy része és természetesen az annál is marginálisabb helyzetű cigányság stb. Szembetűnő a középosztály tervesztése, elbizonytalanodása. Ha a társadalom kétpólusúvá egyszerűsödik, elérkezhetünk a harmadik világból ismert képlethez, amelyben a társadalom vezetője egy szűk nagypolgári elit, aki külföldön szórakozik, külföldön taníttatja gyerekeit, míg az apatikus többség a betanított segédmunkások szintjén vegetál az elit által irányított, külföldi tulajdonú iparban és mezőgazdaságban.

3) Kérdéses, hogy az egészséges magyar azonosságtudat helyreállítható-e még. De más utat nem látok, mint azt, hogy meg kell próbálnunk. A mai magyar politikai élet szerintem elsősorban egy szűk elit érdekeit jeleníti meg. Igenis széles összefogásra, kiterjedt társadalmi mozgalomra van szükség ahhoz, hogy a többség marginalizálódását leállítsuk. Ennek a politikai akaratnak minden párt programjában látszania kellene.

Emellett tudatosan is foglalkozni kellene az azonosságtudattal, és az ezt a külföld felé megjelenítő országarculattal. Vannak-e mindenki által vállalható értékeink? Természetesen vannak, mert ilyen a zenénk, ilyenek a tudósaink, a sportolóink, 1956, 1989, a konyhánk, a boraink, a Balaton — sorolhatjuk. Olyan értékeket kell tudatosítanunk gyermekeinkben, amelyeket vita nélkül vállalhatnak, mind maguk, mind a többi magyar, mind pedig a külföld előtt. Ezek nélkül gyermekeink ott állnak majd a többi európai fiatal között, és ha megkérdezik, hogy „Nálatok mi van?” — a veszekedésen kívül nem jut majd eszükbe semmi. Ma szerintem ez a helyzet. Meggyőződésem ugyanis, hogy a polemikus magyar közélet valahogy elveszi

a kedvét az embernek, hogy értékeiről beszéljen, pedig ha mi nem tesszük, az európaiak ránk hagyják a dolgot: ezeknek nincs semmijük. Nagyon lényeges tehát, hogy néhány, mindenki által bátran vállalható közös értéket, hungarikumot valahogy visszacsempésszünk a köztudatba, főként a fiataljaink gondolkodásába. És ezeknek az értékeknek meg kell jelenniük az ország propagandájában is, mihelyt lesz ilyen. Erre tudtommal a kormány éppen mostanában tett lépést, fontos lenne, hogy az értelmiség ehhez hozzászóljon.

Kicsit távlatában nézve történelmünket, Magyarország legnagyobb értéke az egyedi magyar kultúra. Az ugyanis köztudott — az olasz Cavalli Sforza összefoglaló tanulmánya is kitér rá —, hogy népünk genetikailag európai, tehát a honfoglalók génjei már jőszerivel lecserélődtek. Ugyanakkor kultúránk folyamatosan virágzik. Ez azt jelenti, hogy a magyar kultúra erős, fennmaradásra képes, asszimilatív kultúra. Ápolni kell, mert a világ egy különös, egyedi jelensége. Ha valamit kívánhatok, az az, hogy a magyar állampolgárok minél nagyobb fele részesülhessen a magyar kultúrából. Ehhez mindenképpen fontos a közoktatás színvonalának lényeges emelése. Az oktatáson belül jussanak szerephez az azonosságtudat elemei: a nyelv, az irodalom és a történelem, a kultúrtörténet — a magyar eredmények módszeres ismertetése minden szaktárgyon belül. Ennek nem kell, talán nem is szabad kampányszerűen történnie, de ahogy Gambetta mondta: ne beszéljünk róla, de mindig gondoljunk rá.

4) És még egy. Mi magyarok valahogy túlságosan komolyak vagyunk vitáinkban, meg kell tanulnunk kicsit ironikusan, kicsit szeretettel és türelemmel nézni magunkat és egymást. Ha tehát megkérdezik, van-e magyar pesszimizmus, a helyes válasz ez: Már hogyne lenne? Sőt sokkal jobb, mint a legtöbb külföldi pesszimizmus. Legyünk büszkék rá!

Solymosi Frigyes

Két dolgot szeretnék előre bocsátani. Először is, ennek az írásnak az elkészítése előtt nem olvastam el kollegáim, barátaim tanulmányait, mivel mindenképpen el kívántam kerülni, hogy az ő véleményük gondolataim megfogalmazásában befolyásoljanak. Másik: alapvetően optimista vagyok. Népünk besorolásában, amint ez bevezető levelemből is kiderülhetett, magam is bizonytalan vagyok. Azt is el kell mondanom, hogy újságíró feleségem révén az emberek küszködéséről, gondjairól, életérzéséről az elmúlt évtizedekben valamivel mindig többet tudtam meg, mint más, a laboratórium bezárt falai között dolgozó kutató.

A kezdeményezés elsődleges célja természetesen nem az, hogy eldöntsük: a pesszimizmus vagy az optimizmus jellemző-e ránk, sokkal inkább az, hogy gondolkodjunk hazánk népességfogyásának okain, azon, mivel magyarázhatók a kedvezőtlen tendenciák, és esetleg hasznosítható szempontokat vessünk fel. Nem értek egyet egyik kedves barátommal, aki a válaszadás alól — talán kevéssé meggondoltan — azzal a kijelentéssel bújti ki, hogy nézete szerint a fő gond nem a mi népességünk csökkenése, hanem a világ túlnépesedése. *Talán a világ gondjait magukra vállaló értelmiségiek egyetértének velem, hogy az emberiség túlnépesedési problémáinak megoldásához semmiképpen sem azzal kellene hozzájárulnunk, hogy kipusztítsuk magunkat, de azzal sem, hogy kiürítsük hazánkat a túlszaporodó népek számára.*

Nézetem szerint pesszimizmusra hajló, az átlagosnál borúsabb életszemléletünket aligha lehet tagadni: nem véletlen, hogy ezt a címkét ránk ragasztották. „Megbélyegzésünkben” minden bizonnyal szerepet játszik nyíltságunk, közvetlenségünk.

Más országok polgárainál nagyobb késztetésünk van arra, hogy panaszkodjunk, kitarulkozzunk, felfedjük a bennünket érintő gondokat, és mind a jelent, mind a jövőt a szükségesnél sötétebben ítéljük meg. Az is lehet persze, hogy ebben a jellemvonásunkban az a törekvés tükröződik, hogy másoktól várjuk a „valóságnál sötétebb kép” cáfolatát. A hazalátogató magyarok, a külföldiekkel együtt, számtalan alkalommal értetlenül tapasztalják, hogy itthoni rokonaikból, barátaikból, legyen bármilyen is anyagi helyzetük, ömlik a panaszáradat, az elégedetlenség, a negatívumok felsorolása.

Ha visszatekintünk történelmünkre, talán nem is lehet csodálkozni borulátásunkon, hiszen az emberek életérzései, hangulatát, a jövőbe vetett hitét, a jobb életkörülmények megvalósításának lehetőségeit óhatatlanul befolyásolja hazájuk és önmaguk helyzete. Történelmünkben kevés olyan időszak volt, amikor nem nehezedett ránk valamiféle lelki teher. Hogy borulátásunkért mennyiben felelősök az ősök, a génjeinkben raktározódó örökségünk, nem lehet tudni. Valószínűleg nem teljesen elhanyagolható mértékben.

Pesszimista szemléletünket sokan — elsősorban a sikeres emberek — tagadják. Az ebben kételkedők egyik tétele: hogyan lehet pesszimistának tekinteni azt a népet, amely túlélte történelmének vérzivataros eseményeit? Nem kívánom csökkenteni a magyarság túlélési törekvéseit. Az is lehet viszont, hogy hazánk sötét korszakainak átvészelésében azok a jeles személyiségek játszották a döntő szerepet, akik magatartásukkal, hitükkel, az ország népébe vetett bizalmukkal, biztatásukkal reményt sugároztak azoknak, akik könnyebben feladták volna, akik már magukkal együtt hazájukat is eltemették volna. Arra is bőven találhatunk példákat, hogy kimondottan pesszimista szemléletű polgártársaink egyúttal keményen dolgozó, törekvő és sikerre áhító emberek.

Örökségünkön kívül azonban számos olyan tényező van, amely valamiképpen hozzájárul pesszimistább életszemléletünk kialakulásához. Első helyen emelném ki neveltetésünket és iskolarendszerünket. Jómagam sok évtized távlatából is kellemsen emlékszem vissza középiskolai éveimre. Igaz viszont, hogy az állandó számonkérés, a bizonyítás kényszere — a megfelelő szigorú körítéssel együtt — elképesztő drukkolással, félelemmel és aggodással párosult. A számonkérés természetesen más országokban is megtalálható, szelleme, hangulata azonban alapvetően eltér a mienktől, és közel sem okoz olyan stresszt, mint nálunk. Különböző időszakokra eső külföldi tartózkodásaink alatt fiam, majd leányom tapasztalatai alapján némi bepillantást nyertünk a német, angol és az amerikai oktatási rendszerbe. Mindhárom országban az iskolák légköre alapvetően különbözött a hazaitól. Például a poroszoknak elhíresült iskolarendszernek (Nyugat)-Berlinben még a csiréit sem tapasztaltuk. Talán leglényegesebb különbség, amelyet elsősorban az USA-ban figyeltünk meg, hogy az iskolában önbizalommal teli gyerekeket nevelnek, elsősorban annak az erősítésével, hangsúlyozásával, amit tudnak, és nem annak a kiemelésével, amiben hiányosságaik vannak. Hiszen az életben elsősorban azok érvényesülnek, akik valamit nagyon tudnak, akiket valami nagyon érdekel, akik valamilyen területen nagyon otthonosan, önbizalommal mozognak. Túlzás lenne azt állítani, hogy a hazai iskolákból — egy két éltanulót kivéve — magabiztos, önbizalommal teli, optimista szemléletű fiatalok kerülnek ki. Sajnos az iskola által erősen megtépzott önbizalom erősítésével a szülők se nagyon törődnek, hiszen ők is a „mindenben kitünő diákot” tekintik követendő példának, és csak kevesen hajlandók észrevenni és kibontakoztatni a gyermekeikben lappangó képességeket.

Egy másik, bennünk rejlő tulajdonság az igényesség: törekvés a jobb életkörülményekre, ami valójában pozitív jellemvonás. Ennek hátrányai akkor jelentkeznek, ha vágyaink megvalósíthatatlanok, ha nagyon messze állnak lehetőségeinktől. Az elmúlt évtizedekre visszatekintve figyelembe kell vennünk, hogy hazánk lakossága — az ötvenes évektől eltekintve — nem szakadt el teljesen a fejlett, gazdag orszá-

goktól. A kivándorolt magyarsággal létesített kapcsolat, majd a korlátozott világtársaság révén jól ismertük, hogyan élnek a nyugati polgárok. Azt is láttuk, hogy semmivel sem dolgoznak többet, mint mi (különösen, ha nem tekintünk el a hivatalos munkaidő után végzett túlmunkától!). A magyar nép nem tud abba beletörődni, hogy a gazdagabb országok lakóinál lényegesen rosszabb körülmények között éljen. Éppen ezért, amikor a szocializmusban sokaknak megadatott, hogy javítsanak helyzetükön, családjukat sem kimélve hajszolták bele magukat az anyagi javak megszerzésébe. A megfelelő (vagy öhajtott) életszínvonal azonban mind a férjtől, mind a feleségtől lényegesen nagyobb erőfeszítést kívánt, mint a gazdagabb országokban, ami öhatatlanul egészségük és a családi élet rovására ment. A rendszerváltozás után — a vállalkozó kedvű polgárok számára — végképp ledőltek az egyéni boldogulás és az önkiszákmányolás korlátai. Másokban, az alkalmazotti rétegben viszont újabb feszültségek alakultak ki, hiszen egyik napról a másikra elveszíthetik munkahelyüket, ami semmiképpen sem erősíti optimizmusukat, pozitív jövőképüket. Anyagi háttér nélkül ez sokkal nagyobb megrázkódtatást jelent számukra, mint a nyugati országokban.

Úgy gondolom: az teljesen természetes, hogy hangulatunk, életszemléletünk alakulásában lényeges szerepet játszanak a gazdasági körülmények. Az a tény, hogy az ország lakosságából csaknem hárommillió a szegénység szintjén él, mindennél többet mond. Magabiztosságunkat, önbizalmunkat, pozitív világlátásunkat semmiképpen nem erősíti az az irtatlan tartozástömeg sem, amelyet a szocializmus gazdálkodása és ennek utóhatása révén felhalmoztunk. Vezetőink érvelése, hogy emiatt nem lehet nagyobb mértékben emelni a nyugdíjakat, nem lehet megszüntetni bérstruktúránk ellentmondásait, elfogadható. De lehet-e pozitív jövőképe az országnak, ha semmit nem hall arról, hogy miként és előreláthatólag mikor tudunk az adósság nagy részétől megszabadulni. Mikor mondhatjuk azt, hogy a törlesztés és a kamatok már nem jelentenek elviselhetetlen terhet az országnak? Gyermekeink vagy unokáink életében? Az adósságteherbe még valahogy beletörődünk, de azt már senki nem tudja elfogadni, hogy polgártársaink egy szűk része — visszaélve a számukra biztosított lehetőségekkel tíz, száz és ezer milliárdos károkat okozzanak az országnak, hozzájárulva szegénységünkhöz, fejlődésünk lassulásához.

Meggyőződésem, hogy mindezek a tényezők — a vallásos nevelés hiányával, a falusi családi közösségek fokozatos megszűnésével és a mérhetetlen sok válással együtt — befolyásolják életszemléletünket és gátolhatják a népességi adatok jobbra fordulását is. Ha a nyugdíjasok életkörülményei nyomorúságosak, ha nem tudják megfizetni az egészségük megtartásához egyre dráguló gyógyszereket, ha nem érzük el, hogy a magányosok közösségbe kerüljenek, megérdemelt pihenő éveiket is tartalmatlanul töltsek el, akkor ne csodálkozzunk, hogy sokkal hamarabb itthagynak bennünket, mint például nyugati kortársaik. Most, amikor sandán néznek a munkába lépő, szülőképes korban lévő fiatal asszonyokra, amikor az ambiciózus nők is lehetőséget kapnak, hogy a férfikkal versenyben fontos pozíciókat töltsenek be, azon se lehet meglepődni, hogy a gyermekáldást későbbi időszakra halasztják, és esetleg megelégszenek egy gyermekkel.

A szakértők a születések számának csökkenéséről szólva azt a néhány nyugati országot hozzák fel például, ahol gazdasági jólét van, a születések száma mégis csökken. Ez nézetem szerint egyáltalán nem jelenti azt, hogy a hazai életkörülmények ebben nem játszanak lényeges szerepet. Ezen túlmenően biztosan van olyan tényező is, amely náluk és nálunk is fellelhető. Az élet Nyugaton is változóban van, mind több és több nő vállal munkát, mind többen kívánnak karriert csinálni. Ez önállóságukhoz, a házasságok számának csökkenéséhez és a gyermekvállalás elhalasztásához vezet. Az együttélések sohasem jelentenek olyan biztonságot, mely elősegítené a gyermekvállalást.

Mindenki egyetért a kormánynak azzal a politikájával, amely segíti a gyermekes családokat, a fiatalok pályakezdését, a családok alapítását. Itt az eddigieknél még nagyobb meggyőzésre, biztató jövőképre van szükség. Elfeledkezni azonban az idősekről sem szabad, hiszen ha az öregek nyomorúságos körülmények közé kerülnek, azt bizony a fiatalok optimizmusa, életszemlélete is megsínyli. Lényeges előrelépés ezen a téren elsősorban gazdasági helyzetünk megszilárdulásakor várható, ez azonban — úgy tűnik — a közeljövőben nem következik be. Jelentősen javíthatja viszont a közhangulatot, az emberek életérzését, ha látják, hogy az ország vezetői mindent megtesznek az előrelépésünket akadályozó tényezők megszüntetéséért, gondolok itt például a bűnözés, a korrupció letörésére, az ország felzárkózását célzó programok elindítására, megvalósítására. A lakosság hangulatának pozitív életszemléletének viszont hihetetlenül nagy károkat okoz, ha egyes magasabb posztion ülők — lehetőségeiket kihasználva — elsősorban saját gazdagodásukra ügyelnek, ha azt látja, hogy az ország megkárosítói a jogi csalafintaságokat kihasználva mentesülnek a felelősségre vonástól, és meg tudják tartani maguk számára az országtól ellopott értékeket. Ha a fiatalság úgy érzi, hogy nem érdemes tanulnia, képeznie magát, mert még az állam se ismeri el tudását, munkáját. Mindezek után vagy ő is a jobb életkörülmények megteremtésének kevésbé legális útját választja, vagy úrrá lesz rajta a nemtörődomség, a letargikus, pesszimista állapot. Mondanom se kell, hogy labilis, meghasonlott, pesszimista életszemléletű emberekből — azonkívül, hogy ez testi gyengeséghez is vezet — hiányzik az a hajtóerő, amely előreviszi a társadalmat, az országot.

Amikor ezeket a gondolatokat írom, a rádióban a gyermekkori depresszióról beszélgetnek. Most tudom meg, hogy a gyermeköngyilkosságok terén is a világszerte között vagyunk. A pszichiáter szerint a gyermeköngyilkosságok 50–60%-a depresszióra vezethető vissza. Az okokra vonatkozóan génhibáról, genetikai sérülékenységről, halmozottan negatív életesemények hatásáról esik szó. Mi lesz ezekkel a gyermekekkel, ha átvészelik gyermekkoraikat és felnőtté válnak? (Itt említem meg, hogy a társadalombiztosítás a közelmúltban csökkentette hozzájárulását a depressziós állapot gyógyítására alkalmas orvosságok beszerzéséhez!) Hasonlóan szomorú adat, hogy a most születő férfiak életkora az előrejelzések szerint tíz évvel lesz rövidebb, mint a Nyugaton élőké. Mindent meg kell tennünk, hogy ezek a jóslatok ne igazolódjanak be. Ha gazdasági fejlődésünk ütemét nem is tudjuk módosítani, egészségügyi ellátásunk korszerűsítésével, ellenőrző vizsgálatok bevezetésével, kötelezővé tételével biztosan lehet a kedvezőtlen tendencián változtatni. Talán az sem reménytelen, hogy néhány évtizeddel később az életkörülmények is javulnak, és utódaink is tanulnak az ősök tapasztalatából: rájönnek, hogy az anyagi javak hajszolásán kívül vannak tartalmasabb célok is az életben. Én optimista vagyok.

Tarján Imre

A környezetről, a közelmúlt évtizedeiről és napjainkról

Minden befolyásol mindent. Környezetünk, különösen a család, az iskola, a munkahely, a baráti kör, de a tanulmányok, a média, az „utca”, az állandó és alkalmi társaság, az életmód és szokásaink is hatással vannak gondolkodásunkra, érzélemlágyunkra, egész életvitelünkre. Persze mi is hatással vagyunk mindenre, mindenkire, amivel, akivel kapcsolatba kerülünk: a társadalmat egymással kölcsönhatásban álló egyének alkotják.

Primer emberformáló tényezőnek azonban a sok „ágens” közül a család és az iskola tekinthető. Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy a hazai *átlagcsaládot* — amennyire vissza tudok tekinteni — mindig a javakban való szűkölködés jellemezte, amihez érhető módon általában előbb-utóbb a mindennapos békétlenkedés, panaszkodás, indulatoskodás járult. A gyermek léte a családban nem feltétlenül öröm; hiszen a terheket növeli, az életet nehezíti. Ezt a gyermek is érzi, így nő fel.

A családon belüli kölcsönös megbecsülés, tiszteletadás, segítség, önzetlenség, vagyis a *családi harmónia* körül sem volt mindig minden rendben. Ebben nemcsak az anyagi gondok, de a családi, közösségi életre való nevelés hiánya is szerepet játszott. Az elődök (szülők, rokonok, baráti kör) által mutatott példák sem voltak mindig kedvezőek. Előfordult családon belül is erőszak, kulturálatlan viselkedés, ilyen-olyan kicsapongás stb. Gyakran úgy tűnt, mintha a morális nevelés teljesen kimaradt volna családból, iskolából, az egész társadalomból. Azt hiszem, hogy mindezt jelen időben is el lehet mondani. Nem tudom, hogy más népeknél milyen a családokban a jó és a rossz emberi tulajdonságok megnyilvánulása és milyen ezek aránya, hatása. Nyilván történt ilyen felmérés, csak én nem tudok róla.

A nevelés másik kulcsszereplője a *tanító*. *Mindig* megélhetési gondokkal küzdött. De olyan időszak is volt a közelmúlt évtizedeiben, amikor a felsőbb állami és politikai szervek részéről a pedagógus még bizalmat sem érzett maga körül. A kollégialis környezethez és a szülőkhöz való viszonya sem volt egyértelmű, átszötte azt is a bizalmatlanság, az óvatoskodás, a politika. Többet és észrevehetőbben kell törődni a pedagógus társadalommal annál, ami az elmúlt időszakban történt. Kormányzatunk mindmáig nem tanult a múlt példáiból. Pedig már Bismarck tudta, hogy a nemzet olyan lesz, amilyenné tanítói nevelik. A finn Mannerheim is vallotta ezt. A történelem igazolta őket. Újabban az ázsiai „kis tigrisek” követték lényegében ugyanezt a gondolatot. Vonzó egyéniség és példakép legyen a pedagógus, vonzóvá, megbecsültté kell tenni a pedagógiai pályát, nemcsak anyagilag, de társadalmilag is.

Még mindig a közelmúlt évtizedeiről: hosszú időszak volt, amikor kedves, kötetlen, az egész életre kiható együttlétre idő sem volt gyermek és felnőtt között. Iskolai és családi kirándulások helyett a hét vége gyakran anyagi célzatú mellékfoglalkozással vagy társadalmi munkával, politikai agitációval ment el, amit a Párt szervezett éppen a javakorabeli felnőttek számára (pl. a termelőségvetekbe való belépés szorgalmazása a paraszt családoknál). Sem a szülők, sem a tanítók nemigen nevelhettek tehát elégedett, derülátó, testileg, lelkileg egészséges utódokat.

Ideák és ideálok nélkül nem lehet ifjúságot nevelni. De úgy sem, hogy amit ma magasztos gondolatnak tartunk, holnap megvetünk; akit ma félistenként tisztelünk, arról kiderül, hogy ezrek és ezrek gyilkosa volt. Sok mai film vagy regény hőse sem követendő példa. A gyilkolás ne legyen szórakoztatási téma. A svédek már sok évvel ezelőtt a „fegyveres” gyerekjátékok árusítását is betiltották.

A média bevonulása életünkbe rengeteget jelent szórakoztatás és informálódás területén egyaránt. Itt is van azonban javitanivaló. A szórakoztatásra fentebb már utaltam, a híradás pedig gyakran pontatlan, megbízhatatlan, ellentmondásos, érthetetlen, nem nőtt fel az igényes olvasóhoz, nézőhöz, nem mindig pontosságra, korrektségre, inkább felületességre nevel. A hatás tehát esetleg félrevezető és fölöslegesen nyugtalanító.

A nevelés, az egész életvitel szempontjából mindenkor komoly szerepük volt az *egyházaknak*. A közelmúlt évtizedeiben az ő szerepük is háttérbe szorult.

Népünkhöz a *történelem* sem volt kegyes: vesztett háborúk, nyomasztó békekötések, politikai szélsőségesek, megszállások. Ennyi minden kedvezőtlen körülmény *együtt* kevés helyen volt a világon. Nyilván ennek is szerepe van abban, hogy bizonyos kedvezőtlen statisztikákban elől szerepelünk.

Éppen napjainkban ezekben az években nem könnyű a helyzet: most nevelik gyermekeiket azok a szülők, akik ellentmondásos világban (gyakran mást hallottak

otthon, mint az iskolában vagy az ifjúsági szervezetben stb.) töltötték gyermekkorukat, nehéz körülmények között, sok negatív ráhatás közepette nőttek föl.

Mit tehetünk?

Gazdagok nem leszünk egyik napról a másikra. Az anyagi jólét önmagában különben sem lesz elegendő. Életvitelünkön, káros szokásainkon, habitusunk kellemetlen vonásain sem tudunk változtatni. De elkezdhetünk valamit. A nevelést nem tartom mindenhatónak, de ostobaság nem élni lehetőségeivel. Meg kell ismertetni felnőttel és gyermekkel egyaránt a szebb, jobb, egészségesebb, igazabb életmódot, és erre minden eszközt fel kell használni. Egy átgondolt programot kell kialakítani, ami felhasználja az iskola, a sport, a katonáskodás, az irodalom és a művészetek, média stb. nyújtotta nevelési lehetőségeket. Mindezt okosan, mértékkel kell csinálni, jóból is megárt a sok.

A program kidolgozásában minden érintett „szakmának” részt kell vennie, de különösen az elméleti és gyakorlati pedagógia, a pszichológia, a szociológia, az orvostudomány képviselőinek, civileknek, papoknak, katonáknak egyaránt. (Arról se feledkezzünk el, hogy az orvosegyetemeken magatartástudományi tanszékek is vannak, amelyek talán professzionistáknak tekinthetők ezen a téren.)

Még ott tartunk, hogy a demokráciát tanulni kell, igen: szülőnek, tanítónak, riporternek, politikusnak, mindnyájunknak. Csak így tudjuk azt adott esetben alkalmazni és az ifjúságot is demokráciára nevelni. Csak egy kis példát említek ezzel kapcsolatban: hogyan kell eszményképeket (hősöket, tudósokat, művészeket, államférfiakat stb.) megtartani, ugyanakkor őket is teljes emberként bemutatni? A probléma érdekes a történelemórán, de a család mindennapi életében is, esetleg éppen egy családtaggal kapcsolatban, aki bizonyos tekintetben mintakép, más vonatkozásban gyarló ember.

Tyihák Ernő

Míg az emberiség e napokban „ünnepli” a hatmilliárdodik újszülött lakóját, addig a Kárpát-medencében az ezerszáz év óta itt élő magyarság mára drámaian fogyatkozik. Országunk élen jár az évi öngyilkosságok számában, általában többen hálnak meg évente, mint ahányan születnek, s mindez a népességfogyatkozás alapja.

Sajnos, a legújabb felmérések szerint, Magyarország az ún. kombinált emberi fejlődési mutatók szerint a negyvenhetedik a világlistán, s a várható élettartam mint jellemző érték: 70,9 év. Ebben a mutatóban még a szomszéd (volt szocialista) országok jelentős része is megelőz bennünket. Van tehát bőven feladatunk e területen is, nevezetesen a várható élettartam fokozatos emelésében, ami nagyrészt a betegségmegelőzés eddiginél magasabb szintjét igényli. Természetesen a betegségek megelőzésének is legkülönbözőbb formái, megközelítési módjai lehetnek, így most csak két hétköznapi, nyilvánvaló dologra utalok, mint a hőmérsékletfüggő öltözködés, vagy a különösen káros dohányzás elhagyása. (Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy a betegségek gyógyítása, de a betegségmegelőzés orvosi feladatai és lehetőségei is külön témát jelentenek.)

Jelen rövid írásban azonban a molekuláris biológiai szemléletű betegségmegelőzés jelentőségét próbálok érzékeltetni néhány példával, különös tekintettel az egyes élelmi anyagokban előforduló közönséges összetevőkre és kedvező biológiai hatásaira.

Hétköznapi dolog, hogy a változatos táplálkozáshoz legkülönbözőbb eredetű (növényi, állati, mikrobiális stb.) nyersanyagokból készült élelmiszereket vagy eredeti

nyersanyagokat használunk, amelyek legkülönbözőbb vegyületsoportokat (pl. fehérjék, peptidek, vagy furokumarinok, flavonoidok, alkaloidok, poliaminok, vitaminok stb.) tartalmaznak, s az emberi szervezetbe jutva általában kedvezően befolyásolhatják az életminőséget. Egyre több ellentmondó eredmény is napvilágra került az elmúlt években, aminek „feloldása” a remélt ún. molekuláris biológiai betegségmegelőzés alapvető feltétele lesz. Mindezekről a „gyanútlan” fogyasztó mint egy nagyobb populáció tagja egyszerűen nem tud semmit. Hiszen nem áll mögötte viszonylag megbízható molekuláris biológiai szemléletű tájékoztatás, s a médiában is inkább alkalmi hírek jelennek meg e témakörben. Különösen szemléletes ez a tájékoztatatlanság a növényi eredetű élelmiszereknél, élelmi nyersanyagoknál, ahol több tényező befolyását is figyelembe kellene venni.

Az egyik ilyen példánövény lehet a cékla, amelyet már az ókori népek is használtak különböző betegségek gyógyítására. Ma már az egész világon az egyik széles körben használt salátánövény, sőt egyes országokban a hétköznapi ételmezés összetevője egészen a levesig (pl. Lengyelország). Hazai kutatások szerint az egyes köztermesztésben levő, tehát a kereskedelemben is beszerezhető céklafajták (morfológiailag is eltérő) répatestének a leve ellentétes biológiai hatású. Ebből az következik, hogy ha csak céklát említünk, akkor pongyolán beszélünk, s a pontos megjelöléshez — a betegségmegelőzés szempontjából — a fajta neve is szükséges. S ennek a jellemző biológiai eltérésnek nyilván molekuláris biológiai alapja van. A céklafajták növénykémiái összehasonlításánál eltérő színanyag-, minor aminosav-összetétel stb. jelentkezik, azaz nem elég ma már egy fogyasztásra kerülő élelmi anyag pl. C-vitamin-tartalmát (betegségmegelőző faktorként) vizsgálni, ennél szélesebb körű vizsgálatokra van szükség, mégpedig nem profitorientáltan, hanem fogyasztócentrikusan. Bele kell érteni e vizsgálatokba a ma még nem ismert, de tőlünk függetlenül is bizonyos funkciókat betöltő, azaz különböző hatásokkal rendelkező összetevőket is. A cél érdekében tehát az új, eddig ismeretlen összetevők megismerésére irányuló intenzív kutatás is a témakörhöz tartozik.

Hasonló megfigyeléseket lehetett tenni a széles körben használt káposztafélék (pl. brokkoli, fehér káposzta, karfiol) esetében is, azaz itt is nagy kémiai eltérésekkel kell számolni fajtánként, de ellentétes biológiai hatás, mint a céklafajtáknál, nem volt észlelhető. Ezek a káposztafélék (fajok) a legkülönbözőbb vegyületsoportokat szintetizálják (pl. az indolvázhhoz kötött C-vitamint és származékait), melyek minőségi és mennyiségi viszonyai fajtajellemzők.

Az egyik nemes növény, a szőlő is hosszú évezredek óta az egyik legkeresettebb és széles körben telepített növény. Nagyon érdekes, hogy az évezredek óta ismert és fogyasztott növény termése, illetve a belőle készült termékek — a legújabb vizsgálatok szerint — egy sztilbén-származékot (rezveratrol) tartalmaznak, amely egyre több felismert, emberi szervezetre kedvező biológiai hatás hordozója, azaz legkülönbözőbb betegségek kockázatának csökkentésében játszhat szerepet. Azonban itt is ún. fehér és kék szőlőfajták sokasága ismert ma már, amelyek különösen eltérő mennyiségben tartalmazzák e napjainkban sokat vizsgált molekulát. Természetesen a szőlő legkülönbözőbb kedvező biológiai hatásaiért más molekulák is felelősek lehetnek.

Mindezekből a vázlatos példákból az következik, hogy életminőségünk javításához, a betegségmegelőzéshez, s így a várható életkor növeléséhez az élelmi anyagok összetevőinek minél alaposabb ismerete szükséges, ami analitikai eljárások sorát, de különösen az elválasztástudományi technikák még szélesebb körű, célzott, tudatos használatát igényli. Ez persze intenzív kutatás-fejlesztést és az anyagi eszközök koncentrációját is jelentheti, s a döntéshozók bátorságát, eltökéltségét igényli. (Természetesen e növényi példán bemutatott problémák — beleértve a javasolt széleskörű elválasztástudományi vizsgálatokat is — a genetikailag módosított növényekből készült élelmiszerekre is érvényesek lehetnek. Ezekkel kapcsolatban az utóbbi időben

élénk vita lángolt fel, mely egyre terebélyesedik. Azt is szükséges megjegyezni, hogy ezeknél az élelmiszereknél a „lényegi egyenértékűség meghatározása” csak korlátozott biztonságot jelenthet.)

A hétköznapi, széles körben fogyasztott növényi eredetű élelmi anyagok speciális, kedvező hatást hordozó összetevőiről eddig szerzett ismereteket valamennyiönknek ismernünk kell, tanulnunk kell a felismert összefüggéseket, hogy ezzel saját magunk életét, családuink, hozzátartozóink életének minőségét javítsuk, az ismeretek birtokában a leelkedő betegségeket az eddigieknél jobban elkerüljük. S mindez folyamatos tanulást feltételez, amiben a közszolgálati média is segítségünkre lehetnek. Hangsúlyozni kell, hogy még csak az ismeretek elején vagyunk, s ez a munka gyakorlatilag „sohasem” fejeződik be, de a várható életkori növelése a magyarság gyarapodásának, fennmaradásának egyik alapvető feltétele lehet. Ehhez a „közön-séges” élelmi anyagok kedvező hatásainak figyelembevétele jó lehetőségeket tartogat az ember számára, aminek példamutató, szisztematikus kihasználása nálunk az életminőség javításán túl, illetve azzal összhangban, az élet örömeinek jobb élvezetéhez, bizakodóbb társadalmi közérzet kialakításához is elvezethet.

Végezetül arról kell röviden szót ejteni, hogy a betegségmegelőzésben szerepet játszó tényezők tanítását — beleértve a molekuláris biológiai megközelítéseket is — már az általános iskolában célszerű elkezdni, s a későbbi tanulmányoknál is kell rá időt és energiát fordítani. Megítélésem szerint jól átgondolt programmal lehet elmozdulni a jelenlegi nehéz helyzetből, s felzárkózni a jobb sorsú népekhez.

Vetró Ágnes

Boldogtalan gyermekek

Ha csak tíz éve is megkérdeztünk volna valakit, legyen az szakember vagy laikus — hogy létezik-e gyermekkorban depresszió — akkor a következő feleletet kaptuk volna: a gyermekkorban alapvető érzelmek a boldogság és jókedv, mitől lenne egy gyermek depressziós. A „gondtalan gyermekkor” képe úgy belénk ivódott, hogy el sem tudtuk képzelni, hogy ilyen is lehetséges. Őket-magukat azonban senki nem kérdezte, feltételezve, hogy érzelmeiket ki sem tudnák igazán fejezni, hiszen a depresszió kialakulásához — hangzott a szakmai állásfoglalás — már kifejtett személyiségre van szükség.

Az eltelt két évtizedben azonban, amikor vizsgálandó kezdtek ebben az irányban, egyre több adat került napvilágra, hogy depressziós gyermek igenis létezik, és pedig nem is kis számban.

Ha egyszerű hangulati skálával vizsgáljuk iskolás korú gyermekeinket, akkor megállapíthatjuk, hogy 30—40%-uk átmeneti vagy tartósabb hangulatzavarról, depresszív érzésekről számol be (szomorúság, ingerlékenység, örömré váló képesség csökkenése, fáradtság, koncentrációs zavarok, társtalanság stb.). Ha szigorúbb kritériumok alapján az ún. major depresszió betegség gyakoriságát akarjuk feltérképezni, akkor is azt találjuk, hogy az átlag populációban 1—10% között vannak (életkortól függően) a depresszió betegségben szenvedő gyermekek és serdülők. És ez az adat valóban megdöbbentő. Még megdöbbentőbbek azok a híradások, melyek gyermekkorúak öngyilkosságáról szólnak.

De mitől lehet depressziós egy gyermek? Mi az, amitől végül is véget vet az életének? Mi viszi az élet kezdetén ilyen vissza nem vonható súlyos cselekedetre? Mik lehetnek a gyermekkorú depresszió okai?

Ha a depresszió gyökereit akarjuk kutatni, három egymással szorosan összefüggő és szoros kölcsönhatásban lévő tényezőre kell figyelemmel lennünk: a genetikai örökletes tényezőkre, a környezeti hatásokra és az érzelmi reguláló mechanizmusokra. Vegyük szemre őket egyenként.

A depresszió genetikai összetevői

Az a régi megfigyelés, hogy az öngyilkosság és a major depresszió betegség egyes családokban halmozottan fordul elő, a genetikusok figyelmét már régen az irányba fordította, hogy örökletes tényezők is felelőssé tehetők kialakulásáért. A részletes családvizsgálatok azonban kimutatták, hogy ebben az esetben nem egyszerűen egy génhez köthető domináns vagy recesszív öröklődésről van szó, hanem több, esetleg több száz hibás génnek kell együttesen előfordulnia ahhoz, hogy a betegség létrejöhessen. „Küszöb alatti” kóros génállomány mellett is manifesztálódhat azonban a betegség, ha az alább részletezendő külső környezeti tényezők és az érzelmi regulációs rendszerek működése a depresszió irányába löki az egyént. Úgy ebben az esetben ún. multifaktoriális öröklődésről kell beszélnünk. A feltételezés az, hogy minél több kóros génje van az egyéneknek, annál kevesebb egyéb kiváltó tényező szükséges ahhoz, hogy a betegség kialakuljon. Ezért a gyermekkorban jelentkező depressziós esetekben feltehetőleg különösen erős a genetikai terheltség. Mivel a felnőtt depressziós betegek vizsgálatánál nem tudták kimutatni a kóros géneket, azért indult jelenleg kutatás a gyermekkori depressziós esetek genetikai állományának tanulmányozására.

Mivel hazánk már a múlt századi statisztikák szerint is világszerte vezetett az öngyilkosságok területén, és azóta is tartja ezt a pozíciót, kézenfekvő volt ezeket a vizsgálódásokat hazánkban végezni. Az öngyilkosságok hátterében ugyanis 40–70%-ban depresszió húzódik meg.

A Fogarty Alapítvány által támogatott és hazánkban végzett 5 gyermekpszichiátriai ambuláns intézetre kiterjedő vizsgálat azt mutatta, hogy a pszichés problémákkal jelentkező új beteg gyermekek között 34%-ban találtak depressziós gyermekeket, míg a hasonló amerikai vizsgálatok csak 24%-ban. Ebből arra lehet következtetni, hogy hazánkban a depressziós gyermekek gyakorisága jelentősen meghaladja a más országok adatait.

Ha visszatérünk vizsgálódásunk kiindulópontjára, hogy mi is lehet a gyermekkori depresszió halmozott jelentkezésének oka hazánkban, feltételezhetjük, hogy ennek egyik tényezője lehet az örökletes állományban feldúsultan jelentkező depressziós gén, mely aztán a központi idegrendszerben a neurotranszmitterek egyensúlyvesztését okozza. Ezeknek a kémiai anyagoknak viszont az érzelmi életünk szabályozásában igen nagy szerepe van. Így sérülékennyé válik a gyermek/felnőtt a depresszió betegség kialakulása szempontjából.

Környezeti tényezők

Életesemények szerepe

Meghatározni, hogy mi általában a negatív életesemény egy egyén szempontjából, igen nehéz. Hiszen a bántalmazó szülő elvesztése — aki halála előtt megkeserítette egy gyermek életét — inkább pozitív életeseménnyé változtatja az egyébként tragikus történet. Mindenesetre elmondható, hogy ha az életesemények halmozottan jelentkeznek az ember életében, akkor az depresszió betegség kialakulása felé lökheti az egyént.

Márpedig életesemények minden korban vannak/voltak a magyar gyermekek-felnőttek életében, legyenek azok egyéni vagy társadalmi jelentőségűek, s igazán próbára tették a populáció alkalmazkodóképességét.

Erdekes módon életveszélyes helyzetekben, háborúban — ahol felértékelődik az élet — az öngyilkosság ritkábban fordul elő. Ilyenkor mindenki „túlélésre” rendezkedik be. Mindenáron élni akar. A célvesztés aztán a tragédiák lezajlása után következik csak be, mintha kimerültek volna az egyén erőforrásai a tartós túlélési

feszültség után. Mintha nem volna aztán miért élni, hiszen a legrosszabbat már túléltek.

Egyéni tragédia a gyermek számára a felbomló család, főleg akkor, ha a szülők látványos kapcsolatromlása előzi meg. Ha a válás során mindkettő a maga pártjára akarja állítani a gyermeket, s ellenségévé tenni a másiknak. Hasonlóképp megkeseríti egy gyermek életét a szülői alkoholizmus, és az ezzel járó bántalmazások sorozata.

Társadalmi hatások

A mai gyermek számos iskolai kudarcnak van kitéve. Ha a szülő fellapozza a gyermeke tankönyveit, láthatja, hogy a mai tananyagok olyan információkat tartalmaznak, melyeket ő 4–5 évvel később tanult. Mivel az intellektuális génállomány feltehetően nem dúsult fel annyira, mint az intellektuális követelmény, ennek következménye, hogy ha ma egy gyermek jó tanuló szeretne lenni, sokkal többet kell a könyv előtt ülnie és tanulnia. Emellett igen sok, vagy az elődöknél lényegesen több kudarcral is kell szembenéznie, megbirkóznia. Ideje arra, hogy örömet okozó tevékenységeket folytasson, tanuljon meg, jószerével alig marad. Márpedig ez lenne hivatott ellensúlyozni a gyakori elmarasztalásokat.

Ha a gyermek *televíziót* néz, mit tanul meg az életről. Az élet tele van borzalmakkal. Rablások, verések, gyilkosságok, tragédiák rázzák meg nap mint nap. Márpedig a gyermek számára a TV a való élet. Így a világot keménynek, ellenségesnek, durvának ismeri meg, melyben nem olyan nagy öröm az élet, kevés az elfogadás, a szeretet a barátság, a lágyág.

A *társadalmi berendezkedés*, a gyermekvédő törvények betartása szintén sok problémát vet fel. Ma tanuljuk a demokráciát, de ez nem megy egyik napról a másikra. Sok ember számára az „igazságos majdnem egyenlősdiről” komoly lecsúszást jelent a „demokratikus egyenlőtlenség” kialakulása. Az elv, hogy mindenki az eredményei, képességei, az „általá megtermeltek” szerint részesül a javakból, egyrésztől igazságos, más szempontból tragikus lehet, ha a szociális védőháló lyukas.

A *társadalmi szokások* területén máig nem értünk el igazán nagy változásokat. Még intellektuális körökben is elfogadott, sőt gyakran hasznos nevelői eszköznek tekintik a gyermekek verését. A gyermekek bántalmazása hosszú évtizedeken át egyáltalán nem is volt téma hazánkban, pedig a külföldi irodalom 20–40%-os gyakoriságról beszél. Hasonlóképp keveset beszélünk — még ma is csaknem tabu téma — a gyermekek szexuális bántalmazása, melyet külföldön 30–40%-os gyakoriságúra tesznek.

Csak néhány olyan környezeti tényezőt emeltem ki, talán szubjektív módon is, mely közrejátszhat a gyermekek sorsának kedvezőtlen alakulásában, s hozzájárulhat ahhoz, hogy életszemléletét depresszió irányába terelje. De ilyen események előfordulnak olyan gyermekek és felnőttek életében is, akik úrrá tudnak lenni az ilyenkor természetesen jelentkező szomorúságon, és nem alakul ki esetükben depresszió betegség. Mi lehet ennek az oka?

Az érzelmeket szabályozó mechanizmusok

Temperamentum

Ahogy az előbb említettem, mindenki átél életében olyan élethelyzetet, amely szomorúságra készíteti, és ez teljesen természetes. Azt, hogy ezt hogyan, milyen mélységében éli meg, temperamentumbeli adottság, és ezen mai tudásunk szerint nem tudunk változtatni, hiszen genetikailag meghatározott. Nem mindegy azonban, hogy mit is kezd az egyén evvel az érzelemmel, fokozza-e, vagy sikerül kidolgoznia/megtanulnia olyan mechanizmusokat, melyek csökkentik ezt a negatív emocionális feszültséget.

Interperszonális kapcsolatok

Egyik ilyen szabályozó mechanizmus az interperszonális kapcsolatokkal való bánásmód. Ennek a tanulása már csecsemőkorban elkezdődik. Típegő korában, ha a gyermek elesik és megüti magát, sirni kezd, és anyjához szalad vigaszul. Ha az

anya szerető, elfogadó, felkapja simogatja, vigasztalja a csemetéjét, a gyermek fokozatosan megtanulja, hogy baj esetén bizalommal fordulhat embertársaihoz, mert azok érzékenyek a problémájára és segítő módon állnak hozzá. Ha viszont az anya ingerlékeny, mert fáradt, túlterhelt, elege van neki is az életből, akkor rákiabál a gyermekekre „még Te is bosszantasz engem, mit bömbölsz? stb.” — akkor a gyermek fokozatosan azt tanulja meg, hogy rossz érzései inkább csak fokozódnak, ha emberek segítségéért fordul, s így kapcsolatot nehezen találó, magának való, depresszióra vagy agresszív viselkedésre hajlamos lesz. Tudja, hogy az emberek a rossz érzéseit csak fokozzák, ahelyett, hogy csillapítanák azt. A szociális készségek ilyen jellegű deviációit segíthetnek kijavítani a szociális készség tréningek.

Viselkedésváltozás

Ha rossz érzések törnek ránk, akkor viselkedésünk megváltoztatásába kezdünk, hogy csillapítsuk azt. Ha a csecsemő kellemetlen dolgot lát, egyszerűen elfordítja a fejét. Mintegy kiszáll a vele való kapcsolatból, s evvel a kellemetlen inger megszűnik. Előfordul azonban az is, hogy valaki az élete folyamán azt tanulja meg, hogy feszültségeit legjobban verekedéssel, agresszív indulatkitörésekkel csökkentheti. A serdülőkorúak egymástól tanulják a „falcolást”, ami szintén feszültségük csökkentésére szolgál. Hasonlóképp negatív feszültségcsökkentő eljárás lehet az öngyilkossági kísérlet, vagy a depressziós magábaroskadás is.

De tanulhatunk olyan módszereket is, melyek úgy csökkentik a feszültségünket, hogy hangulatunkat pozitív irányba mozdítják el. Minden életkorban kiváló indulatcsökkentő és örömszerző tevékenység lehet a sport, a tánc, mely szocializált módon segít feloldani sötét érzelmeinket. Segíthetnek a különböző viselkedésmódosító eljárások, tréningek.

Gondolkodásváltozás

A rossz érzések nemcsak megváltozott viselkedésre, hanem megváltozott gondolkodásra is készítetnek bennünket. A depressziós gondolkodás egyik legfőbb jellemzője a „negatív életszemlélet”. Mind a külső környezetből, mind önmagunkról csak a negatívumukat érzékeljük, ezt vesszük észre. Közhelyszerű történet a „fél pohár víz interpretációja”. A gondtalan, optimista ember szerint a pohár félig tele van, míg a depressziós szerint a pohár félig üres. A depressziós mindenben ezt az ürességet, a hiányt, a hibát veszi észre. Ezt azután az élet minden területére általánosítja.

Sajnos a negatívumok hangsúlyozása az életünk minden területére kihat. A családokban a gyermeknevelés a hibák kiküszöbölését jelenti elsősorban. A „ne így csináld, mit csinálsz már megint”, ahogy azt Janikovszky Éva a „Ha én felnőtt lennék” könyvecskéjében megírta. Ha megnéznénk egy iskola valamennyi diákjának az értesítőjét, akkor azt tapasztalnánk, hogy az évközi beírások között sokkal gyakrabban szerepelnek az elmarasztalások, mint a dicséretetek. Amit egy gyermek jól csinál, az általában természetes, és csak kirívó esetben vesz észre. A gyermeki hibák azonban igen nagy figyelmet kapnak.

Ezt az életszemléletet aztán a gyermek is megtanulja, és maga is hasonlóképpen kezd el gondolkodni, felnagyítva saját hibáit is, esetleg depresszióvá mélyítve természetes szomorúságát.

Megtanulhatók azonban evvel ellentétes mechanizmusok is, melyek kellemetlen érzéseinket csökkenthetik. A szemléletmódunkat tanuljuk, és ha ráfigyelünk és megismerjük saját gondolkodásunk menetét, megtanulhatjuk annak korrekcióját is. Hogy mi se tartsuk nevetségesnek kissé a külföldön mindennap hallható angolszász jelszavakat: „keep smiling, be happy”, melyek segítenek a gyerekeknek is a pozitív életszemlélet kialakításában. Hogy ne csodálkozzunk, és ne tartsuk az illetőt komolytalannak, ha egy mosolygós igazolványképet látunk a megszokott mogorva arc-kifejezések helyett.

Összefoglalva elmondhatom, hogy Magyarországon az emberek véleményem szerint is pesszimistábbak, vagy ha úgy tetszik hajlamosabbak a depresszióra, mint más — önmagunk elé példaként állított — országokban. Lehet ennek háttérében egy bizonyos hangsúlyozottabb genetikai hajlam is, mely sérülékennyé teszi az embereket a negatív külvilági események szubjektív, depresszióra hajlamosító interpretációja felé.

Valóban vannak olyan tragikus életesemények — egyéni vagy társadalmi szinten is — melyek „megemésztése” próbára teszi valamennyiünk életét. Ezek jelentős része azonban nemküszöbölhető ki.

Mivel azonban a jelen közleménnyel példát szeretnék mutatni a pozitív életszemléletre, azt szeretném hangsúlyozni, ami megváltoztatható, még akkor is, ha ezt nehezebb, mint a hibákat ostorozni.

Vannak már olyan gyógyszerek, melyek a központi idegrendszerben a neurotranszmitterek területén a kóros eltéréseket kiegyenlítik.

Bízom abban, hogy a genetikai kutatások előrehaladtával néhány évtized múlva mindenki, aki kíváncsi rá, génanalízist csináltathat, és éppúgy megtudhatja, hogy hajlamos-e depresszióra, mint ahogy ma megnéztjük a koleszterinszintünket. Ha hajlamos, akkor éppúgy fokozottan igyekszik megtanulni már megelőzésként azokat az érzelmi reguláló mechanizmusokat, melyek ezt a negatív érzéseit csökkenthetik, és pozitívba fordítják, mint ahogy a hiperkoleszterinémiás zsirszegény étrendet tart az érzelmesedés megelőzésére.

És talán nem tűnik utópiának az sem, hogy a „vérzivataros századok” után tartós társadalmi emocionális egyensúly alakul ki, csökkentve a negatív életesemények személyiségromboló hatását.

És talán akkor valóban eljön a „boldog, gondtalan gyermekkor” ideje is.

Összeállításunk szerzői:

Ádám György akadémikus, *Borzsák István* akadémikus, *Csath Magdolna* egyetemi tanár, *Cseh-Szombathy László* akadémikus, *Csikós-Nagy Béla* akadémikus, *Enyedi György* akadémikus, *Fekete Gyula* író, *Fodor András* egyetemi docens, Prof. *Herczeg Géza (Hága)*, *Jobst Kázmér* akadémikus, *Jókai Anna* író, *Klement Zoltán* akadémikus, *Keszthelyi Lajos* akadémikus, *Király Tibor* akadémikus, *Király*

Zoltán akadémikus, *Koltay Gábor* filmrendező, *Kopp Mária* egyetemi tanár, *Kömiyes Tamás* az MTA doktora, *Lovas István* akadémikus, *Mezei Balázs* filozófus, *Michelberger Pál* akadémikus, *Pál Lénárd* akadémikus, Prof. *Pongor Sándor* (Trieszt), *Skrabski Árpád* kandidátus, *Solymosi Frigyes* akadémikus, *Tarján Imre* akadémikus, *Tyihák Ernő* az MTA doktora, *Vetrol Ágnes* egyetemi docens.

A 175 éves Akadémia megidézése lapelődünk,
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből.

A NÉPESEDÉS AKADÁLYAI MAGYARHONBAN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS DR. SAUER IGNÁCZ L. TAGTÓL.*
(Olvastatott febr. 15-án 1863.)

Az 1801. október 2-án Veszprémben született Sauer Ignác orvosi diplomát szerzett, s viszonylag fiatalon, 1842-ben a pesti egyetem tanára lett. Szakmai érdeklődése elsősorban a szív- és bőrbetegségek diagnosztizálása és kezelése irányába vitte, de foglalkoztatták népesedési, demográfiai kérdések is. Így akkor, amikor 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, székfoglaló előadásának témájául a magyarországi népesedés alakulásának elemzését választotta.

Előadása visszatekintett a honfoglalás-kori helyzetre, s bár vitathatók konkrét adatai, mégis tiszteletreméltó a kérdés sokoldalú megközelítése, a népesség alakulásában szerepet játszó tényezők sokaságának számbavétele. Kiemelendő még a magyar mutatóknak más országok indikátoraival való összehasonlítása, az összehasonlító módszertan egyik úttörőjének is tekinthetjük a magyar demográfiában.

1863. november 17-én halt meg.

Cseh-Szombathy László

Ha hazánk népesedési szaporodását Európa többi népeivel összehasonlítjuk, azon eredményre jutunk, hogy Magyarország népei számra nézve oly arányban nem gyarapodtak, mint ez Európa többi népeinél történt, s hogy Magyarhonban a természetszerű népszaporodás nem mutat kedvező eredményt.

Hogy népesedésünk akadályait kellőleg mérlegezhessük, szükséges mindekelőtt kimutatni Magyarhon népeinek összes számát a honfoglalás korában.

* Jubileumi rovatunkban az írásokat az eredeti írásmóddal közöljük, bár ez sok tekintetben eltér a mai helyesírástól. Nemcsak azért, mert így hivebben tükrözik keletkezésük korát és szellemét, hanem azért is, mert a változtatásokkal csökkentettük volna hitelességüket.

Történelmi adatokból megközelítőleg állíthatjuk, hogy Magyarország akkori összes lakossága, ide értve a kozárkunokat, székelyeket, bolgárokat, és besenyőket 1.300.000 főre ment; több történelmi író azonban kerek számmal egy millióra becsüli. Ehhez ha az idegen ajku népek számát hozzászámítjuk, melyeket a honfoglaló magyarok e haza területén találtak, a történelmi adatok nyomán Magyarhon összes népeinek akkori létszámát körülbelül 3 millió főre lehet megállapítani.

Alig van nemzet e földön, mely közel évezred alatt véresebb csatákat és annyi irtó háborút állott volna ki mint a magyar; ezért népeink szaporodása nemzés útján kellő arányban nem gyarapodhatott, mindamellett, hogy a nemzetnek egy fajtát sem lehet meddőséggel vádolni, de a nép száma gyarapodott részint beköltözések, részint hadifoglyok által, és a bevándorlók összegét történelmi adatok alapján két millióra lehet becsülni.

A népesedés gyarapodása vagy fogyatkozása igen számos és különböző tényezőktől függ, és a népszám hullámozása felett biztos felvilágosítást csak az időszakonként eszközölt rendes és ismételt népszámlálás által lehet nyerni.

Magyarhonban első népszámlálásra akadunk 1785. évben, mely Horváthországgal és Slavóniával Erdély nélkül 7,008,574 főre ment, 1786-ban 7,044,462. 1787-ben 7,167,789; később, 1805. évben a népszámlálás 7,961,414 számot eredményezett.

A rendszeres és többnyire harmadévenként ismételt népszámlálás az osztrák örökös tartományokban 1831-dik évben lön megkezdve, Magyarhonban 1851. évben kezdetvén meg az összeírás és 1857-ben ismételtetett. Ezen összeírás nyomán a népszám Magyarhonban, 12,703,591 főre rüg. Az osztrák örökös tartományokban mai napig folytatott népszámlálásból kiderül, miszerint a népességnek évenkénti szaporodása 1,33 százalékot téssen, míg Magyarhonra nézve ugyanazon számítás a multa alkalmazva azon különböző és feltűnő eredményhez jutunk, mikép a honfoglalás idejétől számítva népeink száma közelítőleg csak öt ezrelékkal szaporodott.

Vajjon mi az oka nálunk a szabályos népszaporodás ekkora csökkenésének? mi az oka, hogy Magyarhon népei nem szaporodnak ép oly kedvező arányban mint a szomszéd népek.

Ezen okok fürkésztését és földterítését igyekezendem részletesen taglalni.

A népszaporodás akadályait általában következőkben találjuk fel:

1. Bizonyos államintézkedésekben.
2. Hazánk földtani és időjárásai viszonyaiban.
3. Humanitási intézetek hiányában.
4. Népünk némi fonák szokásaiban, káros foglalatosságaiban, szegénységében.
5. Káros behatásokat gátló orvos-rendőri intézkedések hiányában.
6. Honos betegségekben és kora halálozásban.

Az első pontra nézve akadályul felhozhatjuk az állandó katonaság és hivatalnokok nagy seregét, mely vagy soha, vagy gyakran igen későn lévén képes házasságra lépni, a népszaporodáshoz vagy csak gyéren, vagy csak gyenge, hosszú életre kevésbé alkalmas sarjadékokkal járulhat.

A második pontra nézve megemlíthetjük hazánkban a soknemű vízáradásokat, a lassu folyású folyókat és posványokat, melyek képesek posléget kifejteni és soknemű véstteljes honos és ragályos betegségek kútforrását képezni.

A harmadik pontra vonatkozólag sajnosan kell felemlitenünk a humanitási intézetek hiányát; így hiányoznak czélszerűen rendezett országos kórházak, lelencz- és szülőházak, hiányoznak agg- és árva-intézetek, hiányzik országos

tébolyda; ámde a humanitási intézetek hatalmas emeltyüi a népszaporodásnak, és azok hiányában a halálozás gyakori.

A negyedik pontot illetőleg fölemlíthetjük a köznép által vitt rendetlen életmódot, a túlságos zsiros étkek használatát, szeszes italokkali visszaélést, czélszerűtlen, vagy ki nem elégítő öltözködést; mindezen ártalmas hatányokból különmemű-betegségek fejlődhetnek, melyek kórházak hiányában a népszaporodásra kedvezőtlen befolyást gyakorolnak. Nem mellőzhetjük itt megemlíteni, mikép léteznek bizonyos foglalkozások és iparüzletek, melyek az egészségnek ártalmasak lévén, a népszaporodást szintén tetemesen csökkentik; ide tartoznak: a bányászat, melynek művelői a napnak nagyobb részét a föld gyomrában tölteni kénytelenítetnek, s így a napfénytől és tiszta lég élvezetétől megfosztva elsatnyulnak; így némely gyárakban működő iparosok mérges fémek, ártalmas légek, rothadt állati anyagok vagy szeszes gőzök behatásának kitéve lévén, különmemű húzamos, többnyire tengéleti betegségbe esnek, és erőteljes nemzésre igen korán képtelenné válnak.

Az ötödik pontra nézve sajnálattal kell megemlítnünk az orvos-rendőri hatóságok hiányait; ezek hivatva volnának az általános egészséget megtámadó külső behatásokat elhárítani, ártalmas házasságok tilalma által soknemű örökölt betegségeket akadályozni, a bujakórt, gümőkórt, rokonságot egészségi szempontból házassági akadálynak nyilvánítani. Tiszták volna a rendes himlőoltás és ennek ismétlése felett örködni: a járványos, honos és ragályos betegségek felett kellően intézkedni és czélszerű barmász-rendőri intézkedések által a ragályok kifejlődését és terjesztését meggátolni, és a nép anyagi jóllétére befolyjni.

Végre a népszaporodás fő akadályait a honos betegségekben, és kora halálozásokban fedezzük fel. Hogy ezen akadályok rendkívüli befolyását a népszaporodásra kellőleg földeríthessük, szükség némi általános észrevételeket és erre vonatkozó statistikai adatokat előrebecsátani.

A népesedés valamely államban attól van feltételezve, hogy az ujszülöttek száma az elhaltakét meghaladja, vagy attól, hogy bevándorlások által az elhaltak száma túlsúlyoztassék.

A népszaporodás e mindkét forrása a jóllét amaz állapotától függ, melyben az életfentartáshoz szükségelt anyagi kellékek a nép szükségleteit felülmulják; ha ellenben egy népnek életfentartási szükségletei nem kielégítők, akkor a népesedés pang vagy többnyire alább száll.

Az ujszülöttek száma annál inkább túlsúlyozza az elhaltakét, minél több házasságok köttetnek, minél kevesebb hal el az ujszülöttekből, minél nagyobb a lakosok középkora, s így minél nagyobb száma a halálozásoknak esik az agg életkorra; ily körülmények között a népszaporodás tetemesen gyarapodik.

Az életfentartási kellékekhez, melyeknek bőségével egyenes arányban emelkedik a népesség, tartozik a föld termékenysége, a földművelés, ipar és kereskedelem virágzása, továbbá oly államintézkedések, melyeknél fogva a nép tökéletes személy- és vagyon-biztosságot élvez, s melyek csak alkotmányos önkormányzás kifolyásai lehetnek; ide tartozik, továbbá az ország egészséges égalja, melynek uralma alatt élénk a növényzet, ellenben az ember és állatjárványok ritkábbak; a lakosság józan és mérsékelt életmódja, végre az emberiség érdekében felállított és czélszerűen kezelt intézetek; ilyenek: alkalmas nyilvános kórházak, melyek beteget minden polgári állás-, nemzetiség- és vallás-különbség nélkül befogadnak; lelencintézetek, melyekben a házasságon kívül szülöttek akadálytalanul elhelyeztetnek és czélszerűen ápoltatnak és ne-

veltetnek; árva- és aggintézetek, hol árvák, és magas koru egyének menhelyet találnak és életfentartási eszközökkel elláttatnak. Végre nyilvános tébolydák felállítása a szerencsétlen tébolyodottak elhelyezése érdekében is szükségeltetnek. Ily államintézkedések mellett az ujszülöttek száma túlsúlyozza az elhaltakét és a népesség szaporodik bevándorlások által is; ellenkező esetben csökken a népesség és bevándorlások helyébe állnak a kivándorlások.

Értekezésem kezdetén említém: miszerint hazánkban a népszaporodás nem mutat kedvező eredményt; hogy ezt bebizonyíthassuk, szükség, honunk népmozgalmi adatait, azaz a népszületési, házassági, életkori és halálozási létszámát más virágzó népek ebbeli adataival összehasonlítani.

Erre nézve Tormay összeállítása szerint, a következő adatokat vagyok bátor elősorolni.

1-ször. A szülöttek számát illetőleg a viszony úgy áll, hogy 10,000 lakosra 467 ujszülött s így 21 előre egy ujszülött esik.

Poroszthonban 25₄₇ előre egy ujszülött.

Angolthonban 29₈₉.

Francziathonban 36 — — — számítandó.

Ezek szerint a születési viszony nálunk kedvezőbb mint a fennérintett népeknél, de ezen kedvező születési viszony tetemes csökkenést szenved a halvaszülöttek és gyermekkorban elhaltak nagy száma által; ebből kitetszik, miszerint hazánkban a népesedési létszám csökkenésének oka nem a szaporatlanság, hanem a rendkívüli kora halálozás.

2-ször. A házasságkötés gyakoriságát illetőleg Magyarthonban 81 lakosra esik egy házasságkötés. Poroszthonban 113₄₇, Angolthonban 114₈₆, Franciaországban 124₆₉, Belgium és Bajorthonban 144₇₂. S így honunkban a házassági kötések viszonyai is kedvező eredményt tanúsítanak.

3-szor. A magas középeletkor legnagyobb befolyással bír a népszaporodásra; minél több haladja meg a középeletkort, annál inkább gyarapodik a népesség.

Ha e tekintetben összehasonlítjuk a különféle országokban kor szerint szerkesztett halandósági rovatokat, azt tapasztaljuk, hogy Magyarthonban az ujszülöttek 51₃₉ százaléka hal el 5 éves kora előtt, és csak 20 százalék éli túl az 50-dik korévet, holott az osztrák tartományokban 47% hal el, és 30 éli túl az 50-ik korévet.

Berlinben első sorozatban esik . . . 40° 2-dikban 27

Londonban " " " . . . 37 " 28

Párisban " " " . . . 33 " 31

Schleswig-Holsteinben " . . . 29 " 37

Ezen adatokból kiderül, hogy honunkban az ujszülöttek korán történő halálozása igen túlnyomó és a lakosságnak csak egy ötöde éli túl az 50-dik korévet, s így Magyarthonban a közép életkor nem több mint 20₉₅ év, holott az osztrák tartományokban 30, Poroszthonban 28, Szászországban 29, Würtembergben 30, Badenben 32, Angolthonban 35, Francziathonban 36, Schleswig-Holsteinben 39; tehát Magyarthonban a középeletkor legcsekélyebb.

A népszaporodás függ főleg azon aránytól, mely az élők és elhaltak közt létezik; e tekintetben összehasonlítva honunkat több országokkal és fővárosokkal, a viszony következőleg áll:

Magyarthonban 30 élő jut egy halottra

az osztrák tartományokban	32	"	"	"	"
Bajorhonban	3	"	"	"	"
Bécsben	5	"	"	"	"
Berlinben	34	"	"	"	"
Londonban	8	"	"	"	"

Az előre bocsátott statisztikai adatokból kiviláglik, miszerint honunkban az újszülöttek és házasságkötések száma a népszaporodásra nézve igen kedvező ugyan, de ellenben a középeletkor és a halandóság igen kedvezőtlen eredményt mutat; minthogy pedig éppen az utóbbi két viszony foly be leginkább a népesedésre, ennélfogva nemzetünk azon szomorú helyzetben van, hogy daczára a két első kedvező tényezőknek, a nép mégis csak gyéren szaporodik.

Az előadottak után azon kérdés marad megoldandó: mi- a fő oka a fennírtett kedvezőtlen középeletkornak? mi oka a nagy és kora halandóságnak? Ezek felderítésére következőket hozhatunk fel:

A közegészségi ügy tökéletlen rendezése; nincsenek czélszerűen rendezett általános nyilvános kórházaink, hová minden beteg állás- és vallás-különbség nélkül azonnal felvétetik; nincs lelencz-, nincs árva-, nincs aggintézetünk; nincs szabályos gyógykezelés a pór nép betegségeiben; ellenben számosak a honos és helyviszonyoktól függő betegségek, melyek a nagy halandóságot idézik elő.

Azon betegségek, melyek gyakran vagy közvetlen, vagy utóbajok által gyszosan végződnek, leginkább a lobok, hagymáz, gümökör, vízkör, szervi szivbántalmak; azon kórállapotok, melyek néha meddőséget vagy kora szülést idéznek elő leginkább máj és lépdagok, mind a félbenhagyó lázak következményei, és az annyira kiterjedt bujakór[...]

Az előre bocsátott értekezletből kitűnik, hogy

1-ször, a népesedés Magyarhonban nem azért csökken, mintha az újszülöttek száma csekély volna és a házassági kötések ritkák, mert inkább ezen két népesedési tényezők igen is kedvezők; hanem

2-ször, a népesedés szaporodása csekély azért, mert az általános középeletkor a nemzetnél nem vergődhetik magas fokra, és a gyermekkori halálozás rendkívül nagy.

Ha ezen felette szomorító és hazánkra nézve súlyos csapást eredményező ténynt nemzetünktől elhárítani kívánjuk, szükséges, hogy

1-ször a közegészségi ügyek rendezése, melyet honunkban fájdalom mind- eddig nem sikerült szilárd alapokra fektetni, komolyan szakértők által vétessék sikeres tanácskozás alá, az orvosrendőri hivataloskodás czélszerűen szabályoztassék, a kiterjedt ragályos betegségek és járványok kellően gyógyszereltesse- nek, és terjedésük gátoltassék.

2-ször, hogy kellő számmal czélszerűen felszerelt általános nyilvános kór- házak, hová a betegek feltétlenül azonnal felveendők, állittassanak fel.

3-ször, hogy a halvaszülöttek száma szállittassék le, és a gyermekkori rend- kívül halálozásnak eleje vétessék, mire nézve lelenczintézetek felállítása az első teendők közé tartozik; végre a nyilvános országos tébolydák és aggintézetek felállítást már humanitási szempontból sem lehet továbbra halasztani.

Ha így sikerül honunkban a közegészségi ügyet a külföld, jelesül Poroszhon mintájára viszonyainkhoz idomitva honosítani, és a fen elősorolt intézetek fel- állítását kivívni: akkor, de csak akkor sikerülend a kora halálozást leszállítani, a középeletkort pedig emelni, s így a nemzet fő kincsét a népesedést gyarapítani és honunk jöllétét biztosítani.

A tudás hatalom — de kié?

A Budapesten megtartott Tudományos Világkonferencia záróakkordjaként a világ különböző országaiból érkezett neves tudósok, az UNESCO és más nemzetközi szervezetek képviselői kerekasztal-beszélgetésen vitatták meg: merre halad a tudomány és milyen akadályokba ütközik az új évezredben? Váratlan és némileg meglepő, hogy a vita középpontjában a látszólag száraz téma szerepelt: a szellemi és szabadalmi jogok, illetve gyakorlati alkalmazásuk hogyan hatnak a tudományra?

Mi köze ennek a gyors tudományos haladáshoz? — kérdezhetnénk. Nagyon is sok — volt a kerek asztal körül ülők egyhangú véleménye. Ugyanis a két évszázada létező szabadalmi jog — úgy látszik — a kutatás gátjává és a világ egyenlőtlenségei fenntartásának eszközüvé válhat. Sokakat félelemmel tölt el az a lehetőség, hogy mi történik, ha a szellemi tulajdon joga és szabályozása képtelen lépést tartani a tudományos haladással? Jön a kalózkodás, az „aki kapja, marja”? Ma tolongva jegyeztetnek be szabadalmi védettséget számtalan tudományos eredményre: számítógépprogramokra, az élet új formáira vagy például géntechnológiai módszerekkel előállított vetőmagvakra. Ez a sietség olyan, mint annak idején Észak-Amerikában a föld elfoglalásának és megszerzésének vágya.

Új korba értünk — és nem csak az ezredforduló okán. A kapitalizmus története mutatja, hogy kezdetben pusztán a föld birtoklása tehetette az embert gazdaggá. Később csak akkor volt valaki gazdag, ha a termelőeszközöket birtokolta. Ma az ötlet, a gondolat teheti az embert nagyon gazdaggá.

Milyen új társadalmi folyamatokat indíthat el ez a szabadalmaztatási láz? Az új ellentmondásokat és esetleges kiutat kutató kerekasztal-vitát Alun Anderson, a New Scientist angol tudományos folyóirat főszerkesztője vezette be.

Alun Anderson: A szabadalmi jogot és védelmet annak idején azért vezették be, hogy egyrészt az új ipari, gyártási eljárások és technikák kidolgozóinak biztosítsák a hasznot, mert ellenkező esetben a gondolatokat ellopták volna, másrészt mert serkentette a találmányok létrejöttét. Ahogy Abraham Lincoln fogalmazott: ez a szabályozás az érdek tűzét, hajtó erejét adta a géniusz tűzéhez. De már nem sokkal Lincoln után vita bontakozott ki arról: mennyire hatékonyan éri el ezt a célt a szabályozás? Az angol ipari forradalom idején sok ország kifejezetten ellenségesen viseltetett Anglia iránt, éppen azért, mert ragaszkodott szabadalmi és tulajdon jogaihoz. Az amerikai gazdaság abban az időben indult

fejlődésnek. Rengeteg szabadalmat elloptak, és az USA azért nem volt hajlandó elismerni a nemzetközi szabadalmi jogot, hogy a lehető leggyorsabban tudjon fejlődni. Persze az Egyesült Államok magatartása ma egészen más. Manapság más országok akarnak amerikai találmányokat, de anélkül, hogy hatalmas összegeket fizetnének. Nem véletlen, hogy az ipari kémkedés meglehetősen elterjedt és jövedelmező gyakorlat volt és maradt.

Az egyik nagy amerikai szoftvercég vezetője úgy jellemezte a mai helyzetet, hogy a szabadalmi jog alapján ma lehetetlen különbséget tenni egy új, hatékonyabb egérfogó és az egérfogás általános gondolatának monopóliuma között. Ahogy a tudomány egyre bonyolultabb lett, egyre inkább az egész világra kiterjedő szabadalmi védettséget igyekeztek bevezetni az újdonságokra, és a szabadalmakat egyre globálisabban lehetett értelmezni. Példa erre az amerikai Agrositus szabadalma. A cég tökéletesítette a gén beültetéséhez használt génpuska alkalmazási módját. Többek közt ezt a módszert használják a génmódosított szója előállításához. A cég olyan szabadalmi védettséget vezetett be Európában, ami a következő 20 évre kizárólagos jogokat biztosított neki bármilyen génmódosított szójára, amelyet az ő módszerével vagy bármilyen más génmanipulációs módszerrel hoznak létre. Ez fantasztikus szabadalom! Tehát bármely cég bármilyen génmódosított szójababjának szabadalmi oltalma ezt az amerikai céget illeti.

Vagy ugyanennek a tendenciának egy másik vonatkozása: a nemzetek arra használják az információ ellenőrzését, hogy saját gazdasági érdekeiket megvédjék. Ezt tette Nagy-Britannia a múlt században, ugyanezt teszi az Egyesült Államok ma. Egyértelmű az az amerikai törekvés, hogy megszigorítsák a szellemi tulajdonjogokat az USA határain kívül. Sok ország értelmezésében ez nem más, mint szellemi erőfitogtatás, az amerikai kormány igyekezete, hogy hatalom-osztóként viselkedjék, és ezt a törekvést a kereskedelmi érdekei diktálják. Amikor büntetésszerű árakat szabnak a szellemi tulajdon használatára, valószínűleg nem engedik, hogy más országok felzárkózzanak.

Más etikai kérdések is felmerülnek, amikor az élet különféle formáira vagy részeire vezetnek be szabadalmi védettséget. Éles vita tárgya ez manapság, és a vitatkozók akkor kapták az első pofont, amikor 1980-ban az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága úgy döntött: egy géntechnológiával előállított olajfaló baktérium szabadalmaztatható. A döntést azzal magyarázták, hogy a világon bármi, amit ember hozott létre, szabadalmaztatható. Ez pedig magában foglalja az élet újonnan kifejlesztett formáit, hordozóit is.

Milyen szerepük lesz az egyetemi kutatóhelyeknek ebben az újonnan formálódó világban? Sokan úgy látják, az egyetemekre oly jellemző viták, ötletbörzék, a gondolatok szabad áramlása haldoklik. Például az egyik nagy amerikai egyetemen végzett felmérés bebizonyította, hogy az ott született összes publikáció 30 százalékát szerzőit anyagi érdek fűzi az adott tudományos laphoz. Bár ezt a kapcsolatot sohasem hozták nyilvánosságra. Vagyis nemcsak arról van szó, hogy az egyetemen dolgozó kutatók pénzt kapnak a magánszektortól, hanem arról is, hogy — részben — a magánszektor határozza meg, mit is kutassanak. Ezek az ellentmondások különösen élesen vetődnek fel olyan vitákban, mint amelyet nemrég folytattunk Nagy-Britanniában a génmódosított élőlényekről. Angliában eljutottunk arra a pontra, amikor a kormány nem talál kutatót, aki hajlandó erről vitázni, és ne lenne valamilyen üzleti érdekeltsége.

Nem meglepő, ha az emberek elvesztik a tudósok iránti bizalmukat, amikor kiderül, hogy a tudománypolitikáról vitatkozó kutatók mindegyike így vagy úgy hasznot húz az általuk formált tudománypolitikából.

Hasonlóan ellentmondásos a farmerek jogainak kérdése. A parasztok egyre gyakrabban kerülnek olyan helyzetbe, hogy csak szigorúan meghatározott feltételekkel, amelyek gúzsba kötik őket, vásárolhatnak a termelőtől vetőmagot. Feltétel például az, hogy termesztésre nem tehetnek félre vetőmagot. Vagyis évente vissza kell menniük a termelőhöz. Hagyományosan mindig is a farmer feladata volt, hogy módosítsa, javítsa terményeit; a termésből kiválogassa az adott környezetben megtermő legjobb fajtákat, és ezt a tudását, tapasztalatát megossza a szomszédokkal. A legjobb vetőmagvak nagy része az ilyen kísérletezésből, fejlesztésből származik. De ma azt tapasztaljuk, hogy multinacionális cégek ráteszik a kezüket a tudásra, a parasztok pedig képtelenek megvédeni és érvényesíteni érdekeiket. Valaki úgy jellemezte ezt a helyzetet, mint biológiai rabszolgaságot, biológiai nincstelenséget.

Miközben hatalmas a tülekedés, hogy minden új eredményre, tudásra szabadalmi jogot vezessenek be, a cégek — főleg a számítástechnikai vállalatok — arról panaszkodnak: annyit költenek a jogi procedúrára, hogy kevesebb marad magára a kutatásra. Eközben a szabadalmi védettség távolról sem hoz annyit a konyhára, mint amennyi várható lenne, inkább visszafogja az innovációt, mert az Interneten gyakorlatilag minden információ hozzáférhető. Érdekes keresztúthoz érkeztünk.

Hogy vélekednek minderről a tudománynak elkötelezett kutatók? Például az indiai biológus M. S. Swaminathan, aki egész életében a fejlett és fejlődő országok közti különbségek csökkentésén fáradozott. Alapítványt hozott létre, hogy a fejlődő országokban sokkal többen hozzáférjenek az újabb és újabb mezőgazdasági tudáshoz. Meggyőződése: ez biztosítaná, hogy megszűnjön a rosszul tápláltság és az éhezés. Swaminathan professzor az UNESCO öko-technológiai részlegének is vezetője.

M. S. Swaminathan: Nemrég részt vettem egy konferencián, amely mezőgazdasági terményekről szólt. A cégek képviselői szinte másról sem beszéltek, mint a szellemi tulajdonról és arról, hogy meddig lehet elmenni az információk nyilvánosságra hozatalával, mi az, amiről már nem szabad beszélni. Kérdezem: milyen kommunikációt fog ez a kutatók közt eredményezni az információrobbanás korában? Az alkalmazott kutatás eredményeit hasznosító magáncégek terjedésével ez a dilemma fokozódni fog. A táplálkozástudomány és -biztonság területéről hozok példákat, válaszul arra, hogy kié is a tudás? Az utóbbi 20—25 évben hatalmas fejlődés következett be. Azonban ez nem történt volna meg, ha a tudás birtoklása olyan lett volna, ami felé ma haladunk. Vegyük a legnagyobb országokat, Kínát és Indiát és az élelmzési forradalmat, a tápanyaggal való ellátottságot. Kínában a tömeges éhezés végét először az önbeporzó növények, például a rizs eredményezte. Ezt a rizsfajtát egy kínai paraszt fejlesztette ki, és hihetetlenül gyorsan meghódította a kínai rizstermelőket. Azonban ha olyan megszorító gyakorlat válik általánossá, amelyről az imént hallottunk a géntechnikával előállított új fajtákkal kapcsolatban, mindez lehetetlenné válik. Ugyanis akkor évente vissza kell menni az új rizsfajta előállítójához, és újból meg kell venni a vetőmagot. A rizs a legrégebbi táplálkozási növény, tízezer éve használják. Eddig is szinte százévenként átalakult a termesztett rizs. A legutóbbi 30—40 évben ez a folyamat felgyorsult, mert nagyobb területeket öntöznek,

több növényvédőt, talajjavítót használnak. E változássorozat melyik pontján mondhatja bármelyik rizstermelő, ez az én felfedezésem? Hiszen mindegyik változás a korábbiakra épül.

Vagy vegyük az élő szervezet teljes génállományának azonosítását. Jelenleg az emberi genom program fut, de már dolgoznak különféle növények teljes génállományának feltérképezésén is. Márpedig a kromoszómák sorrendjének és a géneknek központi szerepük van az adott fajta hozamában, a termés mennyiségében. De lehet-e szabadalmaztatni a termékenyebb fajtákat? Szerencsére a Világkereskedelmi Szervezet azt ajánlja, hogy ezeket inkább övni, védeni kell, semmint szabadalmaztatni. Ez nagyon fontos kérdés lesz a közeljövőben. Képzeld el, hogy valakinek szabadalmi joga van egy olyan génre, amely a növény nagy termőképességéért felelős. Akkor a szegény országok arra kényszerülnének, hogy megvegyék a használati jogot, ha az egész lakosságot el akarják látni élelemmel.

Pedig valami hasonló történt, amikor egy amerikai cég azonosított két gént, amelyek mutációja tehető felelőssé az emlődaganatért. Ezt a tudást szabadalmaztatták. A kerekasztal-vitán az ipart Albert Fischl képviselte. Ő 31 évig volt a világ egyik legnagyobb gyógyszeripari cégének, a svájci Hoffmann-Laroche-nak a kutatási igazgatója. Szerinte e probléma hátterében az áll, hogy a tudomány és az ipar két különböző kultúrához tartozik.

Albert Fischl: Ha megnézzük a különböző iparágakat, a gyógyszerpart, a számítástechnikát, az acélipart, azt látjuk, hogy ezek különféle kultúrákat képviselnek. A gyógyszeripar bevételeinek 15–19 százalékát fordítja kutatásra. Az acélipar 2 százalékot. Jövedelmezőségük is más. Az Egyesült Államokban a szoftveriparban 1 dollár befektetése 10 dollárt hoz vissza. A gyógyszeriparban 1 dollár körülbelül 3-at. Ezek 1998-as adatok. Szerintem a hasznot igazságosan kellene elosztani a nagy cégek, a kis vállalatok, a régiók, az országok között.

Gyakran felmerül a kutatás és az ipar ellentétének kérdése, hogy az ipar tönkreteszi a kutatást, nem biztosít elég forrást a hasznából stb. A magam 31 éves tapasztalata azt mondhatja velem, hogy nincs éles választóvonal az alap- és az alkalmazott kutatás között. Egyetlen folyamat ez, ám különböző szempontok érvényesülnek a folyamat két részében. Az alapkutatást a megértés vágya hajtja, nincs időkorlátok közé szorítva, nem kell állandóan tekintettel lennie a pénzre. Elvárják az eredmények publikálását, hogy mindenki számára hozzáférhető legyenek. Másik kultúra a fejlesztés, amelynek a célja a termék létrehozása. Ebbe beleszól a piac, az ár, a cégvezetés; szoros időhatárok között kell dolgozni, a költségeket folyamatosan ellenőrzik.

A gyógyszergyártásban mit tesz az ipar? Semmi egyebet, mint a tudást átfordítja termékekre és szolgáltatásra. De először a tudásnak meg kell lennie ahhoz, hogy azt az ipar beemelje a már meglévő tudáshalmazba. Az ár óriási nyomást gyakorol. Már a legnagyobb 20-30 gyógyszer cég sem képes az alapkutatást finanszírozni. A nagy pénzek a fejlesztésre mennek. A 10 legnagyobb gyógyszeripari cég kutatási költségevetése évi 1 és 2 milliárd dollár között van. Ha ezt egy cég nem engedheti meg magának, be sem kerülhet ebbe az elitklubba. Ennek a hatalmas összegnek a 70 százaléka megy a fejlesztésre, és csak 30 marad a felfedezésre, új molekulák kifejlesztésére, megtalálására. A fejlesztés a toxikológiai, a farmakológiai vizsgálatokat és természetesen a klinikai kipróbálást jelenti. De az alapkutatásra szánt 30 százalék is a piac elvárásait kielégítő

projekteken keresztül meg. Rég túl vagyunk a 70-es éveken, amikor ezek a cégek létrehozták és finanszírozták a saját kutatóintézeteket. Ma szó sincs ilyen intézetek felállításáról. Részben ennek következtében nagyon fontos szerepet betöltő kis és közepes cégek jönnek létre. Ezek biztosítják a kapcsolatot az ipar és az alap kutatás között. Az ő művészetükön múlik: úgy hozzák össze a kutatást a fejlesztéssel, hogy közben egyiket se tegyék tönkre.

A jövő egyik nagy kérdése, hogy milyen munka-, pénz- és hatalommegoszlás jön létre a köz- és magánszféra között a tudományos kutatásban. Albert Sasson, az UNESCO főtákarának tudományos tanácsadója példákkal igyekezett bizonyítani: létezik előremutató együttműködés közöttük.

Albert Sasson: El akarom oszlatni azt a tévhitet, hogy ma minden újdonság a magáncégek kutatásából származik, és mindent a monopólium hajt. Az 1980-as évek közepéig a biotechnológiában és az élettudományokban szinte minden a közszférából származott. Például a Nemzetközi Rizskutató Intézetből rövidesen egy új fajta rizs fog kikerülni, amelyet nem magán vállalkozásokon keresztül fognak a termesztőkhöz, a parasztokhoz eljuttatni. Az Egyesült Államokban folyó Emberi Genom Program, az ember teljes génállományának a feltérképezése nem a Monsanto cég kezdeményezése volt, hanem az USA Mezőgazdasági Minisztériumához tartozó Nemzeti Tudományos Alapítvány ötlete. Időnként a cégek bekapcsolódnak, de nem ők irányítanak, és nem ők az eredmények birtokosai. Igaz, a 80-as évektől kezdve a privát szektor benyomult a profittal kecsegtető területekre, az orvoslásba, a gyógyszeriparba és a mezőgazdasági kutatásba. Érthető, hogy a magáncégek vissza akarják kapni, amit befektettek. Szükségük van a jutalomra, ami nem már, mint a szabadalmi rendszer. De el kell érniük, hogy ezek a cégek felelősséggel tartozzanak a társadalomnak, elszámoltathatók legyenek. Azzal egyetértek: meg kell találni annak a módját, hogy a hasznukat megosszák a társadalommal. De léteznek olyan biotechnológiai intézmények, amelyek becsületes közvetítőként működnek a köz- és a magánszféra között. Ilyen például az ISAAA, a mezőgazdasági biotechnológia alkalmazásának nemzetközi szolgáltatása. Kifejlesztettek a kártevőknek ellenálló burgonyafajtát, ezt ingyen szállítják a fejlődő országokba. Vagy a La Jolla-ban, Kaliforniában működő Nemzetközi Trópusi Mezőgazdasági Laboratóriumot is azért hozták létre, hogy más intézményekkel együttműködve a köz javát szolgáló kutatásokat folytasson. A cégek is egyre inkább rájönnek, ha el akarják adni termékeiket a fejlődő világban, közös vállalkozásokat kell létrehozniuk. Ezt látjuk Argentínában, Kinában és máshol. Kinában a Mezőgazdasági Tudományos Intézet is természet biotechnológiai gyapotot, de ott van a Monsanto biotechnológiai gyapotja is. Egy másik példa a Hepatitisz B elleni oltás. A francia Pasteur Intézet Thaiföldre ment, és az ottani hatóságokkal közösen gyártják a vakcinát. Az ott előállított oltóanyag, vagyis a három oltás 10 dollárba kerül. Ugyanez Európában 150 dollár.

A mai szabadalmi gyakorlat ellen talán a legkövetkezetesebben a civil szervezetek lépnek fel. Őket képviselte a vitában a kanadai Schreesh Juyal professzor, aki a 60 országot tömörítő Tudományos Dolgozók Világszövetsége vezetőségének tagja.

Schreesh Juyal: Bizonyára Önök is tudják, hogy a Szellemi Termékek Tulajdonjogának kérdése kimaradt a Világkonferencia záródokumentumából és a tudományos kutatásról, az eredmények felhasználásáról szóló cselekvési prog-

ramból. A záródokumentumot szövegezők úgy gondolták, hogy az ENSZ szellemi jogokkal foglalkozó szervezetében majd mindenki számára elfogadható megoldásokat fognak kidolgozni, és az ehhez vezető vitáknak is ott a helye.

Nagyon sok civil szervezetben úgy érzik, hogy a globalizáció a kapitalizmus új formáját, a neokolonializmus új szakaszát hozta. Ha a monopóliumok beszivárgásának, a szellemi jogok privatizálásának tendenciája folytatódik, akkor félok, hogy egy vadonatúj világrend jön létre, amelyben a legfontosabb hajtóerő a korlátlan piaci hatalom és a profit lesz. A profit vándorol majd nemzetről nemzetre, országról országra, és az átcsoportosított pénzek nem az adott vidék érdekeit fogják szolgálni. A szegény országok legszegényebbjai teljes egészében néhány gazdag északi országtól és multinacionális cégtől fognak függeni. Egy ilyen új világrend kegyetlenül igazságtalan, társadalomellenes lenne. Ennek a megelőzésében a kutatóknak sajátos a felelősségük.

A vita legidősebb résztvevője a Nobel-díjas amerikai fizikus, Leon Lederman nagy tapasztalatából fakadó bölcsességgel és némi humorral beszélt a fejlődés ellentmondásosságáról és veszélyeiről.

Leon Lederman: Jómagam is osztom a véleményt: zavar van annak megítélésében, hogy mi a felfedezés és mi a találmány. Aggódom, hogy különböző korlátozások miatt a kutatás lelassul. Visszagondolva: mi lett volna, ha 1897-ben, amikor Thomson felfedezte az elektront, szabadalmaztatta volna azt, vagy a felfedezés módszerét? Ma máshol tartanánk. Mi történt volna, ha 1911-ben Rutherford szabadalmaztatta volna az atommagot vagy a kutatási technikát? Rosszul állnánk ma. Nem tudom, mennyire, de az biztos, hogy nem ott tartanánk, ahol ma. A felfedezés és találmány körüli bizonytalanságot jól mutatja az a kérdés, hogy a valószínűség elve vajon felfedezés, vagy találmány? Többet kéne tudnunk a tudomány természetéről, hogy ezt eldöntsük.

Egy általánosabb problémához, a tudomány és a jog általánosabb kapcsolatához kívánok hozzászólni. Korábban elhangzott, hogy e kettő különböző kultúrákat képvisel, de az emberiségnek mindkettőre szüksége van. Chicagóban létrehoztuk a Tudomány és Jog Intézetét, éppen ezeknek az ellentmondásoknak és kapcsolódási területeknek a kutatására, mert a tudományos fejlődés sebessége új ellentmondásokat szül. A jog mindig visszafelé tekint, a tapasztalatot és az esetet, a precedenst vizsgálja. A tudomány pedig mindig előretekint; megerősítést, bizonyítékokat és új jelenségeket keres; mindent megtesz annak érdekében, hogy túljusson a korábbi tapasztalatokon, amikor az újat kutatja, felfedezi. A szellemi jogok az egyik ilyen összeütközési pont e két megközelítésben. Azért is aggódom, hogy az egyetemek egyre inkább profit-termelő szervezetekként működnek. Ez nagyon veszélyes tendencia. Látom, hogy a kollégáimat is megkísérti a pénzszerzés lehetősége. Például: tudomány a tárgyalóteremben. Egy bírósági szakértő tanúval történt meg, hogy az ellenérdekű fél ügyvédje megkérdezte: Ön mitől szakértő tanú? Mire az illető azt válaszolta: én vagyok a világ legnagyobb elméleti fizikusa. Ez olyan sokkoló válasz volt, hogy az ügyvéd úgy gondolta, legjobb, ha témát vált. A tárgyalás után a folyosón a tudóst a kollégái körülvették, és megdöbbenve kérdezték tőle: hogy merted azt mondani, hogy te vagy a világ legnagyobb elméleti fizikusa? Mire a válasz: meg tudom magyarázni. Eskü alatt vallottam!

(A beszélgetést vezette és az összeállítást szerkesztette: *Sárkány Vera*)

„Akinek halálhírét keltik, soká fog élni”

Beszélgetés Nyikolaj Alfredovics Platéval,
az Orosz Tudományos Akadémia főtítkárával

A Tudomány Világkonferenciáján 17 tagú delegációval képviseltette magát Oroszország. Valószínűleg, ha a Szovjetunió fennállna, sokkal népesebb delegáció érkezett volna Budapestre Moszkvából. Ugyanakkor a legtöbb függetlenné vált ország, amely korábban szovjet tagköztársaság volt, most reprezentatív delegációval jelentkezett. Két kicsiny balti államból: Litvániából és Lettországból, melyeknek népessége összesen négymillió körül van, annyi tudós, illetve tudományos diplomata érkezett, mint a 146 millió lakost számláló Oroszországból. Ukrajna tudományos életét tízenegyen reprezentálták. A küldöttek abszolút többsége aligha látogathatott volna Budapestre, ha ezt a konferenciát, mondjuk, 15 évvel ezelőtt rendezik meg.

De maradjunk az oroszoknál! A névsorban az ország UNESCO-képviselőit, Oroszország Tudományos Akadémiájának vezetőit, a tudományfinanszírozás ügyeiben illetékes állami bizottságok döntéshozóit és tanácsadóit találjuk. Nagy részük tekintélyes kutató jelenleg is, vagy az volt.

Beszélgetésünkben, amely a budapesti Világkonferencia előtt, 1999 május végén készült, Nyikolaj Alfredovics Platét, az Akadémia főtítkáráat az orosz tudomány jelenlegi helyzetéről kérdeztük. A 65 esztendőes Platé, akit 1974-ben, tehát viszonylag igen fiatalon választottak az Akadémia tagjai közé, kémikusként identifikálja önmagát. Mint kutató a polimerek kémiai, fizikai tulajdonságaival foglalkozott: azzal a kémiai folyamattal, amelyben azonos telítetlen molekulák óriásmolekulákká egyesülnek. Vizsgálta a folyadékkristályok tulajdonságait, s a polimerek membranológiáját tanulmányozta. Jelenleg amellet, hogy akadémiai főtítkárr, tanszéket vezet a moszkvai Lomonoszov Egyetemen, továbbá az akadémia egyik kémiai kutatóintézetének is igazgatója maradt. Főtítkárként felelős a Szovjetunió Tudományos Akadémiájához képest erősen megváltozott funkciójú testület finansziális és nemzetközi ügyeiért.

- Ön a konferencián az orosz tudományosságot képviseli. Elnézést az éles kérdésért, de létezik-e egyáltalán ma még orosz tudomány?

- Igen, van orosz tudomány. Egyáltalán nem lepődöm meg azon, hogy ön elterjedt és jellegzetes szkeptikus kérdést tesz föl. Vannak, akik különféle információk alapján úgy vélik, hogy az orosz tudomány haldoklik vagy halott, és helyzete drámaian romlott a gorbacsovi—jelcini peresztrojka éveivel képest. Ez így természetesen nem igaz. Az orosz tudósok alkotnak, elképesztően nehéz anyagi helyzetük ellenére változatlanul jelentős, sőt kimagasló értéket hoznak létre, amit méltán mérhetünk a

legmagasabb nemzetközi mércével. De természetesen a kutatások objektív feltételei megváltoztak. Nem szabad semmiképpen sem a Moszkvában, Szentpétervárott vagy akár Novoszibirszkben élő tudós korábbi helyzetét a maihoz hasonlítani, mert a piaci viszonyok számos előnnyel és hátránnyal járnak, amelyeket együtt kell mérlegelni.

- *Magam az oroszországi tudomány virágkorában, az 1970–80-as években jártam az önök nagy hírű moszkvai intézeteiben, a Moszkva mellett úrközpontban, a novoszibirszki akadémiai városka több kutatóhelyén, Puscsinóban, a világhírű biológus városkában, mondhatnám, minden polgári célú kutatóhelyen, ahová csak beengedtek nem-szovjet állampolgárt (még ott is, ahová nem engedtek be), s azt tapasztaltam, hogy a kimagasló eredményeket elérő tudósok a lakossághoz képest lényegesen jobban éltek. Sőt Hruscsov annak idején célul tűzte ki, hogy a önök tudósvárosai egykor az amerikai tudósvárosok versenytársaivá váljanak. Ezzel szemben két éve Vlagyimir Sztrahov professzornak, a moszkvai gépfizikai intézet igazgatójának jajkiáltását olvashattam az Izvesztyijában: „Az orosz tudomány agonizál” címmel.*

- Természetesen nem szabad a tudomány kérdéseiről mellébeszélni, mint ahogyan a szovjet korszakban tették. Mark Twaint idézem, aki azt írta, minél löbber terjesztik valakiről, hogy haldoklik, annál tovább él. Az egykori Szovjetunió minden — kivétel nélkül minden — jelentős intézménye összeomlott az elmúlt tíz évben, részben politikai, részben pedig gazdasági okok miatt. Az orosz akadémia viszont túlélte a változásokat. Borisz Jelcin 1991-ben kiadott ukázával visszaadta az Orosz Tudományos Akadémia egykori nevét. Igaz, hogy az Orosz Föderáció Akadémiájának állami támogatottsága a 80-as évekhez képest mintegy nyolcadára-tizedére csökkent, ám a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának jogutódjaként most is funkcionál és szervezettebb része a világ tudományának, mint a Szovjetunió idején volt.

- *Hogyan élték meg a pénzügyi csődhelyzetet, és hogyan lábálnak ki a válságból?*

- Először is mintegy hatvan intézetet felszámoltunk, illetve beolvasztottunk más intézetbe. Ez akkor is hatalmas érvágás, ha figyelembe vesszük, hogy túlduzzasztott akadémiai kutatóhálózatunk volt. Azokat az intézeteket tartottuk meg, amelyeket a klasszikus hagyományok folytatásának tekinthetünk.

- *Tehát Mecsnyikov, Pavlov, Mengyelejev, Lobacsevszkij, Dokucsájev világhírű iskoláit újítják meg?*

- És Ciolkovszkijét, Szaharovét, Szidorovét. Azaz mindazt, ami valóban a világ tudományának legelső vonala volt és marad. Változott a helyzet abban is, hogy diverzifikálódott a tudományos finanszírozás rendszere. A szovjet érában a központi költségvetés jelentette a tudományos kutatás egyetlen és egyedüli forrását, s ezt a központi keretet bontották le intézetenként. Most ellenben egy-egy akadémiai intézet költségvetésének átlag 40–60 százalékát teszi ki ez a fajta finanszírozás. A többi pályázatokból jön össze. Keletkeztek különböző alapok, például a természettudományos alapkutatásoké, amelyek Oroszország szövetségi köztársaságainak össz-szövetségi programokban való részvételét támogatják. Ezen kívül több száz össz-szövetségi programba kapcsolódhat egy-egy intézet. Ilyen például az össz-oroszországi geológiai kutatószolgálat vagy az energetikai kutatások programja. Emellett az orosz tudomány számára is megnyílt az egyre szélesebb perspektívát adó globális tudományos piac. De nem pusztán egy orosz kutatóvállalat meg mondjuk egy német

fejlesztő cég kétoldalú együttműködéséről van szó, hanem például az orosz akadémianak a holland kutatási szövetséggel közös részvételéről nagy nemzetközi programokban. Ehhez hasonló együttműködési formákról korábban nem lehetett szó. Létrejött egy megállapodás az Egyesült Államok Los Alamos-i nemzetközi kutatási laboratóriumaival: kémiai, atomfizikai, általános fizikai kutatási területeken kapcsolódunk közös nemzetközi programokba. Részt veszünk például az óceánok és hegyek megóvásának nagy nemzetközi projektjeiben, az ásványi kincsek tengeralatti készleteinek felkutatásában. Ilyen munkákban korábban nagy tapasztalatot halmoztak fel orosz geológusok, fizikusok és kémikusok.

- *Nem veszi el az ilyen kooperáció során sokat emlegetett nemzeti jellegét az orosz tudomány?*

- A tudomány — legalábbis a természet- és a műszaki tudomány — ma csak nemzetközi keretek között élhet, máskülönben nem.

- *A Világkonferencián egy kis ország képviselője azt mondta: ott, ahol a tudomány nemzeti keretek közé zárkózik, önmagát itéli halálra.*

- Egyetértek a kijelentéssel, akárki mondta, bölcsen beszélt, és ránk, oroszokra is vonatkozik a megállapítás.

- *Nem tartja veszedelmesnek az agyelszívást?*

- De igen, nagyon is, mert végtére is a világban nem koncentrálódhat egy-egy régióra a tudományos kutatás, és kétségtelenül a globalizálódással egyre súlyosbodik a veszély. A volt Szovjetunió országai veszítették el a legtöbb kiváló koponyát az elmúlt nyolc-tíz évben. Minden korlátja és hiányossága ellenére országunk felsőoktatása és posztgraduális képzése igen hatékonynak bizonyult. Mostanság viszont alig vagyunk képesek itthon tartani kiváló tehetségeinket, mert az intézetek nem tudnak megfizetni egy rendkívüli, kreatív agyat. Főleg a tehetséges fiatalok vándorolnak el. Ezek az emberek, főként a kiváló képességű fiatalok az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában, Izraelben dolgoznak, többnyire ezeknek az országoknak az állampolgárai is lettek. A tudósok legutóbbi kivándorlási hulláma tavaly augusztusban a nagy gazdasági csőd idején indult el. Mára úgy tűnik, valamennyire lecsillapult ez a hullám, hiszen aki akart és tudott, hirtelen felbuzdulásában elutazott akkor. Ellenben az idén alig kérnek kivándorló vízumot orosz kutatók, viszont elszórtan kezdenek visszaszivárogni a kettős állampolgárságú vagy az orosz állampolgárságukat őrző tudósok. Adminisztratív korlátozó intézkedésre gondolni sem szabad. Sőt, ha van a tudományos világszervezeteknek feladatuk, az lenne, hogy a fogadó országokban megakadályozzák a diszkriminációt. Ami pedig az anyaországokat illeti, azokban természetesen közelíteni kell a hazai tudósok jövedelmi színvonalát a nyugatihoz, ez azonban — legalábbis rövid távon — hiú ábránd. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy a technikai — ezen belül is a számítógépes — eszközökkel való ellátottságot kell közelíteni. Mégpedig úgy, hogy a közös projektek révén nagyjából hasonló színvonalú technika álljon rendelkezésre az oroszországi műhelyekben, mint nyugaton. Ennek realitása megvan, mert lassan kimunkálódnak ésszerű nemzetközi együttműködési formák. Miért ne kutathatnának például egy nemzetközi kutató-team tagjai — akik között lehetnek például oroszok, amerikaiak, nyugat-európai, esetleg volt szocialista országok tudósai — néhány hónapig oroszországi kutatóterepen és műhelyben, utána Laxenburgban, vagy a CERN-ben, vagy éppen a Szilícium-völgyben. Ezen mindenki nyer.

- *Ön személy szerint kutatott külföldön?*

- Négy hónapig dolgoztam Amerikában vendégkutatóként, aztán hazajöttem.

- *Végül melyik javaslatot tartotta igazán érdekesnek a Világkonferencián?*

- Itt a budapesti kongresszuson többen is felvetették: a Konferencia szövegező bizottsága fogalmazzon meg egy, a tagországokra nézve kötelező érvényű ajánlást, amely szerint minden kormány kutatásra, fejlesztésre fordítsa az adott ország évi tiszta nemzeti jövedelmének egy százalékát. Nos, ez igen figyelemreméltó ötlet. E téren mi, oroszok elől is járunk a világhoz képest, meg pórul is jártunk. Ugyanis az 1996-os orosz akadémiai közgyűlés javasolta az állami dumának, hogy a tudományos kutatás prioritásának fontosságára való tekintettel fogadjon el törvényt, amely szerint a költségvetési ráfordításoknak legalább négy százalékát költsék kutatásra, fejlesztésre. A дума felbuzdult és elfogadta ez a javaslatot. Lényegi ellenállás nélkül átment a törvény parlamentünkön. No de mi történt? Az 1997-es költségvetési törvénybe már csak 3 százalék került.

- *Az előbb idézett Sztrahov akadémikus is megemlíti: már csak 3 százalék került a költségvetési törvénybe 1997-ben.*

- Az semmi, de ennek az összegnek is csak töredékét utalták át az intézeteknek. Emiatt kezdődtek meg a tudósok látványos tiltakozásai.

- *Mi a tanulság?*

- Csak annyi, hogy igen fontosak és szépek a jóindulatú és értelmes határozatok. Tiszteletreméltó a jó szándék. De ha nincs pénzügyi fedezet, fabatkát sem ér a jószándékú és bölcs határozat. Tehát a tudománynak saját erőfeszítéseivel, a saját erejéből kell minél több pénzt előteremtenie és kigazdálkodnia.

N. Sándor László

Változó fénysebesség?

New Scientist, 1999. július 24.

Senmi sem szent? kérdezi írásának címében *John D. Barrow*, a cambridge-i Egyetem matematikaprofesszora*. Barrow számára a fénysebesség állandósága sem szent, szerinte éppen a változékony fénysebesség adna magyarázatot a világegyetem történetének több megoldatlan problémájára.

Einstein 1905-ben tette közzé speciális relativitáselméletét, azóta a fénysebesség különleges helyet foglal el a fizikusok gondolkodásában. Vákuumban a fény — kibocsátó forrásának sebességétől függetlenül — állandó, 299 792 458 méter/másodperc sebességgel halad, ennél gyorsabban nem lehet információt továbbítani. A fény véges sebessége nagy szerepet játszik a kozmológiában. Két részre osztja az univerzumot, egy látható és egy láthatatlan világegyetemre. Mindig létezik egy különleges „horizont”, ameddig elláthatunk. Az univerzum méretét az a távolság határozza meg, amelyet a fény a kezdet, az ősrobbanás óta bejárhatott. Az idő múlásával ez a horizont tágul, kiterjedése ma mintegy tizenöt milliárd fényévre tehető. Mivel jel nem mozoghat a fénynél gyorsabban, ezért a fény csak a horizonton

belül alakíthatott ki egyformaságot, nagy méretekben egyenletes sűrűséget és hőmérsékletet. Az univerzum azonban az elvárhatónál egyenletesebbnek tűnik. Erre sokféle magyarázatot próbáltak már adni, talvaly született a legújabb: a fény sebessége nem állandó, hanem változhat. Ez az ellenőrzésre váró feltevés átfogó magyarázatot ígér a kozmológia több alapvető problémájára.

A problémák sorában az első a horizont probléma. Ha az időben visszafelé haladva gondoljuk végig az univerzum történetét, akkor könnyen belátható, hogy volt egy olyan korai időpont, amikor a mai horizonton belüli tér egy része kívül csett az akkori horizonton. Tehát akkor nem volt elég ideje a fénynek ahhoz, hogy a mai horizonton belüli teret bejárja egyik szélétől a másikig. Emiatt nem simíthatta ki a mai horizont két széle közti hőmérséklet- és sűrűség-egyenetlenségeket. Összehangolatlan, szabálytalan eloszlásokat kellene tapasztalnunk, de éppen az ellenkezője a helyzet. A legnagyobb skálákon mérve a mai univerzumban csak néhány százezredrésznyi az eltérés az egyenletességtől.

Az univerzum sorsa a benne megtettesülő tömeg és energia mennyiségétől függ: vagy mindig tágulni fog a jövőben is, vagy a tágulás megáll és az összehúzódás a „nagy recschez” vezet el. A jelenleg ismert értékek szerint a világegyetem ma nagyon közel van

*A szerző egyik kitűnő ismeretterjesztő könyve, A világegyetem születése magyarul is hozzáférhető a Kulturtrade (ma Vince) Kiadó Világ — egyetem sorozatában.

a két lehetőséget elválasztó kritikus értékhez. Ismereteink szerint a kritikus értéktől való eltérésnek az idő múlásával egyre nagyobbá kell válnia, ha a világegyetem csak a ma ismert anyagból és sugárzásokból áll. Ismét visszafelé haladva az időben, a kiinduló értékeknek tehát hihetetlenül közel kellett esnie a kritikus értékhez, amire nincs magyarázat. Ezt nevezik a laposság problémájának, mert a kritikus mértékben táguló tér geometriája inkább lapos, mint görbült.

A világegyetem tágulását Einstein általános relativitáselmélete írja le, ez két tagból álló gravitációs erőhatást enged meg. Az egyik tag a newtoni négyzetes törvény finomított változata, a másik tag másféle viselkedést ír le. A második erő a tárgyak közti távolsággal egyenes arányban nő (az első tag a távolsággal fordított arányban négyzetesen csökken). A második tag erősségét Einstein λ -val jelölte, de az elméletből sem λ nagysága, sem előjele, tehát az erő vonzó vagy taszító jellege nem következik. Részecskefizikusok szerint az erő kiszámítható a korai univerzumban érvényesült kvantumhatásokból, jellege pedig taszító, minden tömeg taszítja a többit. Ez a számszerű becslés azonban 120 nagyságrenddel (!) nagyobb értéket ad meg annál, amit a tapasztalati tények, a csillagászati megfigyelések megengednek. Tehát a λ -probléma is nyitott.

A horizont és a laposság problémájának megoldására 1981-ben vezették be az azóta nagyon népszerűvé vált infláló univerzum modellt. Eszerint röviddel az ősrobbanás után rövid ideig drámai gyorsasággal tágult a világegyetem, ez az infláció. Az említett két probléma tényleg megoldható ebben a világegyetemben. Nyitott kérdés, hogy miért kezdett el az univerzum inflálódni. A nagyon korai, forró világegyetemben léteztek különleges, ismeretlen anyagfajták, amelyek taszítóvá változtathatták az egyébként vonzó gravitációs erőket, a taszító erők miatt lépett fel a gyors tágulás. Később a különleges részecskék átalakultak a ma ismert részecskékké, az infláció megállt, és az univerzum a ma ismert módon, egyre lassuló

mértékben tágult tovább. Ez a hatékony elmélet azonban nem oldja meg a λ -problémát. Újabb kérdések is felmerültek időközben. Egyes mérési adatok szerint a világegyetem tágulása gyorsul, vagyis a λ erő ma is hatással van a tágulásra. Ez még nehezebbé teszi a laposság és a λ -probléma megoldását.

Először *John Moffat* kanadai fizikus vetette fel, hogy a fénysebesség szentként tisztelt állandóságának feladása érdekes kozmológiai következményekkel jár. Tavaly *Moffat* (Torontói Egyetem), *Andreas Albert* (Kaliforniai Egyetem, Davis) és *Joao Magu-eijo* (Imperial College, London) számolta ki, milyen következményekkel járhat, ha a világegyetem korai szakaszában hirtelen megváltozott a fény sebessége. Barrow, az ismert cikk szerzője, más feltevessel élt. Olyan világegyetem történetét követte nyomon számításával, melyben a fény sebessége folyamatosan, a világegyetem tágulásával arányos ütemben változott. Az ötletek egyszerűek, de nem volt könnyű ezek alapján kellő szigorúsággal felépíteni az átfogó elméletet, hiszen a fénysebesség állandósága sokféle módon beépült a fizikába. Ha a fény a világegyetem történetének kezdetén a mainál lényegesen gyorsabban mozgott, majd elég gyorsan lelassult, akkor a laposság és a λ -probléma egy csapásra megoldódik. Találni olyan fénysebesség lassulási ütemeket, melyek mellett a legújabb tágulási problémák is kezelhetővé válnak.

Az új elmélet megalkotói szerint a tágulás kritikus értékétől való eltérés mértéke és a λ erő nagysága egyaránt a fénysebesség négyzetével arányos, tehát a fénysebesség értékének gyors csökkenésével hosszú távon elhanyagolhatóvá válnak. A változó fénysebességre épített hipotézisnek az a nagy előnye az inflációelmélettel szemben, hogy nem kívánja meg ismeretlen, gravitációs taszító hatású anyagfajta létezését. Csak az univerzumban ma jelenlevő ismert anyaggal és sugárzásokkal számol. Az inflációelmélettel szemben megoldást kínál a λ -problémára is.

A modell egyszerűsége és meglepő eredményessége miatt érdemes további, alapo-

sabb vizsgálatokba kezdeni. Olyan átfogó gravitációs elméletet kellene kidolgozni, amely változó fénysebességgel számol és határesetben, változatlan fénysebességnél visszaadja a mai elméleteket. Olyan részletességgel kell kidolgozni az új elméletet, hogy ellenőrizhető következtetésekre vezessen. Az inflációelmélet már képes erre. A közeljövőben indítandó űrmissziók, a NASA 2000-ben útra kelő MAP szondája, majd az ESA európai űrügynökség Planck Surveyor szondája nagyon pontosan méri majd az univerzum hőmérsékleti fluktuációit. A pontos kísérleti adatok segíthetnek az elméletek ellenőrzésében, a versengő elméletek közti választásban.

Sok elméleti fizikus dolgozik azon, hogy a szuperhúr elmélet keretében egyesítse az alapvető kölcsönhatásokat. A szuperhúr elmélet részeredményei szerint a hagyományos természeti állandók (például a gravitációs, finomszerkezeti, Planck-állandó) állandósága is megkérdőjeleződik. Mások annak nyomát keresik, hogy a fénysebességre épített állandók elemzésével ki lehet-e mutatni a fénysebesség hajdani változékonyságának mai maradványait. Barrow és Magueijo lát erre reményt, ezért például kvazárak spektrumában az atomi átmenetek frekvenciáit elemzik nagy pontossággal. Barrow szavaival ez lehet az az ablak, amely a fizikai valóság következő szintjére nyílik.

Jéki László

Gének és a közvélemény manipulálása

A Royal Society felülvizsgálati jegyzőkönyve
New Scientist, 1999. október 16.

1998. elején Nagy-Britanniában nagy nyilvánosságot kaptak egy magyar származású kutató, *Pusztai Árpád* állításai a genetikailag módosított élelmiszerek veszélyeiről. Pusztai a skóciai Rowett kutatóintézetben végzett kísérletei alapján azt álli-

totta, hogy a genetikailag módosított burgonyával etetett kísérleti patkányok immunrendszere károsodott, és ennek okát a géntechnológiával előállított táplálékban látta. A közvélemény jogosan megfogalmazott igénye, hogy bizonyítékát lássa: a genetikai úton előállított élelmiszerek biztonságosak, de az élelmiszerek biztonságának tudományos vizsgálata nélkül erre megnyugtató megoldás aligha születhet. Az 1660-ban alapított, független brit tudományos akadémia, a Royal Society áprilisban munkacsoportot hozott létre az ügy kivizsgálására.

A Royal Society áttekintést adott ki az 1998. szeptemberében természetett, genetikailag módosított (GM) élelmiszernövények alkalmasságáról. Tekintettel az eset ellentmondásaira, a társaság újra megvizsgálta a rendelkezésre álló adatokat, a Rowett kutatóintézet munkájáról a genetikailag módosított burgonya esetleges toxicitásával kapcsolatban. A társaság az alábbi következtetésekre jutott:

1. A genetikailag módosított növények biztonsági vizsgálata kiemelt és összetett terület a tudományos kutatásoknak, és szigorú szabványoknak kell megfelelnie. Ugyanakkor, a Társaság rendelkezésére álló adatok alapján, a Rowett-nél elvégzett kutatás megtervezése, kivitelezése és elemzése több szempontból hiányosnak tűnik, éppen ezért következtetések levonására alkalmatlan.

2. A társaság nem talált elegendő bizonyítékot a genetikailag módosított burgonya káros hatására. A vizsgálat során a normális és a GM burgonyával etetett patkányoknál megfigyelt hatások csekély mértékben különböztek egymástól, és értelmezhetetlenek a kísérletek technikai korlátai és a statisztikai vizsgálatok helytelen használata miatt.

3. A munka során egyetlen állatfajt vizsgáltak, amelynek egyedeit egyetlen fajta élelemmel táplálták, amelybe egyetlen idegen gént illesztettek be a kutatók, egyféle módszer alapján. Bármilyen szakszerűen végezték is el a kísérleteket, ez mégsem elégséges olyan általános következtetések levonására, hogy a genetikailag módosított élelmiszerek károsak-e az emberre vagy sem. Minden GM

élelmiszert külön-külön meg kell vizsgálni ennek megállapítására.

4. Az egész ügy rávilágít arra, hogy kiemelkedően fontos hogy a tudósok kutatásaik eredményeit más kutatókkal megismertessék, szakmai bírálat alá vessék, mielőtt a nyilvánosság elé tárják azokat.

Veszélyes-e a GM burgonya?

A kísérletek arra irányultak, hogy feltárják, milyen hatással van a hóvirág lectin génjét tartalmazó transzgénikus burgonya fogyasztása a patkányok anyagcseréjére és létfontosságú szerveik fejlődésére. Az etetés egy rövid távú (10 napos) és egy hosszú távú (110 napos) szakaszban történt. A kísérletek szerkezete menet közben változott, és ez megnehezítette a természetes és a genetikailag módosított burgonya fogyasztása során jelentkező különbségek értelmezését, mint ahogy az is, hogy *természetes körülmények között* a patkányok a legritkább esetben esznek nyers, vagy akár főtt burgonyát. A nem megfelelő módon megtervezett kísérlet további akadályokat gördített a tudományos értékelés útjába: mivel a GM burgonya 20%-kal kevesebb fehérjét tartalmaz, mint a természetes, a hosszú távon GM koszon tartott állatok éhezésének elkerülése érdekében étrendjüket ki kellett egészíteni. Így elképzelhető az is, hogy a nem megfelelő fehérjepótlás okozta az észlelt különbségeket.

A kísérlet elemzői szerint a GM burgonya fogyasztása szignifikáns változásokat okozott a patkányok immunrendszerében. A szervezet immunreakciója kiváltható laboratóriumi körülmények között. Az antigén-reaktív fehérvérsejtek osztódó limfoblasztta alakulnak specifikus antigén hatására. Ezt jelenti az immunrendszer tesztelése. A Rowett Intézet által közölt adatok, hogy a beépített gén más immunreakciót okozott, mint a nem módosított burgonya és a lectin együttes hatása, egyszerűen nem helytállóak. Nem megfelelő statisztikai eljárást alkalmaztak az adatok értékelésére, és a megfelelő statisztika alkalmazásakor az előzőleg kiszámított különbség eltűnt.

A felülvizsgálatot végző munkacsoport javaslatot tett a jövőbeli kísérletekre is. Ahhoz, hogy pontosan tisztázni lehessen a helyzetet, a kísérletet finomítani kell. Ez azt jelenti, hogy több különböző nem módosított és többféle GM burgonya fajta vizsgálatát javasolták, összehasonlítható érzékenység és megfelelő korú állatok etetése során, teljes és ellenőrzött kiegészítő táplálás mellett, továbbá a megfelelő statisztikai értékelő eljárás alkalmazását. A közvélemény pontos tájékoztatása érdekében a munkacsoport azt javasolta, hogy jövőben a GM élelmiszer biztonsági vizsgálatának eredményeit csak azt követően tegyék közzé, ha a kísérletek felülvizsgálata is lezajlott.

A folytatás

1999. októberében Pusztai Árpád újabb cikket tett közzé a *The Lancet* brit tudományos folyóiratban. A korábbi kísérletek egy részében, a rövid távú etetés során tapasztaltakat értékelte át. A felülvizsgáló munkacsoport javaslatai ellenére ugyanazokat az adatokat vette alapul, mint korábban, és munkatársával, *Stanley Ewen* belpatológussal közösen arra a következtetésre jutott, hogy a GM burgonya „konstruálása” során a beültetésre kerülő géncsomag, amelyben a beültetett lectin génen kívül karfiol mozaikvírus promotor gén is megtalálható, károsította a patkányok vékonybélének bolyhozatát. Szerintük maga a génátviteli technika okozza a gondot.

Több független szakértő úgy látja, hogy csak akkor vonható le efféle következtetés, ha a kísérletet megismételik a lectin gén nélküli géncsomag bevitelével. Vannak sokkal ésszerűbb magyarázatok a bélrendszer változásaira. Ezek közül a legkézenfekvőbb az, hogy valamennyi GM burgonyán táplált patkányok alultáplált volt, és ez, a manchesteri *Christhi* kórház bél-toxicológusa, *Chris Potter* szerint, a tapasztaltakhoz hasonló károsodásokat idéz elő a bélrendszerben.

Pusztai új közleménye nem tartalmaz olyan eredményeket, amelyek a patkányok szerveinek akadályoztatott növekedését írják le, vagy az immunrendszer károsodását

igazololó bizonyítékokat. Ez meglepő, hiszen februárban tartott londoni sajtókonferenciája óta — ahol bejelentette, hogy következő cikkében részletesen közli az adatokat — a közvélemény kitüntetett figyelemmel várta ezeket a bizonyítékokat.

Virág Katalin

Bizonyítás és esztétikum

New Scientist, 1999. június 26.

Régebben a matematikai bizonyítások rövidek és szellemesek voltak, manapság egyre inkább a Háború és békére kezdenek hasonlítani, vagy ami rosszabb, egy telefonkönyvre. Elveszt-e az elegáns matematikai bizonyítás művészete? — kérdezi, joggal, Ian Stewart.

Az ókori görögöknek elég volt egy pár soros meggyőző, ügyes érvelés egy-egy matematikai állítás igazolására. *Eukleidész* hírnevét is ez alapozta meg. Senki soha nem kérdőjelezte meg, miért is kellene ilyen bizonyítások. Zseniális matematikusunk, *Erdős Pál* is hasonlóképpen vélekedett. Eljátszott a gondolattal, hogy a mennyben Istennek van egy könyve a legszebb bizonyításokból. Ha aztán egy bizonyítás valóban tetszett Pali bácsinak, akkor kijelentette, hogy az biztosan a *Könyvből* van. Szerinte a matematikus munkája abból áll, hogy Isten vállalja fölött bekukucskáljon a *Könyvbe* és továbbadja a többieknek az isteni alkotás szépségét.

Az utóbbi évek legjelentősebb bizonyításai között valóban nem egy hosszú és bonyolult található. Gondoljunk csak a nagy Fermat-tételre, amit 1996-ban bizonyított be a princetoni *Andrew Wiles*. A probléma megoldására — ahogy arról többek között a Magyar Tudomány 1998/845—846. lapján is olvashattunk — Wilesnek hatalmas matematikai apparátust kellett mozgósítania. Bizonyítása gazdag és gyönyörű, de nem novella, mint a *Könyvbeliek*, inkább Háború és béke

hosszúságú regény. Wiles több mint száz oldalas bizonyítása határozottan hosszabb annál, hogy egy könyv margóján elférjen, ahogy Fermat három évszázados üzenetében állította. Megérte-e az erőfeszítés? De még mennyire! A tétel bizonyításához Wiles által használt eszköztár segítségével teljesen új területeket tártak fel a számelméletben. Mindenki egyetért vele, hogy a történet, amit el kellett mondania, jó hosszú és csak a terület szakértői érthetik meg részleteit. De ezt felpanaszolni nincs túl sok értelme! Olyan lenne, mintha Tolsztojnál azon szomorkodnánk, hogy könyvének eredetiben történő olvasásához oroszul kellene érteni.

Az utóbbi harminc évben tűnt fel egy harmadik fajta bizonyítás, amelyhez a számítógép segítségét vesszük igénybe. A számítógép precízen elvégzi a munkát, de ebben nincs különösebb gyönyörűség. Az előkészület során még felbukkanak a szellemes ötletek, de ezek általában csak arra szolgálnak, hogy az eredeti problémát leegyszerűsítsék a számítógépen végrehajtható — többnyire nagy mennyiségű — számolásra. Aztán a géppel végrehajtják a számolásokat, és ha a gép szerint a válasz „igen”, akkor az állítást bebizonyították.

Az egyik legkorábbi számítógépes bizonyítást egy *diszkrét* probléma — a négy színsejtés — bizonyítására használták. Hírneve ellenére a négy színsejtés nem tartozik a matematika fő sodrába, legalábbis most nem látszik, hogy megoldása új területeket nyitott volna meg. Másfél évszázaddal ezelőtt *Francis Guthrie*, angol matematikus a következő egyszerűnek látszó kérdést vetette fel: „kiszínezhető-e a síkra rajzolt bármely térkép négy (vagy kevesebb) színnel úgy, hogy a közös határvonalal rendelkező tartományok ne legyenek azonos színűek?” Annak ellenére, hogy megoldásával sokan próbálkoztak, a probléma egészen 1976-ig megoldatlan maradt. Ekkor két matematikus, *Kenneth Appel* és *Wolfgang Haken* megtalálta az egyáltalán nem szokványos megoldást. A bizonyítás azon múlik, hogy mintegy kétezer speciális térkép egy adott módon viselkedik. Appel és Haken először próbálgatással és számolgatással

összeállítottak egy (kétezres) listát az országok lehetséges (különböző) elrendezéseiből egy térképen. Aztán számítógéppel „bebizonyították”, hogy a listájuk tartalmazza az összes lehetséges előfordulást. Ennek ellenőrzése egy gyors számítógépen több ezer órát tartott (manapság valószínűleg egy óra elég). A következő lépésben megmutatták, hogy a listájukban szereplő bármelyik elrendezés „redukálható”. Ez alatt azt értették, hogy bármelyik konfiguráció egy része összezsugorítható mondjuk egy ponttá, és így egyszerűbb térképpel lehet tovább dolgozni. Persze ez a zsugorítás olyan lehet csak, hogy biztossítsa: ha az egyszerűbb térképet négyszinnel kiszínezhetjük, akkor az eredeti is kiszínezhető vele. Most már egy ismert matematikai trükk: az indirekt bizonyítási módszer következik. Tegyük fel, hogy a négyszintétel hamis, azaz vannak olyan térképek, amelyek kiszínezéséhez kell egy ötödik szín. Vegyük a legegyszerűbb lehetséges térképet — az ún. minimális kriminált (bűnözőt) —, amelyet öt vagy több színnel tudunk csak kiszínezni. Az összes többi térképhez hasonlóan ennek is tartalmaznia kell a kétezzer redukálható elrendezés egyikét. Zsugorítsuk össze ezt a konfigurációt, ekkor a „minimális kriminál”-nál egyszerűbb térképet kapunk, amelynek ezért engedelmeskednie kell a törvénynek, azaz négy színnel kiszínezhetőnek kell lennie. Az ellentmondás egyetlen lehetséges feloldása, ha nem létezik a minimális kriminál. Az eljárás valójában bonyolultabb az egyszerű zsugorításnál, de ez a gondolatmenet lényegén nem változtat.

Felmerül a kérdés, mennyire tekinthető bizonyításnak egy olyan okoskodás, amely óriási mennyiségű, ember által ellenőrizhetetlen számoláson alapul. A matematikusok azonban elfogadják, hogy a négyszintétel bizonyítása helyes. Ennek az az oka, hogy Appel és Haken bizonyítási stratégiája logikailag értelmes, a részletek összeillenek, senki sem talált benne lényeges hibát és a két tudós hitelt érdemlő. Egyébként is kézzel számolták ki a lehetséges térkép-elrendezések halmazát. Ugyanakkor egy gép sokkal kisebb valószínűséggel téved, mint egy ember.

Egy másik — számítógép segítségét igénylő — bizonyítás, amely ma is izgalomban tartja a matematikusokat, egy *folytonos* probléma — az 1611-ben megfogalmazott ún. *Kepler-sejtés* — igazolása. Képzeljük el, hogy egy narancsokkal megpakolt teherautó rakodófelületéről óvatosan egy kupacba gurítjuk le a gyümölcsöket. Tekintsük a narancsokat egységnyi sugarú gömböknek, kérdés, hogy azok középpontjai milyen struktúrát alkotnak. Kiderült, hogy a narancsok természetes módon úgy helyezkednek el, hogy középpontjaik egy ún. lapcentrált kockarácsban vannak, azaz a tér 22 egységnyi kockájában a gömbközpontok a kocka nyolc csúcspontjában, illetve a hat kockalap centrumában találhatóak. Kepler sejtése, hogy a lapcentrált kockarácsnál nincs sűrűbb elhelyezés a térben. Azt már Gauss bebizonyította, hogy nincs jobb *rácsszerű* elhelyezés, mint a Kepler-féle lapcentrált. Az eddigi bizonyítatlan dolog az, hogy *bármilyen* más (nem *rácsszerű*) elhelyezés nem jobb ennél. *Fejes Tóth László* 1947-ben a síkbeli legsűrűbb elhelyezésre talált ki módszert és annak bizonyítását. Ő adott meg a térbeli probléma megoldására is egy stratégiát, amelyet a bizonyítással próbálkozóak mind felhasználnak. Négy-öt évvel ezelőtt egy neves kínai matematikus kísérlete meg a bizonyítást, de az hibás volt. 1998-ban *Thomas Hales* amerikai kutató bejelentette, hogy számítógép segítségét igénylő bizonyítást talált, amelyhez több száz oldalas okfejtés után jut el. Halesnek formálisan sikerült leírnia, hogy mit jelent a *bármilyen* más elhelyezés. Először a honlapjára tette fel közleményét, majd az egyik legjelentősebb matematikai folyóirathoz az *Annals of Mathematics*-hoz nyújtotta be publikálásra. Bizonyításának ellenőrzése még tart. Egy *J.C. Lagarias* nevű híres matematikus például ötven oldalas munkában tárgyalja, hogyan látja Hales bizonyítását. Egy csoport magyar matematikus pedig azóta rendszeresen összegyűlik a Matematikai Kutatóintézetben és Hales bizonyításának ellenőrzésén dolgoznak, megosztva egymás között a feladatokat. Talán a bizonyítás egyik legnehezebben elfogadható pontja.

hogy mintegy ötezer lineáris programozási modellt kell nagy pontossággal kell megoldani a számítógépen. Eddig ezt senkinek sem sikerült reprodukálnia. A Hales által szolgáltatott négy gigabájtnyi információ alapján még a modellek paramétereit sem tudják generalálni, és még csak ezután következne a megoldás nagypontosságú kiszámítása.*

E részleteket többek között azért tártuk fel az olvasóknak, hogy érzékeljék, milyen problémák merülhetnek fel az új bizonyítási módszerre, ahol a számítógép segítségét is igénybe veszik. Míg a Háború és béke-hosszúságú bizonyítások — amilyen például Wiles nagy Fermat-tétel bizonyítása — ötletekkel teli, új eredmények inspirálói, addig néhányan azt állítják, hogy számítógép segítségét igénylő bizonyítások inkább a telefonkönyvre emlékeztetnek. Mint láttuk, a számítógép használatát is olyan elméleti munka előzi meg, amelyből szintén briliáns ötletek meríthetőek. A hosszú bizonyítások esetében még abban is bízhatunk, hogy idővel találnak majd esetleg rövidet. A matematika fejlődésében komoly szerepet játszhat egy-egy terjedelmes bizonyításban felmerült ötlet: teljesen új területeket indíthat el, vagy reményt adhat addig megoldatlan problémák megoldásának megtalálására.

Ne keseredjenek el, még mindig léteznek rövid, szellemes bizonyítások is — novellák — még nem olvastuk ki a *Könyvet!* Például *J. Milnor* amerikai matematikus megoldott egy 1960-ban először említett problémát: hallhatjuk-e egy dob alakját azaz megkonstruálható-e a tárgy a rezgése mintázata után. 1992-ben Milnor bebizonyította, hogy a válasz, legalábbis magasabb dimenziókban, nem. Talált két 16-dimenziós tóruszt, amelynek azonos lesz a rezgési mintázata. Bizonyítása egy rövid folyóiratoldal!

Strehó Mária

* A Hales-féle bizonyítás a recenzens saját „nyomozó-munkájának” eredménye. Stewart csak megemlíti a cikkében — *A szerk.*

A világvég kezdete

Az I. világháborúnak nemcsak tíz millió harctéri sebesültje volt, hanem egész birodalmak is összeroppantak a következtében. Megszűnt a német, az osztrák-magyar, az orosz és a török birodalom; az I. világháborúnak köszönhetjük a másodikat is, és talán nélküle a század más szörnyüsei is elkerülhetők lettek volna. Nem csoda hát, hogy a történeteszek évtizedek óta kutatják a tanulságait, és főként kitörésének okait. *Niall Ferguson*, a fiatal oxfordi történész — egy sikeres gazdaságtörténeti munkája és a Rothschild-házról írott könyve után — most *A szármalmas háború* (*The Pity of War*) című új könyvével lépett be az I. világháborúról folytatott viták arénájába. *Ferguson* könyvéről az amerikai *Commentary* 1999. októberi száma *Donald Kagan* tollából közölt terjedelmes kritikát. *Kagan* a Yale Egyetem történész professzora.

Fergusont mindenekelőtt az a két, egymással összefüggő probléma izgatja — írja recenziójában *Donald Kagan* —, hogy milyen okok vezettek az I. világháború kitöréséhez, és hogy miként lehetett volna elkerülni. A kettős főprobléma tárgyalása előtt arról is értekezik, hogy miért húzódtott el oly sokáig ez a háború, és milyen körülmények vetettek véget neki. *Kagan* nagyjából egyetért *Ferguson* főbb idevágó állításaival — noha számos rész kérdésben más véleményre helyezkedik —, a háború kezdetének értékelésében azonban merőben másként vélekedik, mint a monográfia brit szerzője. A következőképpen támasztja alá kritikai észrevételeit:

A versailles-i egyezmény aláírásától számított néhány éven belül, amely a háborúért és az általa okozott károkért a teljes felelősséget a központi (tengely) hatalmakra hárította, Németország új Weimari köztársasága jól szervezett és leplezetlen munkába kezdett Versailles teljes diszkreditálása érdekében. Külügyminisztériumában egész részleg alakult, Kriegsschuldreferat néven, azzal a céllal, hogy megcáfolja Németország felelősségére vonhatóságát a háborúért.

A kampány megértő fülekre talált mind Angliában, mind az Egyesült Államokban, ahol a liberálisok keserűen felpanaszolták, hogy az egyezmény elárulta a háborús idők nyugati vezetőinek idealista céljait és elveit. Mások, különösen Nagy-Britanniában, még messzebb mentek. Azok szerint, akik eleve el-leneztek a hadba lépést, a konfliktus valódi okait és az általa okozott szörnyű pusztítást a nyugati imperializmusban és militarizmusban, a nyugati szövetséges rendszerben, a lítokos diplomáciában, valamint a lőszergyártók („a halál kufárai”) és a bankárok kapzsiságában kell keresni.

E nézeteket átvették a két háború közötti időszak revizionista történései. Írásaik erőteljesen hatottak az értelmiség véleményére és megerősítették Nagy-Britanniában a megbékélés felé, az Egyesült Államokban az izolacionizmus irányába mutató tendenciákat. A hatvanas években Fritz Fischer német tudós és követői munkája megjelenté- séig (akik Luigi Albertini olasz történész két évtizeddel azelőtti munkájára építettek) nem is kezdték ki és győzték le végül ezeket a revizionista értelmezéseket.

Ma abban van közmegegyezés, hogy a háború mélyebb okait Németországnak az európai kontinens domináns hatalmává, és Angliával egyenlő vagy nála nagyobb világ-hatalommá válása iránti ambíciójában kell keresni. Innen ered a németek döntése, hogy olyan erős hadiflottát kell építeni, hogy az minimum félreállítsa a briteket, ameddig a nemzetközi erőviszonyokban ez az óriási változás lezajlik. Ehelyett persze a megriadt britek költséges (és kelletlen) tengeri versengésbe kezdtek, hogy tengeri fölényüket megőrizzék, és felhagytak kedvenc „splendid isolation”-ként ismert magatartásukkal, szövetséget kovácsoltak Japánnal és egy harmas antantot Franciaországgal és Oroszországgal. Az új nemzetközi konfiguráció miatt viszont a németek attól féltek, hogy féltékeny és ellenséges erők „kerítik be” őket, és ezzel új fegyverkezési verseny kezdődött, ami végül elvezetett az 1914. júliusi végső krízishez.

Ferguson nagyon jól ismeri a legújabb történetírási fejleményeket. A legtöbb mai

történéssel együtt visszautasítja a Németország ártatlansága melletti, vagy az 1914-es háború kitöréséért való legalábbis közös felelősségét hangoztató érveket. De a közmegegyezéstől eltér, amikor arról beszél, hogy a németek miért tettek úgy, ahogy tettek 1914-ben. „Az 1914-es európai háború megkockáztatására vonatkozó német döntés nem hübriszen alapult — írja —, nem volt versengés világhatalomért. Inkább arról van szó, hogy a német vezetőket a gyengeség érzése motiválta.” Röviden, Ferguson azt hiszi, hogy a németek preventív háborút indítottak, főleg attól való féltükben, hogy Oroszország néhány év múlva megtámadhatja őket.

Am ahogy D.C.B. Lieven, a birodalmi Oroszország egyik vezető kutatója fogalmaz: Oroszország azokban az években „területileg jóllakott hatalom” volt, és az orosz kormány komoly belső bajokkal küszködött, amelyek háború esetén katasztrófával fenyegettek volna. Emellett, ha Oroszország meg akarta volna támadni Németországot, a kiegyensúlyozott erőviszonyok önszabályozó mechanizmusa éppen ellene fordult volna. A Németország elleni orosz agresszió, ha lett volna ilyen, lerombolta volna a harmas antantot, amely nélkül az oroszoknak nem lett volna reményük egy ilyen háború megnyerésére.

Mind ezt a németek nagyon is jól tudták. Az ő felelmük, amely kétségtelenül létezett, más forrásból táplálkozott: arra láttak esélyt, hogy egy erősebb Oroszország jön létre erőinek Franciaországgal és valószínűleg Angliával való egyesítésével egy Németország által kiprovokált háborúban. A német elszántságot, már hogy erőnek erejével lépneek előbbre a világban, és hogy erővel fenyegetnek — a Ferguson által elvetett hübriszt — a legtöbb történész nagyon komolyan veszi. Tengernyi bizonyíték támasztja ezt alá, nemcsak a német cselekedetekben, hanem a hatalmon lévő és onnan kikerült német politikai és katonai vezetők, üzletemberek, gyárosok, bankárok és publicisták számtalan megnyilatkozásában, de más országok előrelátó megfigyelőinek nyilatkozataiban is.

Íme, a tapasztalt és ravasz berlini osztrák—magyar követ szavai: „A vezető német államférfiak, és mindenekfölött Vilmos császár a távoli jövőbe pillantottak, és azon igyekeznek, hogy Németország máris gyorsan növekvő világhatalmi helyzetét uralkodóvá tegyék, és ezzel arra számítanak, hogy ebben a tekintetben Anglia valódi örökösei lesznek. Németország máris sebesen és elszántan készülődik a saját maga által kitalált jövőbeli küldetésére. Ebben az összefüggésben hadd engedjem meg magamnak, hogy utaljak a német tengeri haderő növelésével való állandó foglalkozásra.”

Ferguson szerint: az egyetlen valódi kérdés a sokkal szerényebb: vajon a német hatalom által dominált Közép-Európa olyan rossz lett volna? Tegyük fel, hogy Németország „első csapása” 1914-ben nem talált volna ellenállásra, és valóban sikerült volna „német hegemoniát létrehozni Európában”. Az eredmény németek által dominált európai vámunió lett volna, írja Ferguson, ami nem sokkal különbözött volna attól, mint ami most van békésen kialakulóban Európában. Németország európai hatalma nem volt olyan jellegű, amellyel a britek a tengeri birodalmukkal ne tudtak volna együtt élni. Ám 1914. júliusában a krízis csúcspontján (amikor a németek kétségbeesve próbálták a briteket semlegesként megtartani) Nagy-Britannia mégis beugrott a háborúba.

A könyv „Mi lenne ha?” című zárófejezetében Ferguson kifejti, milyen áldásai lettek volna annak, ha Britannia kitért volna — még ha csak hetekre is — a háborúzás elől. Nemcsak a szárazföldi Európa fejlődött volna valami a mai ismereteink szerinti Európai Uniótól nem sokban eltérő alakzattá, hanem Nagy-Britannia sem szenvedte volna el külföldi hatalmának nagyfokú összezsugorodását. Talán Oroszország polgárháborús borzalmai és a bolsevizmusba való zuhanását is el lehetett volna kerülni. Nem lett volna Hitler, Lenin, sem Holocaust, sem Gulag.

Nem csoda tehát, hogy Ferguson Nagy-Britannia döntését, hogy ellenáll 1914-ben, nem tekinti másnak, mint „a modern történelem legnagyobb hibájának.”

Csak az a baj, hogy ennek az értelmének az elfogadásához az kell, hogy mindent figyelmen kívül hagyjunk, amit ezzel ellentétes értelműnek ismerünk, az pedig termérek. Fritz Fischer és mások aprólékosan dokumentálták, és ez megörökítésre is került Theobald von Bethmann-Hollweg német szenátornak a háború megkezdése után egy hónappal, 1914. augusztusában kidolgozott szeptemberi programjában.

Németország célja az volt, hogy meghódítsa és uralma alá vonja az egész kontinentális Európát a La Manche csatornától Ukrajnáig, hogy kihasználja gazdasági erőforrásait és azokat egy világhatalom alapjaként felhasználja.

A szeptemberi program részletes tervei szerint például Franciaországot annyira le kell gyengíteni, hogy többé ne lehessen belőle nagyhatalom. Oroszországot a német határtól minél messzebbre kell visszaszorítani, és hatalmát a nem orosz népek felett meg kell törni. Preferenciális kereskedelmi szerződés révén Franciaországból exportpiac válna, és a franciáknak olyan kártérítést kellene fizetniük, ami lehetetlenné tenné, hogy fegyvereket gyártsanak legalább húsz évig. Belgium elveszteni Liège-t, Verviers-t és valószínűleg Antwerpent is, továbbá vazallus állammá válna. Hollandia látszólag független, „de gyakorlatilag a mi alárendeltünk” lenne. Luxemburg közvetlen a német birodalom részévé válna. Ezeket a területi rendelkezésektől független, de seppet sem kevésbé fontos az a cél, hogy „kölcsonös vámegegyezményeket” hozzanak létre, amely garantálná Európa német gazdasági dominanciáját.

Keletre vonatkozóan ilyen részletességgel nem készültek tervek, de a Bethmann-Hollweg és mások által déldegetett gondolatok természetesen vezettek az Oroszország új bolsevik kormányára kényszerített megállapodásra, az 1918-ban kötött Breszt-Litovszki békeszerződésre. Ez megfosztotta Oroszországot Lengyelországtól, Finnországtól és a balti államoktól, Ukrajnától és a Kaukázus egy részétől.

Vajon megváltoztatták volna-e ezeket a terveket a németek, hogy megtartsák Nagy-

Britanniának tett ígéreteiket 1914. júliusában? Aligha. És nem szabad elfelejtenünk, hogy Bethmann-Hollweg mérsékeltnak számított a vilmosi Németországban. Ha Nagy-Britanniát a német ígéretek visszatartották volna, akkor a végén ez olyan Európát eredményezett volna, amely sokkal erősebb és veszélyesebb lett volna, mint II. Fülöp Spanyolországa, vagy XIV. Lajos vagy akár Napóleon Franciaországa.

Ezé a hatalomé lett volna a világ legerősebb hadserege, elképzelhetetlenül gazdag gazdasági erőforrásokkal rendelkezett volna, amelyekkel kiépíthette volna máris remek haditengerészetét, továbbá olyan tartalékos állománya is lett volna, amelyhez hasonló állítására a briteknek még reményük se lehetett. Az új Németországnak nemcsak arra lett volna kapacitása, hogy a brit kereskedelmet kiszorítsa a kontinensről, és ezzel félelmetes kárt okozzon a brit gazdaságnak, még meg is szállhatta és le is igázhatta volna a brit szigeteket, ha erre szüksége lett volna. Egy ilyen eshetőséget megkockáztató brit vezető a józan ész határán túl vállalt volna kockázatot.

Niall Ferguson „ténytelenített” történelem iránti vonzódása, amelyet a könyv záró fejezetében ilyen meglepő, még ha félrevezető érvelés is példáz, könyve egyik igazán felfrissítő tulajdonsága. Egy tucat évvel ezelőtt a *The Fall of the Athenian Empire*-ban megvédtem saját gyakorlatomat, miszerint összehasonlítom azt, ami történt, azzal ami történhetett volna, ha az egyének vagy a népek másképpen cselekednek. Nincs mód arra, állítottam akkor, hogy a történész egy cselekedetet vagy politikát okosnak vagy botornak ítéljen meg anélkül, hogy nem mondja ki vagy ne jelezné, hogy az egyik jobb vagy rosszabb volt, mint az egyéb cselekvési lépés, ami végül is így a „ténytelenített történelem”. Még ma is vallom ezeket a nézeteket, de elismerem, hogy e gyakorlatnak igazi veszélyei vannak.

Az egyik veszély az, hogy a ténylegesen követett út ismert, annak minden rondaságával, továbbá negatív következményeire is fény derül. Eközben a nem választott utat úgy képzeljük el, mintha a siker valószí-

nütlen tökéletességével rendelkezne, továbbá nem gondolunk kellemetlen következményeire, és ez még akkor is előfordulhat, amikor az elemzés jól megalapozott. Amikor nem az, akkor csak megnő annak a kockázata, hogy a ténytelenített hipotézisek csúnyán kisiklanak. Ferguson spekulációi mind a két szempontból léket kaptak.

Ha a németek, mondja, napóleoni háborút folytattak volna Európa meghódításáért, és nem terveztek volna semmit Nagy-Britannia ellen, akkor azt kérdezi az ember, miért indították el azt a nagy haditengerészeti versenyt, amely egészen a háború bekezdéséig tartott? Miért fogadták el 1914-ben a Schlifffen tervet egy olyan kétfrontos háborúról, amely először legyőzné Franciaországot, majd megtámadná Oroszországot teljes erővel, ragaszkodva ehhez a tervhez a nyilvánvaló kockázat ellenére, hogy ezzel Nagy-Britanniát is beugrasztják a háborúba? Ferguson nem teszi fel ezeket a kérdéseket, még kevésbé válaszol rájuk, és ezzel az olvasót arra a teljesen elfogadható következtetésre vezeti, hogy a németek vagy hülyék vagy ostobák lehettek. Azt sem kérdezi meg, hogy a brit vezetők a maguk részéről miért ítélték meg tévesen Németországot (ő szerint) mérsékelt szándékait? Ők is biztosan hülyék vagy ostobák voltak. Csak Ferguson látta a helyzetet világosan, utólag.

De tétélezzük fel, hogy a kortársak jól látták volna a Németország felől fenyegető veszedelmet. Talán a Vilmos császári Németország nem volt közönséges nép, amely igyekszik nemzeti érdekeit fenntartani vagy azokat az érdekeket elviselhető módon továbbvinni? Talán alapvetően kielégíthetetlen hatalom volt, amely készen állt arra, hogy a status quo-t felrúgva expanzionista célokat kövessen, ha kell, háborúval. Ha ez így van, akkor másfajta ténytelenített spekulációkba kezdhet a történész.

„Mi lett volna”, ha például a britek sokkal egyértelműbben szálltak volna szembe Németország ambíciójával és az általa képviselt fenyegetéssel, mint ahogy azt tették? Mi lett volna, ha csak úgy lehetett volna Németországot visszatartani vagy gyorsan

legyőzni, ha nemcsak Oroszországgal és Franciaországgal kötnek szilárd szövetséget, hanem megteszik azt a nehéz lépést is, hogy bevezetik a sorköteles katonai szolgálatot, amely akkora hadsereget és tartalékos állományt eredményezett volna, hogy a Schlifffen-terv egyértelműen képtelenségnek bizonyult volna. Egy ilyen lépés sokkal valószínűbben elkerülte volna a háborút és annak szörnyű következményeit, mint az abban a reményben történt félreállítás, hogy Németország jól fogja magát viselni. De ehhez is kellett volna anyagi kiadás, áldozat, és mindennek felett a kényelmetlen valósággal való szembenézés.

A demokratikus kereskedő országok, mint Nagy-Britannia és azután ma az Egyesült Államok, jellemző módon nem akarnak a realitásokkal szembenézni, ameddig csak megtehetik — addig, amíg végül olyan háborúba nem keverednek, amelyet nem sikerült elkerülni, és amelyet nehezen és költségesen tudnak csak megnyerni. Azután, ha fennmaradnak, számíthatnak a revizionista történészekre, akik megmagyarázzák, hogy nem is kellett volna háborúzniuk, ha toleránsabbak és megértőbbek lettek volna.

Kovács Ferenc

Brit értékelés a Tudomány Világkonferenciájáról

OMFB — Nemzetközi Hírlevél, 1999. október

A közelmúltban tette közzé a brit Tudományos és Technológiai Hivatal (Office of Science and Technology — OST) a Budapesten megrendezett Tudomány Világkonferenciájának és az ott jelen levő brit delegáció munkájának értékelését. Eszerint a Világkonferencia nemcsak nagyságát tekintve (1800 résztvevő 155 nemzeti delegációból, 30 kormányközi szervezet, 70 NGO, 80 miniszter, 312 újságíró) volt rendkívüli jelentőségű, hanem azért is, mert *egyrészt* a tudományt — a Bécsben közel húsz éve

rendezett hasonló esemény után — ismét az érdeklődés középpontjába helyezte, másrészt pedig olyan időpontban került sor a mostani Világkonferenciára, amikor a köznap emberek körében egyre többen figyelik aggodalommal a tudomány fejlődésének irányait. Ugyanakkor korunkban a politikai és társadalmi döntéshozók egyre komplexebb, globális következményekkel járó kérdésekben kényszerülnek állásfoglalásra.

Az Egyesült Királyság 11 tagú delegációját *George Foulkes*, a Nemzetközi Fejlesztési Minisztérium államtitkára vezette. Ezen belül képviseltette magát a brit UNESCO-képviselő, a Külügyminisztérium, a Tudomány Fejlesztéséért Küzdő Brit Szövetség, a Parlamenti Tudományos és Technológiai Hivatal és a Royal Society is. A brit kormány tudományos főtanácsadója, *Sir Robert May* tartotta az egyik kulcsfontosságú plenáris előadást. Számos kiváló brit tudós és tudományos újságíró is jelen volt.

A Világkonferenciával kapcsolatos eseményeket *Sir Robert May* egy előzetes cikkében úgy foglalta össze, hogy ne a túlzottan nagyralátó célok kijelölése legyen a cél, hanem inkább a gyakorlati értékű eredmények elérése. Fontosnak tartotta, hogy a Világkonferencia ne újabb feladattal megbízott csoportok kialakításához vezessen, hanem a delegátusként jelen levő felelős kormánytisztviselők és szakemberek ott helyben, a maguk nevében és azonnal vállalják fel a rájuk háruló feladatokat.

George Foulkes beszéde a záró plenáris ülésen hangzott el, és érintette a tudomány jelentőségét a szegénység felszámolásában, a kormányzati prioritások kérdését, a nők igényét a tudományban való jelentékenyebb képviselőre, a tudományos tanácsadás hasznosítását a politikacsínálásban, valamint a tudományról és a tudományos kommunikáció javításáról folyó nyilvános vita fontosságát. Tanúságot tett a brit kormány elkötelezettségéről, hogy a tudományt a szegénység felszámolásának, a szegényebb rétegek egészségi állapota javításának, a környezetvédelmi szempontból fenntartható fejlődésnek, valamint a tudományban dolgozó nők kreativitása ösztönzésének érde-

kében akarja használni. Emellett megerősítette a konferencia során korábban felhozott Sir Robert May és a londoni Science Museum igazgatója, *John Durant* professzor gondolatait, akik szerint a tudománynak teljes egészében integrálódnia kell a társadalomba.

A színpalak mögött zajló intenzív dokumentumfoglalmozó munkában igen eredményes volt a brit delegátusok tevékenysége, melynek eredményeként kölcsönösen elfogadható kitételek születtek a nőknek és más hátrányos helyzetű csoportoknak a tudományban betöltött szerepéről, a Szellemi Tulajdon Világszervezet (World Intellectual Property Organisation — WIPO) elsődlegességének elismeréséről a szellemi tulajdonjogokkal kapcsolatos kérdésekben. Bekerültek passzusok a végleges dokumentumba a tudományos tanácsadásnak a politika-csinálásban való felhasználásáról és a tudományos ismeretek hozzáférhetőségéről az emberek egészségi állapotának javításához.

Egészében véve, a brit értékelés szerint felbecsülhetetlen a jelentősége annak, hogy különféle helyről jött tudós, tudományszervező és politikus számára nyílt lehetőség új kapcsolatok teremtésére és sok régi kapcsolat újjáélesztésére. Ugyanakkor brit részről kritizálják az UNESCO és ICSU

előkészítő munkájában azt a körülményt, hogy a Világkonferencia két záródokumentuma — melyek tartalmilag természetes módon kölcsönhatásban vannak egymással — első tervezeteinek közreadási időpontjai között négy hónap időkülönbség volt, ami még a véglegesítés folyamatában is számos problémát okozott. Kevés lehetőség nyílt a tervezethez való hozzászólásra, az esetleges módosítások átvezetésére.

Előfordulhat, hogy egyesek megkérdőjelezzik egy ilyen konferencia megrendezésének ésszerűségét vagy költség/haszon „mutatóit”. Azonban vitathatatlan a rendkívül széles skálájú részvétel, a sok világhírű és kiváló tudós találkozása és hogy az előkészítő folyamat zökkenői ellenére a Világkonferencia elérte céljait és kibocsátotta a Deklarációt és az Akciótervet. A felvállalt teendőkkel kell most foglalkozni, még ha nem is reális az az elképzelés, hogy minden résztvevő mindent meg fog valósítani, ami az Akciótervben szerepel. Sokkal inkább stratégiai dokumentumnak kell tekinteni, a Világkonferencia csupán kiindulópont a résztvevők számára ahhoz, hogy miképpen realizálják a tudomány fejlesztése és az együttműködés érdekében hozott szakmai és/vagy politikai intézkedéseiket.

Bálint Vera

Kukac, csiga, kör a

H. L. matematikus-villamosmérnök levelet írt a Magyar Tudomány szerkesztőségének az e-mail (villanyposta-, drótposta-, emil- stb.) címekben használt @ (at) ügyében. Mint írja: „Nagyon zavar ennek a jelnek »kukac«-ként történő olvasása. Bántja a jóérzésem, a vizualitásomat és biológiai ismereteimet is.”

Egy kicsit én is bűnös vagyok ebben a *kukac*-ban, s most megpróbálok óvatosan fogalmazni, hogy bűnömöt ne tetézzem. Amikor több évvel ezelőtt a rádió- és tévéműsorokban feltűnt a számítógépes levelezésnek ez a jele, a műsorvezetők kinban voltak, hogyan is ejtsék ki. Ekkoriban jelent meg az éterben Csizsár Jenő Apukám világa című rádióműsora, amelynek fontos eleme volt az e-mail: apukam-kukac-apukam-hu, igaz, hogy Csizsár sajátos stílusában ez így hangzott: apukám-kukacom. (El is tévedt néhány levél, hiszen elég a címzésben egyetlen ékezet, egyetlen elütés, az e-mail visszajön.) Talán innen van levélírónk és mások rossz érzése. Az angol at magyarítását magam is többször üdvözöltem, mert spontánul terjedt, s úgy véltem (ma is úgy vélem), beilleszkedik a nemzetközi és a magyar honosítási gyakorlatba. Időközben pedig nagyon komoly rádió- és tévéműsorok is átvették és használják a *kukac* kifejezést (pl. a Határok nélkül).

Éppen ezért ma már aligha lenne érdemes visszakozni.

A legtöbb nyelvben metaforikusan nevezték el az @-et: a cseheknél és a szlovákoknál *savanyított hal*, a lengyeleknél, szerbeknél *majom*, *majomfarok*. Volt ajánlás a *csiga* szóra is, például az Internetto zsargon című kiadványban (Gyűjtötte: Nyirő András, IDG, 1997. 25–6.): jel az emilben. Kevésbé elegánsan: *kukac*, vagy közönségesen: hülye a, műegyetemista körökben: *kacsma*. Telefonban ne mondjuk *kukacnak*, *bejglinek*, mert viccnek gondolják, hanem angolosan *at-nek*, ahogy azt New York-ban ejtenék, és közben lelki szemünkkel lássuk: *csiga@*. Macintosh környezetben lehet *alma* is.

A *csiga* — amelyet H. L. levélírónk is javasolt — tehát elindult, de túl lassan ért célba, megelőzte őt a *kukac*.

Levélírónk saját javaslata, a *kör a* (kiejtése, olvasata is: *kör a*) sem lenne rossz, de úgy vélem, hogy ezzel is túl későn lépünk a nagyközönség elé.

Kukac, *csiga*, *kör a*: a magam részéről mindhárom formát elfogadhatónak és jónak tartom. Talán még most is érdemes mindhármat terjeszteni, de a tömegkommunikációban a *kukac* már eléggé elterjedt; az lenne a furcsa, ha

valaki helyette *csigá*-t vagy *kör a*-t mondana. De szabad a pálya: próbálkozzunk még vele.

S hogy bánthatja-e a *kukac* az ízlésünket? Nos, első jelentése: 'az ormányosbogarak lárvája', 'rovaroknak főleg gyümölcsben élő lárvája', 'giliszta', átvitt (tréfás) jelentése: 'kisfiú himvesszője'. Nyilván ebből adódhat a jóérzés emlegetése. De gondoljunk csak erre a kifejezésre: *Gyáva kukac!* Ez inkább tréfás, mint sértő.

A tanulság az, amit nyelvészként sokszor elmondtunk, hogy egy új jelenség (eszköz, fogalom) felbukkanásakor kapuőr-funkciót kell ellátnunk, azonnal kell magyaritanunk. Ha nem sietünk, az idegen szó marad meg, ha magyarítunk, s azt átveszi a média, akkor pedig az első magyar kifejezés. Ebben az esetben is ez történt.

Az egyik szemem sír, a másik meg nevet! Ma már talán én is jobbnak tartanám a *csigá*-t (kár, hogy nem jutott hamarabb eszembe), annak viszont örülök, hogy magyarul mondjuk az @-et!

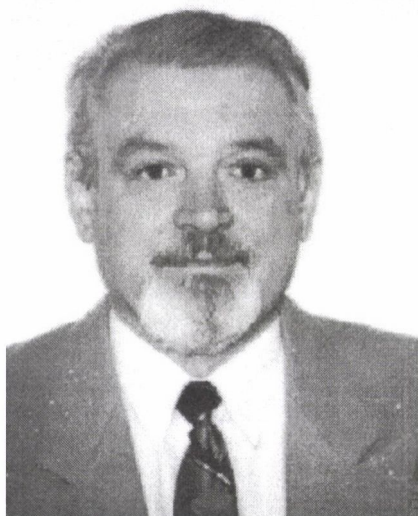
De rögtön hadd hívjam föl a figyelmet további, sürgős teendőkre! Mint ebben az írásban is látható, nem írtam magyarul az *e-mail*-t, vagyis az elektronikus levél nevét. Sokféle próbálkozás volt már rá: *villanyposta*, *drótposta*, *villámposta* (egy lap impresszumában rendszeresen), *e-levél*, *emil*, sőt *imél* (az RTV Részletesben az egyik főműsornál a fiataloknak szóló — szabálytalan — felszólítás: iméljetekek!). Bizony, itt az idő, hogy magyarítsuk vagy ne magyarítsuk az *e-mail*-t. Én magam szinte valamennyit használtam, utoljára a *villámposta* elnevezés mellett állapodtam meg.

És még több tucatnyi számítástechnikai kifejezés vár magyarításra. Elkészült és megjelenésre vár a számítástechnikai kifejezések magyarítására javaslatot tevő lista; nyilván, ha megjelenik, már késő lesz, és újra meg újra ki kell bocsátani. Éppen ezért gyorsabb, mozgékonyabb fórumokat is igénybe kellene venni. Például magát a hálót, az internetet! Ez évtől már működik — egyelőre ideiglenesen, egy nyelvész baráti társaság önkéntes munkájaként — egy nyelv-művelő, honosítási honlap s rajta a magyarítás fóruma. Címe a következő: www.emvac.bme.hu/nyelv/index.html.

Erre az olvasói levélre a válaszom több hónapot vett igénybe a továbbítás, nyomda stb. miatt. A hálón mindez gyorsabban megy. Igaz, hogy a hagyományos írásművekre is ugyanolyan szükség van!

Balázs Géza
csillagjel@dunatv.hu

Szakály Ferenc (1942—1999)

A török kor kutatásának nem-oszmanista középnemzedékét két történész neve fémjelezte az 1970-es évek közepétől. Mind a ketten megdöbbentően fiatalon hagytak itt minket: Barta Gábor négy évvel ezelőtt, 51 éves korában ment el, most pedig, 1999. július 6-án Szakály Ferenc követte barátját. Hirtelen halt meg, miután hosszan és hősiesen dacolt súlyos szívbetegségével. Már abban bíztunk, hogy a szívatültetés elmaradása azt is jelenti: elmúlt feje felől az életveszély. Reményünket növelte, hogy úgy dolgozott, mint régen, s még római és németországi utazásokat is megkockáztatott. De hiábavaló volt az optimizmus; valami a mélyben roppant meg benne, s így még 57 esztendő sem adatott nem neki.

Szakály Ferenc hatalmas úrt hagyott maga után, hiszen szerteágazó és igen gazdag historikus munkássága mellett a tudományszervezésből és népszerűsítésből is bőségesen kivette a részét. Bár közvetlenül nem kapcsolódott be a politikai életbe, egyértelmű elkötelezettséget érzett magyarsága mellett, azaz a liberális és posztkommunista nézetek terjesztőivel ellentétben számára sokat jelentett a nemzet és a haza.

Kikezdehetetlen szakmai ismeretei — az első éveket leszámítva — hamar meghozták neki a megbecsültséget és az előmenetelt. Így lett fiatalon a Történettudományi Intézet osztályvezetője, majd a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és osztályelnök-helyettese. Számos akadémiai bizottság vezetőjeként, alelnökeként vagy tagjaként mindig a szakmai érdekeket képviselte. Különösen a kandidátusi és akadémiai doktori fokozatra pályázók érezhették, hogy támogatójuk, nem pedig ellenfelük véleményezi kérelmeiket s tesz javaslatot opponenseikre. A Történelmi Szemle főszerkesztőjeként, illetve a História szerkesztőségi bizottságának tagjaként szerzők sorát inspirálta és buzdította írásra.

Határozott, de szívélyes egyéniségét nem fogják elfelejteni azok, akik valaha is megismerkedtek vele. S ez a paletta igen széles, hiszen kiterjedt baráti körén és budapesti

kollégáin kívül jóformán az összes megyei levéltárral munkakapcsolatban állt, akár konferenciákon való részvétel, akár tanulmányai közlése révén. Százan és százan hallották őt élőben, s főleg szabadon tartott előadásai kötötték le a figyelmet. Így volt ez, akár az Akadémián szólt szűkebb körnek legújabb kutatási eredményeiről, akár vidéki érdeklődők vagy a televízió nézői előtt beszélt népszerűsítő jelleggel.

Legtovább persze művei fognak élni és hatni. Így két kiadást megélt, fiatal fejjel írt *Mohács* könyve, amelyben meggyőzően bizonyította be, hogy a Magyar Királyság katonailag nem vehette fel a versenyt a nála sokszorososan erősebb Oszmán Birodalom hadigépezetével. Alvise Grittiről magyarul és angolul publikált könyve a dózsefi-kalandor-kormányzó életét taglalja új megvilágításban. Kandidátusi disszertációjából született a *Magyar adóztatás a török hódoltságban* című kötet, amelyben óriási adatbázisra támaszkodva igazolta, hogy a magyar földesurak soha nem mondtak le az oszmán területeken lévő jobbágyaik adóiról, bár a ténylegesen megkapott járandóságok néha csak szimbolikusak voltak. E témakör másik fontos oldalát tárgyalta tárgyalta nagydoktori munkájában, amely *Magyar intézmények a török hódoltságban* címen jelent meg. Remek korrajzot nyújt az igényes kivitelezésű *Hungaria eliberata*, amely az 1683–1718 közti időszakot foglalja össze. A *Magyarok Európában* sorozatban még tágabb intervallumról értekezett, midőn 1440-től 1711-ig tekintette át az ország sorsát, *Virágkor és hanyatlás* címen. Korábbi dolgozatait kibővítve és újakkal ötvözve készült *Mezőváros és reformáció* című, a korai magyar polgárosodást és a vallási formálódásokat megidéző kötete. *Pest-Pilis-Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékeiben* fontos, bár bizonyára nem egyszor mértékben szavahihető forrásokat tett közzé. Külön füzetként publikált gondolatébresztő, *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában* című előadásának egyik fő következtetése értelmében a 16. század a magyar történelem első vállalkozói korszakaként értékelhető. Ki kell térni a *Bibliotheca Hungarica* sorozat kiváló elő- vagy utószavaira is, amelyekben rutinszövegek helyett gazdag forrásbázisra épített elemzések segítik az olvasót a közölt krónika, emlékirat vagy dokumentumgyűjtemény jobb megértéséhez. Példaként emelem ki Bernardo de Aldana *Magyarországi hadjárata (1548–1552)* könyvéhez. Szigetvári Csöbör Balázs törökös miniatúráihoz, Zay Ferenc *Az Landerfejvár elvesztésének oka e vót és így esött* munkájához, illetve Tinódi Sebestyén *Krónikájához* fűzött eszmefuttatásait. A *Magyarország hadtörténetében* tőle származó fejezetek ugyancsak nagy tárgyismeretét és lényeglátását dicsérik.

Igen nagyszámú tanulmánya közül több korai a Dunántúllal foglalkozott. Így közzétette Szigetvár 1551-es *connumeratióját*, ezt a népesedéstörténeti szempontból fontos forrást. Hosszabb tanulmányban mutatta be Tolna megye 40 esztendejét 1526 és 1566 között. Horváth Márk szigeti várkapitány Nádasdy Tamás nádorhoz és annak szervitoraihoz 1556–1561 között intézett leveleiből több tucatot kivonatolt. A Dél-Dunántúl kereskedelmi útvonalairól szólva egyebek mellett Kálmánca meghatározó regionális szerepére hívta fel a figyelmet. Ali koppányi bég sarca kapcsán váratlan kereskedelmi összefüggéseket is feltárt. Később nem egy városmonográfiába ő készítette el a török kori fejezete(ke)t (Szeged, Makó, Tolna, Gyöngyös, Pápa, illetve a még nyomdában lévő Halas). Ilyenkor a *tahrir-defterik* anyagát is elolvastatta, hogy minél teljesebb képet adhasson az érintett település sorsáról.

Értekező stílusa a magyar próza élvonalába tartozott. Világosan és veretesen fogalmazott. A lényeget látta és láttatta. Bár az utóbbi években néha eltért ettől a csapásiránytól, s másodrendű kérdésekben is adatok tucatjait sorakoztatta fel és szembesítette egymással azért, hogy minél árnyaltabban közelítse meg a sokszor ellentmondásos korabeli valóságot.

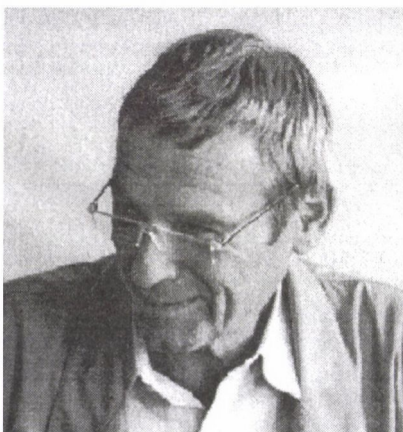
Szintén az utolsó pár évben kezdett közös tanulmányokba turkológus kollégáival. E sorok írójával Tinódi Lantos Sebestyén hitelességét vizsgálta egy ritka birtokadományozás ürügyén. Fodor Pállal pedig a kenyérmezei csatáról értekezett. Majdnem közösen szignált

dolgozat lett, amit Kászim pasáról egymással párhuzamosan irtunk. Tardy Lajossal pedig jóval korábban eredtek egy magyar származású szultáni tolmács — Kejvân — nyomába.

Hosszabb ideje terveztük, hogy sokoldalú, népesedés- és gazdaságtörténeti elemzésnek vetjük alá Gyöngyös városának magyar dézsmajegyzékeit és török szandzsákösszeírásait. Legutolsó telefonbeszélgetésünkön is kölcsönösen fogadkoztunk, hogy mihamarabb nekilátunk a közös munkának, a már összeszedett anyag vállalásának. Hangjából a megszokott erő és rendíthetlenség áradt. Torokszorító, hogy ez a gyümölcsözőnek ígérkező együttműködés immár soha nem valósulhat meg.

Dávid Géza

Búcsú Horváth Györgytől

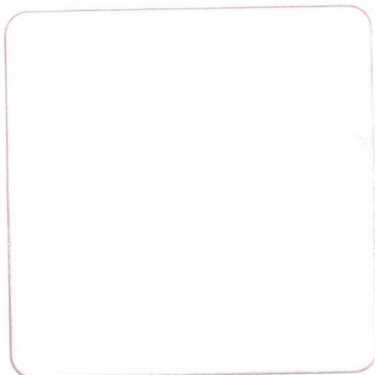
1999. október 26-án vettek végső búcsút szerettei, barátai és a Magyar Tudományos Akadémia képviselői Horváth Györgytől, a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Létesítmények Fenntartása és Üzemeltetése intézmény műszaki vezetőjétől.

Nevéhez fűződik az Akadémia jelentős építés-beruházásainak előkészítése és koordinálása, így a Magyar Tudományos Akadémia Roosevelt téri székházának rekonstrukciója is, amely során sikerült székházunkat, a főváros egyik legmértő-ságteljesebb épületévé tenni.

Horváth György erényei közé tartozott nagy építészeti és műszaki tapasztalata, technikai ismerete és magas fokú művészi érzéke, amely révén műemlékeink évtizedek távlatában is magu-

kon viselik alkotó munkáját.

Ezek miatt, valamint szimpatikus egyénisége, szorgalma, rendszeressége és gyakorlati szaktudása révén az Akadémia vezetőinek és munkatársainak egyöntetű megbecsülését élvezte.

Beszámoló az MTA 1999. decemberi, rendkívüli közgyűléséről

A Magyar Tudományos Akadémia 1999. december 6-án tartotta CLXV. közgyűlését. *Glatz Ferenc* elnök megnyitójában emlékeztetett arra, hogy az 1990 óta megrendezett decemberi közgyűlés a májusitól eltérően kevésbé protokolláris, jellegét tekintve munkaközgyűlés.

Az érdemi munka megkezdése előtt a jelenlevők kegyelettel emlékeztek az elmúlt fél évben elhunyt *Szakály Ferenc* l. tagra, *Leo Valiani* tiszteleti tagra és *Geleji Frigyesre*, a közgyűlés doktor-képviselőjére.

Az ülést *Vizi E. Szilveszter*, az MTA alelnöke vezette le. A határozatképesség megállapítása után a tárgysorozat elfogadására, valamint az alkalmi bizottságok kiküldésére került sor (jegyzőkönyv-hitelesítő biz.: *Láng István* r. tag, *Kiss Jenő*, a nyelvtud. doktora; határozatszövegező biz.: *Friedrich Péter* r. tag, *Kristó Gyula* l. tag, *Nyéki József*, a mezőgazd.-tud. doktora; szavazathitelesítő biz.: *Demetrovics János* r. tag, *Hatvani László* l. tag, *Kiss dám.*, a fizikai tud. doktora).

Ez után *Ihász Mihály* r. tag, a Doktori Tanács elnöke átadta az oklevelet az elmúlt időszakban az MTA doktora címet szerzett kutatóknak.

A közgyűlés az MTA elnökének *expozejával* folytatódott. Milyen jövőbe tekinthet az Akadémia? erre a kérdésre igyekezett részletes és számos szempontot felsorakoztató választ adni *Glatz Ferenc*.

A tágabb környezetről szólva a következő főbb téziseket fejtette ki:

-- új közösségszervező erők léptek működésbe, amelyek eredményeképpen átformálódik az egyén és közösség viszonya (identitáspluralizmus), különféle szinteken is fokozottabban érvényesül az autonómia, és a termelésben eluralkodó világv verseny is kihat a tudományos kutatásra;

— új térségszervező erők hatnak, amelyek megnyilvánulásai: a nemzetállam hanyatlása, a Közép-Európa számára új lehetőségeket biztosító eurorégiók létrejötte és azok fokozódó szerepe az új regionalitásban;

— a tudománypolitika környezete is megújult: a kutatás függetlensége egyenlő távolságot jelent minden politikai tényezőtől (tehát nem ellenzéki séget);

A 2000. év nem a tudomány éve lesz. Az MTA készül az államalapítás évfordulójára és saját fennállása 175. évfordulójának megünneplésére. Tudománypolitikai téren az egyetlen biztató momentum, hogy a kormány mellett

működő tudomány- és technológiapolitikai kollégiumot felkérték az egységesen elképzelt (nem irányított) magyar tudománypolitika írásos kidolgozására.

Az Akadémia átalakulása a korábban megfogalmazott hármas funkció (az MTA tudományos műhely, a nemzet tanácsadója és a kutatókat tömörítő közösség) jegyében tovább folytatódik.

A diszciplinaviták után a tudományágaknak új szintézisre van szükségük: a tudományos jellegű analízis mellett a kutatók feladata a lokális társadalom karbantartása, és feltalálói szerepet is betöltenek. Míg a természettudományi diszciplinák szerepe és feladata korábbról már világos, a társadalomtudományok fejlődése most vált szükségessé. Sikeres a magyar kutatók betagozódása az EU 5. keretprogramjába. Az MTA kutatóhálózatának konszolidációját tovább kell folytatni. Figyelmet érdemel az akadémikusok magas átlagos életkora, míg a doktorok átlagéletkora kedvezőnek mondható.

A nemzet tanácsadójaként az MTA stratégiai kutatásokat folytat.

Az MTA mint kutatói közösség feladata a köztestületiség kiteljesítése, a regionalitás fokozása és a határon túli magyar tudományosság segítése (a területi bizottságok és az eurorégiók közötti megfeleltetés figyelembevételével). Az Akadémiai Klub közösségformáló és társadalmi kapcsolatokat építő funkcióját meg kell valósítani. Az Akadémia tisztviselői kara a folytonos megújulást szolgálja. A köztestületiség fontos fóruma a közgyűlés. A decemberi rendkívüli közgyűlések eredeti célja a következő évi költségvetés kialakítása és elfogadása lett volna. Az irányszámokba azonban az MTA-nak nincs beleszólása, kiváltképpen ennyire közel az év végéhez. Ezért az MTA elnöke javasolja, hogy a májusi rendes közgyűlés mellett az évenkénti egyszeri rendkívüli közgyűlésre a Magyar Tudomány Napjához kapcsolódóan kerüljön sor, fél napos munkaközgyűlésként.

Végül Glatz Ferenc ismertette az előző közgyűlés óta az MTA életében bekövetkezett legfontosabb eseményeket. A tisztújítás után az Akadémia vezető tisztségviselői között zökkenőmentes és sikeres együttműködés alakult ki, ami a jó személyes kapcsolatoknak is köszönhető. Az osztályelnökök között nyolc újonnan választott van. A területi bizottságok élén nincs ilyen mértékű változás, de ez utóbbi testületek regionális központokká alakulás van tervbe véve. A szakbizottságok helye és szerepe továbbra is tisztázásra szorul.

A Tudomány Világkonferenciája (Budapest, 1999. jún. 26. júl. 1.) és a Magyar Tudomány Napja egyaránt sikeres volt, ez utóbbi stabil intézménnyé vált. Készül az országgyűlésnek szóló beszámoló a magyar tudomány helyzetéről. E munkánál nem a megírás jelenti a nehézséget, hanem a majdan sorra kerülő beszámoltatás folyamatának sikeres végigvitele.

Az elnöki expozé után a *főtitkári beszámoló* következett. *Kroó Norbert* először az integráció szerepéről szolt: az integrációt már nem egyéni kapcsolatok motiválják, hanem intézményesített lehetőségek. A tudomány helyzetbe hozása ugyanakkor a döntéshozók felelőssége. El kell érni továbbá, hogy a társadalom igényelje a kutatást, ezen belül is elsősorban a felsőoktatás és a tőkések (ideértve a kis- és középvállalatok tulajdonosait, akik megfelelő kutatási háttérrel sikeresebbek lesznek, így szerepük egyre meghatározóbbá válik).

Az MTA belső életéről szólva a főtitkár utalt a konszolidációs folyamat fontosságára, az elkerülhetetlen negatív hatásaira és eddigi eredményeire. Kétségtelen, hogy a konszolidáció (még a neve sem a legkifejezőbb) vérvesztéssel

járt, de a létszámcsökkentést nem a kutatók számának nagysága indokolta, hanem a gyenge színvonalú ellátottság. Ennek ellenére még így is az MTA kutatói produkálják a hazai kutatási eredmények egyharmadát, noha a hazai kutatási potenciálnak csupán 10%-át képviselik. A költözésben érintett intézet különösen nehéz perióduson jutott túl.

A konszolidáció eredményeként nőtt a költségvetés és 110%-kal javult a fajlagos támogatás. Négy ingatlan felszabadult, amelyek hasznosítása viszont megoldásra vár. További feladat a költözéssel nem érintett intézetek állagának javítása.

Kiemelt fontosságú feladat a kutatói bérek növelése (amire 2001-ben kerülhet sor), a fiatalok felkarolása (Bolyai-ösztöndíj) és az infrastruktúra fejlesztése (EU 5. keretprogram).

Az MTA kutatóhálózata kész az új típusú feladatok megoldására: az 5. keretprogramban való részvételhez kapott pénzösszeg igen hízogó a magyar tudományra nézve. A külföldi elismerés után a tudomány jó hírének keltésével hazai körökben is el kellene ismertetni a kutatást. Bár a GDP egyre növekvő hányadát fordítják K+F kiadásokra, a jelenlegi szint (0,9%) még mindig kevés. Az MTA költségvetése az 1999. évi 17,2 milliárd Ft-ról 2000-ben 18,7 milliárd Ft-ra nő (beleértve az e költségvetési fejezethez OTKA-támogatást is). A helyzetet jól jelzi, hogy a kutatóintézetek támogatása 8,1-ről 8,7 milliárd Ft-ra nő, a beruházási keret, az AKP és a stratégiai kutatások kerete viszont csökken, és a nemzetközi kapcsolatokra fordítható összeg sem kedvez a kívánt ütemű integrációnak.

A két expozé után a *hozzászólások* következtek.

Szántay Csaba r. tag a BME akadémikusai nevében a közbeszerzési törvény azon visszásságára hívta fel a figyelmet, hogy az adminisztráció okozta késedelem mellett a beszerzések ráadásul drágábbak is, mert más cégek a hallgatókra (mint leendő ügyfelekre) való tekintettel kedvezőbb kondíciókat kínálnak. A Rectori Konferenciával és az Oktatási Minisztériummal egyeztetve kellene fellépni a módosítás sikere érdekében.

Enyedi György r. tag felszólalásában arra utalt, hogy a Tudomány Világkonferenciája nem egyszeri esemény volt, csak az első ilyen jellegű. A Magyar UNESCO Bizottság elnökeként tapasztalta, hogy a Világkonferencia azóta is számtalanszor visszatérő hivatkozási alap volt, ami sikeres hozzájárulás a külföldiek által hazánkról kialakított országgéphez.

Tétényi Pál r. tag a Konszolidációs Bizottság feladatainak pontosítását kérte a határozat szövegében, valamint ismertette az AKT pénzügyi albizottságának javaslatát a támogatott kutatóhelyeknél fennálló beruházási feszültség elkerülésére.

Kiss Dezső r. tag úgy fogalmazta át az elnök kijelentését, hogy a 2000. év sem lesz a tudomány éve. Sürgősen változtatni kell a kutatásban foglalkoztattak megalázó bérszintjén. A kutatáshoz továbbá nyugalom szükséges, amihez véget kell vetni az átszervezéseknek. Az MTA az alap kutatások hivatott gazdája, de mintha eltolódás jelentkezne az alkalmazások irányában.

Solyosi Frigyes r. tag előbb a kutatócsoportok konszolidációjának szükségességére hívta fel a figyelmet, azok működőképességének megőrzése érdekében, majd személyes példájából kiindulva sajnálkozásának adott hangot, hogy a kormányzat és a hatalmon levő pártok egyáltalán nem igénylik a tudósok

tanácsait. Ugyanakkor biztatta az MTA tagjait, hogy magánemberként pártállásuk szerint a magyar tudomány érdekében politizáljanak.

Gráf László 1. tag egy virtuális vagy tényleges Biotechnológiai Kutatóközpont létrehozása érdekében szólalt fel, aminek esetleg az ELTE TTK adhatna otthont.

Simai Mihály r. tag nem tartja sikeres programnak az akadémiai konszolidációt. Szerinte előzetesen nem mérték fel a külön intézményekben párhuzamosan folyó kutatások létét. Mindez olyan időszakban történt, amikor a piacgazdaság hatásai a tudományban is érvényre jutnak (pl: a kutatás magántulajdonná válik). Szerinte helyesebb lett volna az egész magyarországi kutatást konszolidálni.

Kálmán Alajos 1. tag az ICSU egyik tagszervezete nemzeti bizottságának elnökeként a nemzetközi kapcsolatok fontosságára hívta fel a figyelmet. A nemzetközi szervezetek munkájában való részvétel kiutazások nélkül lehetetlen. Az Akadémia szűkös forrásainak kiegészítéseként talán az OTKA és az OMFB nyújthat támogatást az indokolt kiutazásokhoz. Ugyanő szóvá tette a bérek „konszolidációjának” elmaradását és a nagyműszerek beszerzésének szükségességét. Ez utóbbit kézenfekvő a PHARE-keret terhére megvalósítani.

Borhidi Attila 1. tag megfogalmazása szerint helyzetbe kell hozni az MTA-t. Jó példaként említette, hogy a nemzeti agrár-környezetvédelmi alprogramok esetében mind a pályázásnál, mind a pályázatok elbírálásánál szükséges a szakemberek igénybevétele.

Gergely János r. tag bejelentette, hogy a Bolyai-ösztöndíjra 2000-ben felvehető létszámkerete nagyon alacsony lesz, de az ösztöndíj-programot a költségvetési nehézségek ellenére is folytatni kell.

A vitában elhangzott észrevételekre elsőként Kroó Norbert főtítkárnak reagált.

— A beruházások területén előre kell lépni. A beruházási keret átcsoportosítása nem időszerű, mert nincs még elfogadott költségvetés. A kérdést az AKT illetékességébe utalja vissza.

— A nagyműszerek beszerzéséhez igénybe veendő külső forrás, az ún. Eöt-vös-program elfogadtatása jó úton halad, már csak a brüsszeli központ jóváhagyása hiányzik a 4 millió ECU összegű fejlesztési program indításához.

— A konszolidáció elnevezés nem egészen szerencsés az MTA-nál végbement (illetve folyamatban levő) átszervezésre. Nem magunkat kell dicsérni, hanem azt kell elérni, hogy mások ismerjék el a hazai tudósok szakértelmét és teljesítményét, sőt, az a cél, hogy az új nagyipar lobbizzon a magyar tudományos kutatás érdekében.

— Új intézet alapítása csak növekvő költségvetés mellett lehet reális cél.

— A főtítkári kinevezés előtt intézeti igazgatóként a konszolidáció számos előnyét látta.

— Arra kell törekedni, hogy a 2000-ben odaitélhető Bolyai-ösztöndíjak száma ne legyen szégyenletesen alacsony.

A főtítkárnak után Glatz Ferenc elnök reagált a vita során felvetett gondolatokra, kérdésekre.

-- Bár a közgyűlés összehívása az elnök joga, mégis úgy tartja helyesnek, hogy a rendkívüli közgyűlés megszokott időpontjának áthelyezése a közgyűlés jóváhagyásával történjen.

— Elégedett, hogy a felszólalásokból kiderült, hogy az Akadémián belül a tudomány érdeke jobban összetart, mint amennyire szétválaszt az eltérő politikai nézetek hatása.

— Az MTA-t érintő miniszterelnöki kijelentés egy rádióinterjúban hangzott el, s arról az Akadémia vezetőivel nem történt egyeztetés.

— A konszolidációval kapcsolatos szemantikai vita kerüendő, a név megtartását már az is indokolja, hogy a még hátralevő fontos feladatokat (bérhelyzet, műszerállomány fejlesztése) ugyanezen program keretében lehessen megoldani.

— Köszöni az írásban közreadott dokumentumok szövegezésének pontosítását.

— A Világgazdasági Kutatóintézet konszolidációjával kapcsolatos írásos dokumentumokat megtekintésre Simai akadémikus rendelkezésére bocsátja, hogy legalább utólag legyen kellően informált ez ügyben.

— A felvetett egyéb kérdések, ötletek kapcsán az MTA a társintézményekkel való együttműködésre, közös fellépésre törekszik.

— Az MTA elsőrendű feladatuként kezeli az alapkutatás támogatását, de felelőssége a kutatás egészére kiterjed.

A közgyűlés az elnök és a főtítkár előterjesztését, a szóbeli kiegészítéseket és a kérdésekre adott válaszokat egyhangú szavazással elfogadta.

Ezután egyéb ügyekben következett *szavazás*. Előbb *Nemecz Ernő* r. tag, a jelölőbizottság elnöke tájékoztatta a jelenlevőket a Doktori Tanács összetételében bekövetkező változásokról. A IX. osztály képviselője az osztályelnökké választott *Szentes Tamás* r. tag helyett *Mátyás Antal* r. tag lesz, póttag pedig *Bélyác Iván*, a közgazd.-tud. doktora; a X. osztály képviselőjében pedig hasonló ok miatt *Pantó György* r. tag helyett *Árkai Péter* I. tag, póttag pedig *Pápay József* I. tag. Mivel a Doktori Tanács tagjait az osztályok delegálják, ez ügyben nincs szükség közgyűlési szavazásra.

A közgyűlés a Vagyonkezelő Kuratórium *Fülöp Géza* halála miatt megüresedett helyére *Koltay Jenőt*, a közgazd.-tud. kandidátusát választotta, továbbá megválasztotta az AKP új tagját, *Engel Pál* I. tagot, valamint jóváhagyta a hasznosítható ingatlanok jegyzékének bővítését és az alapítványi támogatás lehetőségére vonatkozó főtítkári előterjesztést.

A határozatszövegező bizottság nevében *Friedrich Péter* terjesztette be a határozattervezetet, amit rövid vita, kiegészítés és szövegmódosítás után a közgyűlés elfogadott.

A jelenlevők végül meghallgatták *Hadlaczky Gyula*, a biológiai tud. doktora (SZBK) előadását a kromoszómák mesterséges előállításáról, a nagy nemzetközi visszhangot kiváltott eredmény eléréséhez vezető útról és a lehetséges alkalmazásokról.

Szabados László

Rostoványi Zsolt:

AZ ISZLÁM A 21. SZÁZAD KÜSZÖBÉN

Az elmúlt két évtizedben *Rostoványi Zsolt* lett a hazai iszlamológia egyik legavatottabb szakembere. *Rostoványi* könyveiben és cikkeiben módszeresen dolgozza fel és adja közre a mai iszlám számunkra, magyarok számára is aktuális olyan kérdéseit, mint az iszlám gazdaságpolitikája, az iszlám és a szocializmus viszonya, a politikai iszlám társadalmi-gazdasági háttere és nemzetközi összefüggései, a háború és béke kérdése az iszlámban, a siizmus szerepe az iszlám reaktivizálódásában, az iszlám kiütéskeresése a modernizációs krízisből, a fundamentalizmus iszlám értelmezése, a modern iszlám politikaelméletek stb.

Az iszlám a 21. század küszöbén c. közel félezer oldalas művében *Rostoványi* egyrészt összefoglalja a témában eddig publikált megállapításait, másrészt — s a magam részéről ezt tekintem fontosabbnak — választ keres mindazokra a kérdésekre, amelyek nagyrészt az elmúlt évtizedben az iszlámmal kapcsolatban megfogalmazódtak.

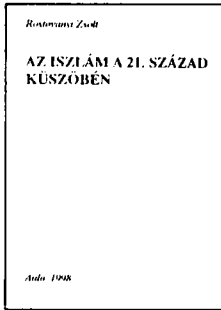
Az iszlámról meglévő ismereteink felújításához, pontosításához és kiteljesítéséhez nyújt semmi mással nem pótolható alapot *Rostoványi* munkája, elsősorban azért, hogy kifejezetten összefoglaló és rendszerező céllal íródott, egyszerre nyújtva eligazítást történelmi kérdésekben éppúgy, mint az iszlám és az azon kívüli világ viszonyában.

Fontosnak tartom, hogy a szerző már könyve bevezetőjében rámutat: az iszlám az

Európában hibásan elterjedt szűk vallásfogalommal szemben egy olyan átfogó, komplex rendszer, amelynek nem szorosan vett vallási dimenziói is vannak, s mint ilyen, intenzíven befolyásolja a nem kimondottan szakrális jellegű társadalmi szférákat is, továbbá, hogy ezt a közel- és közép-keleti társadalmakban betöltött központi, meghatározó szerepét mind a mai napig, immáron több mint 14 évszázada, szinte változatlanul meg tudta őrizni. Nem kevésbé fontos — és *Rostoványi*nak a tárgya iránti pozitív elfogultságára utaló — az a megállapítás, miszerint „Európában általában teljesen téves kép él az iszlámról”, a muzulmánokat „a keresztény hit ellenségeinek” tartotta maga a római pápa is (l. a korábban elmondottakat), és hogy „a muszlim és az európai (nyugati) kultúra ellentéte... jórészt felszínes ismeretek, meggyökeresedett sztereotípiák, egyes jelenségek általánosítása alapján” formálódott és formálódik ma is.

Teljesen egyetértek a szerzőnek azzal a megfogalmazásával is, hogy az iszlám megítélésében Európában kitarotán érvényesül egy „Európa-centrikus szemléletmód”, kiegészülve egy európai „felsőbbrendűséget” sugalló nézettel, amiből egyenesen következik, hogy az iszlámot kifejezetten az európai társadalmakra jellemző kategóriákkal próbáljuk megérteni, megmagyarázni. Az iszlámot *Rostoványi* könyvében mindvégig mint komplex, egyedül az európai kategó-

riákkal nem magyarázható rendszernek tekint, kerülve a bármiféle lekezelés attitűdjét, és rámutatva pozitív eredményeire, ki-magasló szellemi teljesítményeire.

Tetszik, ahogy a szerző definiálja a tárgyat, és ennek kapcsán az iszlám leglényegesebb vonásának a *totalitását* nevezi meg. Itt is, és a könyvben mindenütt, ahol arra szükség van, nem restelli szemügyre venni azokat az arab szavakat és kifejezéseket, amelyek a témát, jelen esetben a totalitást megfogalmazzák. A muzulmánok vallásának totalitása többek között azt jelenti, hogy szemben a keresztény vallások tanításaival a muszlim sohasem nevezhető hitetlennek, még akkor sem, ha hitetlenségre vallót cselekszik.

Megítélésem szerint alapjában jól közelíti meg a szerző az iszlám egyik nagy kérdését, a többségi *szunniták* és a kisebbségben levő *siiták* elkülönülésének a történelmi okait (az arab—perzsa ellentétet) és az ebből mára kialakult helyzetet. Helyesen mutat rá arra, hogy a szüzus pontos megértését nehezíti, hogy ennek a szektának a teológiája „sokkal inkább misztikus, mint szigorúan teológiai”.

A muszlim szakirodalomban való alapos jártassággal keres választ a szerző az Európában és így hazánkban is az iszlámmal kapcsolatos egyik leggyakoribb vádpont-ra, nevezetesen, hogy az iszlám az emberi szabadsággal, azaz az emberi szabad akarral szemben a determinizmust, a predesztinációt részesíti előnyben, azaz az iszlám *fatalista* vallás, a muszlimok pedig *fatalisták*. Rostoványi történelmileg kíséri nyomon a kérdés alakulását az iszlám különböző időszakában, rámutatva például a számításba vehető Korán-versek többféle értelmezhetőségére, a szunniták és a siiták eltérő néze-

teire, és arra a megállapításra jut, hogy ugyan az iszlámban van egy bizonyos fokú immanens fatalizmus, ez azonban „történelmi távlatokban nem akadályozta meg az emberi szabad akarat érvényre jutását”.

Különösen érdekesnek és a szakma ismerői számára is újszerűnek tartom, ahogy Rostoványi az iszlámot mint egy „sokdimenziós” rendszert tárgyalja, bemutatva annak vallási, etikai-normatív, civilizációs-kulturális, politikai-ideológiai és szimbolikus oldalát. Ennek kapcsán meggyőzően mutatja ki, hogy „napjaink nemzetközi rendszerének egyik, a nemzetközi rendszer egésze szempontjából is meghatározó civilizációja az iszlám”. Az Észak-Afrikától Délkelet-Ázsiáig és Fekete-Afrikáig terjedő iszlám civilizáció bemutatása kapcsán azonban az az érzésem támadt (ami aztán a könyvet olvasva még többször is újra megfogalmazódott), hogy a szerző a témát szinte kizárólag a Közel- és Közép-Kelet iszlám országaira, azaz az arab, török, perzsa (és kisebb részben pakisztáni) civilizációkra leszűkítve vizsgálja, és érdeklődéséből Észak-India, Banglades, Indonézia (ami pedig a legnépesebb iszlám ország) stb. szinte teljesen kiesik.

Nem hiszem, hogy a könyv leglényegesebb konklúzióit az indiai, bangladesi, indonéziai vagy a nigériai, illetve tanzániai iszlám történései lényegesen megmásították volna, a teljesség igényével talán mégsem lett volna érdektelen felvázolni az ezekben az országokban végbement fejleményeket, legalább azt a kérdést, hogy az iszlám vallás ezeken a központjától legmesszebbre eső területeken hogyan tudott alkalmazkodni az ottani lakosság igényeihez, s hogy ebből az alkalmazkodásból milyen iszlám jött létre például Indonéziában. Egy ilyen kitekintés, persze, tovább növelte volna a könyv terjedelmét, ami már így is igen tekintélyes.

Rostoványi könyvének talán leginkább kidolgozott részei azok, amelyekben a szerző keresi az iszlám válszeit azokra a kihívásokra, amelyeket Európa és általában a nyugat tett fel a muszlimok számára azóta, hogy kereken két évszázaddal ezelőtt Napóleon meghódította Egyiptomot, és a franciák a piramisoknál megszegyenítő vereséget mértek az egyiptomi mamelukok seregére. 1798 óta a katonai vereségek egymást követik, a muzulmánok szempontjából a legutolsó ilyen sorsdöntő csapást az 1967-es

ün. hatnapos háborúban szenvedték el Izraelről és a Nyugattól.

A katonai téren való háttérbe szorulás azonban csak egy volt a nyugati kihívások negatív következményei közül, s azt jól kiegészítette az európai tőke térnyerése, a gazdasági és társadalmi téren bekövetkezett lemaradás és az Európából behozott liberális eszmék is.

Az iszlám világban még a XIX. században megfogalmazódtak az európai kihívásokra adott első válaszok, s a válaszadás máig is folyik. Egy szóval jellemezve, ezek a válaszok olyan *reformtörekvéseket* jelentettek, amelyek közé oda lehet sorolni Mohamed Ali múlt századi egyiptomi alkirályt, aki, többek között, ösztöndíjasokat küldött Franciaországba a francia nyelv és a francia katonai, ipari, jogi stb. ismeretek elsajátítására, vagy századunk 50-es és 60-as éveiben az akkori egyiptomi elnököt, Nasszert, aki modern nagyipar megeremítésébe kezdett országában, hogy véget vessen a külföldi monopóliumok uralmának, vagy rövid életű iraki kollégáját, Kasszemet, aki ugyanezt akarta megvalósítani a Tigris partján.

Haszan Hanafi egyiptomi iszlamológus, Rostoványi egyik gyakran szerepeltetett forrása szerint a fentebb említett válaszok a szekuláris progresszivismus körébe tartoztak, de az iszlám válaszainak más formáit a vallási konzervativizmussal, a katonai forradalmakkal, a nemzeti liberalizmussal tett engedelményekkel, illetve a forradalmi iszlám akcióival: a külső és belső terrorcselekményekkel lehetne leginkább jellemezni.

Maga Rostoványi az iszlám *reformmozgalmat* három nagy ágra bontja: a *tradicionáliszmusra*, amely ma már elfogadja az európai tudomány és technika vívmányait, de csak az iszlám ortodoxia normarendszerének betartása esetén; a *fundamentalizmusra*, amely a Koránhoz való visszatérést sürgeti, és elveti az európai, illetve nyugati fejlődés útját és eredményeit; és végül a *modernizmusra*, amely úgy látja, hogy a nyugati modernizáció igenis összeegyeztethető az iszlámmal. A szerző, szellemesen, a modernisták és a fundamentalisták közötti különbséget abban látja, hogy míg az előbbiek az iszlámot változtatnák meg, hogy az megfeleljen a modern világnak követelményeinek, a fundamentalisták a világ meg-

változtatására is készek lennének, hogy az megfeleljen az iszlám előírásainak.

Érdekesek a szerzőnek az *iszlám államelméletre* vonatkozó megállapításai, amelyek ismertetésekor három teoretikus, Khomeini ajatollah, az egyiptomi Szayyid Qutb és a pakisztáni Mawdúdi nézeteit elemzi. Ennek kapcsán újfent olvashatunk a szümszüről, annak *imám-tanáról*, a „*rejőző*” *imámról* és más, az iszlám ezen ágát annyira rejtélyessé tevő sajátosságokról, amelyek alapján azonban Khomeini Iránban mégiscsak meg tudta dönteni a sah uralmát és létre tudta hozni iszlám államát, méghozzá úgy, hogy ehhez egy alulról indult forradalommal jutottak el. A siita alapú iráni iszlám állam szunnita megfelelőjének a szerző a mai libiai államot látja.

Rostoványi, úgy is, mint aki alapképzettségére nézve közgazdász, részletesen foglalkozik az iszlám gazdaság kérdéseivel, rámutatva, hogy az iszlám teroretikusai elsősorban morális, társadalomfilozófiai síkon közelítik meg a gazdaság kérdését. A nyugatot túlzottan materialistának látják, és egyesek — például Ahmed Ben Bella volt algériai elnök — addig is elmennek, hogy kijelentik: „Számunkra a gazdaság nem fontos, ez nyugati gondolkodásmód. A többi a fontos. Nincsenek olyan szükségleteink, mint a nyugatiaknak” stb. A szerző úgy summázza a kérdéssel kapcsolatos véleményét, hogy az *iszlám gazdaság* teóriája még nem állt össze egységes, összefüggő elméleti rendszerre. Ezen teória szerint egyébként létezik egy „homo islamicus”, aki alapjaiban másként viselkedik, mint a nyugati „homo oeconomicus”, mivel az „iszlám ember” az emberi tényezőnek ad elsőbbséget, a „gazdasági ember” (tehát a nyugati típus) pedig gazdasági sikerekre, vagyonszerzésre törekszik. Rostoványi a gazdasági kérdéseken belül részletesen elemzi az iszlám kamattilalmát és az ily módon kialakult iszlám bankpolitikát.

Érdeklődésre tarthat számot a könyv azon fejezete is amelyben az *iszlám és a racionalizmus* kapcsolatát elemzi a szerző. Ennek kapcsán idézi Max Weber híres tételét, ami szerint a célracionalitás kizárólag Európa sajátossága, következésképpen racionális jogot, tudományt stb. csak a kontinensünkön, illetve a nyugati fejlődésben találhatunk, Európán kívül a racionalitás foka egészen alacsony. A szerző azonban

érinti azokat a nézeteket is, amelyek részben vagy egészben ellentmondanak Max Weber meglehetősen kirekesztő elméletének. Rostoványi végső következtetése az, hogy az iszlám és a racionalizmus nem egymást kizáró kategóriák.

Egy iszlámmal foglalkozó kézikönyv nem kerülheti meg, hogy ne szóljon az arab—izraeli viszonyról, úgy is, mint az iszlám és a nyugat konfrontációjának az egyik legekleltársabb példájáról. Rostoványi az iszlám reneszánsza kapcsán szól az arab—izraeli viszályról, s az annak rendezését szolgáló 1979-es Camp David-i egyiptomi—izraeli békéről mint sikertelen különbékéről tesz említést, átvéve az akkori szovjet és arab elitélő terminológiát. Megítélésén szerint az egyiptomi—izraeli béke jelzőjét (sikertelen) talán érdemes lett volna körültekintőbben megválasztani, hiszen 1979 óta már Jordánia is aláírt egy hasonló békét Izraellel, és minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy a nem távoli jövőben Camp David-i típusú békeszerződések születnek Izrael és Szíria, Izrael és Libanon, sőt Izrael és a palesztinek között is. Abban persze egyetérték a szerzővel, ha a sikertelenségen azt érti, hogy az első békét nem azonnal követte a többi. Carter, Szadat és Begin kétségtelenül lebecsülték a béke ellenfeleinek a súlyát, hosszabb távon azonban feltétlenül nekik lesz igazuk.

Recenzensként érzem, hogy munkám véget ért, hiszen feladatom csupán egy rövidebb könyvbírálat elkészítése volt. Pedig még sok olyan valóban érdekes, a szerző által részletesen tárgyalt témát sem tudtam sorra venni, mint az iszlám és a demokrácia, az iszlám és az emberi jogok, vagy a civil társadalom szerepe és lehetőségei az arab és iszlám világban, nem is beszélve az 1996-ban hatalmas — szerencsére csak szellemi — vihart kavart Samuel P. Huntington-könyvről (ami magyarul *Civilizációk összecsapása?* címmel jelent meg), amelyben írója, de előtte már mások is, azt jósolják, hogy az épp hogy csak befejeződött hidegháborút a civilizációk közötti konfrontáció váltja majd fel. Ez utóbbi probléma kapcsán Rostoványi jól látja, hogy az iszlám és a kereszténység vallási motivációjú összeütközésére a történelem során csak elvéve került sor, s az oszmán-törökök keresztényellenessége valójában csak ideológia

volt, igazi céljuk, a területi hódítás előmozdítására. Ugyanakkor a máig is terjedőben levő iszlám és kereszténység között a konfliktusok elkerülhetetlenek, a párbeszédre azonban egyre inkább szükség lenne.

Jómagam az 1995-ös kairói ENSZ népesedési világkonferencián láttam is a jelét annak, hogy az Al-Azhar, a szunnita iszlám központja és a Vatikán között érdekegyeztetésre került sor, és a családtervezés különböző módszereivel kapcsolatban mindkettőn erős kritikájuknak adtak hangot. Az ilyen, egyelőre még korántsem elterjedt magatartással szemben azonban évszázadok alatt felgyülemlett sérelmek és előítéletek sorakoznak mindkét oldalon, amelyek inkább akadályozzák, mintsem hogy elősegítsenek a dialógust — mutat rá Rostoványi.

A könyv utolsó részében az iszlám fundamentalizmus természetrajzát adja meg a szerző, elsősorban egyiptomi példák alapján, majd rövid fejezeteket szán az iráni, szaúd-arábiai és törökországi iszlám sajátosságainak a bemutatására. Hasznos passzusok ezek, ahogy már említettem, de rövidek, és erősen keveredik bennük az iszlám és a napi politika. A későbbiekben örömmel látnám, ha a szerző behatóbban is tanulmányozná az iszlám szerepét a négy említett országban.

Rostoványi professzor könyvéhez több mint 300 tételes glosszárium tartozik, amelyben megadja a szövegben előforduló főleg arab nevek és kifejezések magyarazatát. A könyv használatát segíti az alapos és pontos név- és tárgymutató, valamint a 600 magyar és idegen (többek között arab nyelvű) címre kiterjedő irodalomjegyzék.

Az iszlám a 21. század küszöbén a maga nemében hézagpótló mű. Nem könnyű olvasmány (egy esetleges újabb kiadásnál törekedni kell majd a szöveg lehetőség szerinti tömörítésére, egy-egy nyelvi pontatlanság javítására és az arab nevek átírásának egyszerűsítésére), azonban meg vagyok győződve arról, hogy a kérdés hazai szakértői, vallástudósaink, újságíróink, az iszlám világban szolgáló diplomatáink, az ezekkel az országokkal kereskedők, az egyetemisták, sőt a szélesebb nagyközönség is érdeklődéssel olvashatja. (Aula Kiadó, Budapest, 1998. 498 o.)

Juhász Ernő

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL 1918—1919.

A trianoni békeszerződés a magyar történelem olyan traumája, melynek jelentősége a mohácsi vereséggel mérhető és amely olyan politikai és gazdasági következményekkel járt, melyeket a mai napig sem sikerült teljes egészében kiheverni. Aligha meglepő tehát, hogy a magyar történeti kutatások kiemelten foglalkoznak azoknak az okoknak a feltárásával, amelyek a trianoni békediktátumhoz vezettek. Nincsen ebben semmi természetellenes, hiszen minden nemzet nagy szellemi energiát fordít arra, hogy történetírása, publicisztikája saját nemzeti tragédiáját, tragédiáit feldolgozza, hogy ily módon a kollektív nemzeti tudat feldolgozhassa azokat. Elég csak a hitleri korszakról folytatott német vitára vagy a vietnami háborúról elkészült feldolgozások százaira gondolni. Nagy öröm tehát, hogy azoknak a történészeknek a jóvoltából, akik korábban is sokat tettek az 1918—1920-as sorsdöntő évek szakmai feldolgozásáért, két forrásgyűjtemény is a magyar olvasóközönség elé kerülhet. Ezekben olyan iratok találhatóak, amelyek korábban zömében franciául, ugyancsak ezeknek a szerzőknek a jóvoltából jelentek meg, vagy még sohasem kerültek nyilvánosságra. *Ádám Magda* és *Ormos Mária* kötete az általuk, illetve *Litván György* által szerkesztett *Documents Diplomatiques Français sur l'histoire du Bassin des Carpathes 1918—1932* című sorozat eddig megjelent első kötetéből tartalmaz bővítéses válogatást. Litván György könyve Paul Mantoux tolmáctiszt jegyzeteit közli a Négyek Tanácsának, illetve a Legfelsőbb Tanácsnak Magyarországról folytatott vitáiról. Ezeknek az iratoknak a jelentős része most kerül először közlésre.

A párizsi hatalmi körök már a háborút közvetlenül követően célul tűzték ki a francia hatalmi túlsúly biztosítását a Kárpát-medencében. Ami nem látszott hiú ábrándnak, hiszen „franciák nagy tekintélynek örvendnek” a térség országai körében, ráadásul a többi nagyhatalom nem ambicionálta különösképpen, hogy a régióban befolyásra tegyen szert. A Csehszlovákiával szembeni francia politika azonban szintén szeszélye-

sen alakult. Ehhez hozzájárult, hogy a fegyverszüneti rendelkezések végrehajtásával megbízott szövetséges katonai képviselők, Paul Henrys, Paul D. Lobit, Franchet D'Esperey tábornokok, valamint a Budapesten tartózkodó Vix alezredes, kiálltak a jogos magyar érdekek mellett. Berthelot tábornok volt a beszédes kivétel, aki Bukarest szempontjait helyezte előtérbe a magyar érdekek sérelmére.

A csehszlovák határ kérdése

1918 novemberében a csehszlovák csapatok önkényesen átlépték Magyarország határait, és követelték hadműveleteik jogosságának elismerését. Vix alezredes, a budapesti francia katonai misszió vezetője közölte, hogy a konvenció nem vonatkozik Magyarországra északi határaitra, a cseh határt nem léphetik át és területi követelésekkel

csak a békekonferencián léphetnek föl. Hasonlóan vélekedett felettese, Henrys tábornok is. Clemenceau azonban konvenciót nyilvánított a belgrádi konvenciót, és úgy foglalt állást, hogy mivel a csehszlovák hadsereg szövetségesnek tekinthető, „joga van (a még nem definiált! — B.L.) szlovák területek elfoglalására”. Ezzel szemben a magyar kormányt nemzetközileg nem léteznek nyilvánította.

Közvetett bizonyítékok alapján a magyar történészek már korábban arra a következtetésre jutottak, hogy valójában Párizs hoz-

zárulásával született a konvenció, és szó sem volt arról, hogy D'Esperey nem köthet ilyen egyezményt a magyar hatóságokkal. E feltevést a dokumentumkötet is megerősíti.

Akkor vajon miért állította Clemenceau, hogy a belgrádi konvenció D'Esperey magánakciója volt, holott maga rendelte el annak aláírását, miért változott meg Kelet-Európa-koncepciója? Eredetileg Clemenceau a térség egészében francia jelenlétet képzelt el, ezért a konvenció a stratégiai pontok megszállását francia csapatok számára tartotta fenn. December elején azonban döntő fordulat következett be: az Oroszországgal kapcsolatos politika kudarcra nyomán Románia felértékelődött. Ebbe az irányba hatott az is, hogy összeomlott Franciaország elképzelése nyugati határainak biztonságát illetően, miután Nagy-Britannia nem vállalt garanciát a francia–német határ sérthetlenségéért. Ráadásul hiányzott a térség megszállására elegendő katonai erő, így Clemenceau kénytelen volt engedni keleti és nyugati szövetségeseinek: az utóbbiak ellenezték, hogy Franciaország egyedül szállja meg a régiót.

A határok kijelölését sokszor nem Wilson etnikai elvei, hanem *stratégiai célokat* szolgáló kommunikációs és gazdasági érvek határozták meg. A román–magyar határról a jugoszláv–román határmegállapító bizottság olasz képviselője világosan fogalmazott: „minden vasútvonalnak, amely elengedhetetlen egy ország gazdasága és stratégiai biztonsága szempontjából, az adott állam területén kell maradnia, még ha idegen lakosok lakta területen halad is át”. A gyakran csak álcaként használt gazdasági és kommunikációs, valójában stratégiai elvek elsőbbsége döntött például Csallóköz hovatarozása esetében is. A Csallóköz Sátoraljaújhely és az ipolyi vasútvonal összefüggésében szemlélték. A végső kompromisszum eredményeként a határt valamivel északabbra, a vasúthoz közelebb húzták meg. Ezzel igyekeztek ellensúlyozni a tényt, hogy Csehszlovákiához került mintegy kilencvenezer főnyi magyar népesség. A bizottság pedig, Seymour nyomására, azt javasolta, hogy a Sátoraljaújhelytől keletre fekvő csomópont kerüljön Csehszlovákiához.

1919 májusában vetődött fel ismét Csallóköz hovatarozásának ügye, midőn Marsaryk készséget mutatott a térség átengedésére, cserébe egy Pozsonnyal szembeni hidfőért. Miután azonban elgondolását sem Bene és Krumar, sem a szövetségeseik nem pártolták, a kérdés végleg lekerült a napirendről.

A román határ kérdése

A nyugati biztonság másik keleti pillére Románia. Clemenceau már 1918 novemberében a német terjeszkedés akadályaként emlékezett meg róla, holott Bukarest 1918-ban átállt a központi hatalmak oldalára. A Románia státusával kapcsolatos események rávilágítanak az antanton belül uralkodó káoszra. Miután 1918 decemberében a román csapatok Prezan tábornok parancsára, szövetséges felhatalmazás nélkül hozzáálltak Erdély megszállásához, Pichon francia külügyminiszter közölte Bukarest párizsi követével, hogy Románia még nem tekinthető szövetséges országnak (hiszen a szövetségesek felmondták az 1916-os bukaresti egyezményt). Hozzátette azonban, „mindez nem jelenti, hogy ne munkálkodnának eltökélten igazságos követelések érdekében”.

A kötetben közölt források nyomán más kép alakult ki Erdély román megszállásának körülményeiről, mint amit a történészek korábban vallottak. Az iratok hallgatnak arról, hogy Franchet D'Esperey akár november 17-én, akár december 2-án megengedte volna a demarkációs vonal átlépését, amibe Herys is csak utólag egyezett bele. Franchet D'Esperey ahhoz sem járult hozzá, hogy december 2-án a románok megszállják az erdélyi városokat, szemben a szakirodalomban ismert ilyen véleményekkel. Nézzük meg tehát közelebről, mi is történt valójában a románok területi terfoglalása során.

Miután Berthelot a saját szakállára engedélyezte a románoknak Kolozsvár elfoglalását, Henrys tábornok kérte Franchet D'Esperey-t, utasítsa Berthelot-t a novemberi konvenció betartására. Az események azonban végül másként alakultak. Éppen akkor, amikor Franchet D'Esperey „általános érdekek”-re hivatkozva utasította Berthelot-t a román terjeszkedés megállítására, a ma-

gyar kormány megbizottja. Apáthy István megegyezett Berthelot-val egy Nagybánya—Kolozsvár—Déva közötti demarkációs vonalban, és abban, hogy ettől nyugatra, 15 km-es mélységben semleges zónát hoznak létre. Apáthy szerint az egyezmény a magyar kormány beleegyezésével született, más vélemények szerint viszont Apáthy a kormány tudta nélkül cselekedett. Az egyezmény, melyet Vix jogtalanak nevezett, végeredményben szankcionálta a román térszerést. A szakirodalom eddig nem helyezte kellő hangsúlyt a megállapodás hátrányos következményeire. Megosztott a történészek véleménye a felelősség kérdésében is. Ormos Mária szerint „Apáthynak felhatalmazása volt a megegyezés létrehozására”. Raffay Ernő azonban úgy véli, hogy arról a magyar kormány csak utólag szerzett tudomást. Ebben az esetben a francia iratok sem döntik el az igazságot. Vix szerette volna megtudni, mi a megegyezésben a magyar kormány szerepe. Francia forrásból úgy értesült, hogy az a kormány tudtával jött létre, de a magyar fegyverszüneti bizottság elnöke, Jankovich ezredes ezt határozottan cáfolta, állítva, hogy a megegyezés „kész tények elé állította a kormányt, bár Apáthynak teljes körű felhatalmazása volt ebben a tekintetben”. Vix tehát arra következtetett, hogy az egyezmény a kormány hallgatólagos beleegyezésével jött létre. Ugyanakkor, és erről a szakirodalom nem tesz említést, Berthelot-nak a Misszió mellőzésével nem lett volna joga egyezményt kötni a magyarokkal, már csak azért sem, mert az módosította a belgrádi konvenció által kijelölt vonalakat (uo.)

Francia érvek az etnikai elvvel szemben

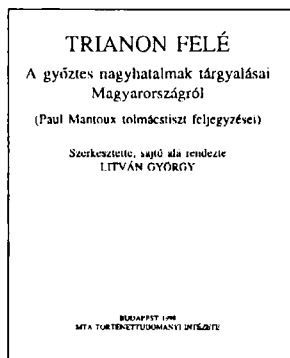
A magyar történészek sok részletét feltárták már a határmegállapítás eseményeinek. Nem derült ki azonban, mi állhatott a háttérben, hogy a magyar—román és a magyar—csehszlovák határt végül nem az etnikai elv szellemében, hanem stratégiai-biztonsági megfontolások szerint állapították meg. A forráskötet tisztázza a kérdést elsőként: most kerültek napvilágra a határkijelölő bizottságok jegyzőkönyvei. Az e bizottságok ülésein elhangzó érvek bepillantást nyújtanak a döntéseket megszabó

szempontokba. Különösen fontos a francia érvrendszer, amely sikerrel gyűrte maga alá a Wilson nevével fémjelzett etnikai rendelkezési elgondolást.

Laroche fejtette ki, hogy ha eltekintünk a „magyarizált románoktól” és zsidóktól, akik magyarnak vallották magukat, megváltoznak a statisztikai adatok is. Ráadásul, fűzte hozzá, a városi lakosság a maga érdekeinek megfelelően választ nemzetiséget. Így ha Nagyvárad Romániáé lesz, később több romanizált magyar lesz, mint ahány magyarizált román eredetileg volt. Leeper hamisnak nyilvánította a magyar statisztikákat, és megismételte francia kollégája érveit. Seymour azonban úgy vélte, hogy még ezt figyelembe véve is mintegy százhatvan ezer magyar lenne ötven ezer románnal szemben. Leeper viszont kijelentette: „Nem hiszi, hogy a városok nagy magyar többsége ellenére az etnikai elv súlyosan sérülne, ha ezeket [a városokat] Romániának adjuk”. Azt elismerte, hogy „a környező területeken ugyanakkor nagy magyar többség lenne még akkor is, ha csökkentjük a magyar statisztikákat, és a brit delegáció csak azért ragaszkodik a térség átadásához Romániának, mert gazdasági megfontolások ezt teszi szükségessé”. Leeper Szatmárnémeti vasúttal akarta Szlovákiához csatolni. Úgy vélte, hogy a magyar lakosság „veszélyes” lehet Románia számára, de a gazdasági okok ennél súlyosabbak. A franciák végül kénytelenek voltak valódi érvekkel előállni: „a román határ biztonságát nem garantálja, ha a magyarok egyszerre birtokolják a Debrecen—Békéscsaba és a Szatmárnémeti—Nagyvárad vonalat”. Laroche kifejtette, Románia léte stratégiai kérdés, amely garanciákat követel akkor is, ha Románia és Magyarország nem áll háborúban egymással. „Ha Németország a lengyelekkel és a csehszlovákokkal küzd, és a szövetségeseknek utánpótlással kell ellátniuk ezeket az államokat, Magyarország jóindulatára számítani nagy nehézségek árán, azok kockázataival járna”. Ezért kell minél több vonal Románia, illetve Lengyelország és Szlovákia között.

Összeállt tehát a francia biztonság keleti fala: a szövetségesek a baráti országok által birtokolt vasútvonalakon délről északra, illetve keletről nyugatra Szlovákián, Romá-

nián. Jugoszlávián és Lengyelországon át bármikor mozgósíthattak akár Oroszország, akár Németország ellen. Ehhez a stratégiai lehetőséghez képest a térség etnikai szét-
szabdálása másodlagosnak látszott.

A forráspublikációk a korábbiaknál mélyebb betekintést engednek a szövetséges hatalmak és Románia konfliktusába, melyet a román hadsereg magyarországi inváziója idézett elő. Románia a Tisza vonaláig nyomult előre csapataival és a Tiszántúlt megszállás alatt tartotta annak ellenére, hogy Magyarország eleget tett az antant követeléseinek és kivonta a Vörös Hadsereget Csehszlovákiából, melynek fejében ígéretet kapott arra, hogy Bukarest kivonja csapatait a magyar területekről. Az iratokból fény derül arra, hogy ez utóbbira miért nem került sor. Az antant komolyan foglalkozott Magyarország megszállásának gondolatával, de ezt a győztesnek számító utódállamok hadseregeivel kívánta megoldani. Erre azonban csak Románia vállalkozott igazán szívesen. Kramar például a Legfelsőbb Tanács július 11-i ülésén kifejtette, hogy „A magyarok betartották a fegyverszünetet és kiűrtették a csehszlovák területet. Milyen ürügyünk lehet most, hogy megtámadjuk őket?” Paul Mantoux-nak a pillanatnyi hangulatot hűen tükröző feljegyzése szerint Lloyd George brit miniszterelnök felháborodott a júniusi román támadás hírére és ennek hangot is adott: „A legtöbb nehézségünk abból származik, hogy ezek az általunk barátaink tekintett államok megtagadják utasításaink teljesítését. Ennek véget kell vetnünk. Ezek az emberek (a csehszlovák és a román vezetés) mind afféle kis bri-

gantik, akik csak azt lesik, hogy területeket kaphassanak”.

Ezzel a véleményével szembe került saját külügyminiszterével, Balfourral, aki a román álláspontot támogatta. Eszerint a Tisza vonala a románoknak garanciát nyújt Kun Béla ellen, aki nyilvánvalóan megtámadná a románokat, ha azok visszavonulnának. Még Clemenceau is hajlott arra, hogy a szövetségeseknek érvényt kell szerezniük korábbi álláspontjuknak a Legfelsőbb Tanács tekintélyének fenntartása végett, és visszavonulásra kell felszólítani a románokat.

Balfour azonban kötötte az ebet a kárhoz arra hivatkozva, hogy a tanácskormány nem tett eleget leszerelési kötelezettségének, sőt fegyverkezik „Türhetetlen — mondotta —, hogy Magyarország olyan katonai erődítménnyé válhasson, ahonnan egész Közép-Európára kisugároznának a gazdasági és politikai megrázkódtatások”. A magyar barátsággal aligha vádolható külügyminiszter elnyerte hasonló beállítottságú francia kollégájának támogatását is. Mivel Románia nem volt hajlandó hadseregét kivonni Magyarországról, sőt, jóvátétel gyanánt hozzálátott az ország kifizetéséhez, élesen szembekerült a békekonferenciával. Clemenceau augusztus 6-án táviratban rendreutasítja a román kormányt: nincs joga fegyverszünetet erőltetni Magyarországra (II. 21. o.). A szövetségesek november 12-i megbeszélésén már a nyílt szakítás gondolata is felmerült. Clemenceau kijelentette: közölni kell a románokkal, hogy a szövetségesek hazahívják képviselőiket Romániából, és Bukarestnek ugyancsak haza kell hívnia a saját képviselőit a békekonferenciáról és a szövetséges fővárosokból; közölte, elfogyott a türelem, véget kell vetni a halogatásnak. A fenyegetés hatására a román hadsereg végre kivonult Magyarországról. A fenti konfliktus azonban nem változtatta meg Franciaország Kárpát-medencei politikáját. Párizs továbbra is „déli és északi szláv államokon nyugvó” új kelet-európai rendszer fölött akart őrködni a német fel-támadás megakadályozására (II. 140. o.).

A történetek szomorú ténye, hogy már a határok meghúzásakor látni lehetett, hogy a szövetségesek hibát követtek el, amelyet nem tudtak, nem akartak korrigálni. Wilson

amerikai elnök, akinek az elképzeléseit szövetségei nem vették figyelembe 1919. március 31-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása kapcsán megjegyezte: „Lehetséges, hogy a határvonalon nem olyan lett, amilyennek lennie kellett volna... Hiába javasolta Lloyd George annak kiigazítását, végül maradtak a Magyarországot előre megjósoltan Németország karjaiba kergető határok.

Bár a trianoni rendezés mögött jól kitapintható gazdasági és katonai okok voltak, hiba lenne feltételezni, hogy az azt kidolgozó egyes politikusok érzelmei, beállítottságai nem játszottak szerepet benne. Pichon francia külügyminiszter megjegyzése a Négyek Tanácsának 1919. március 31-i ülésén arra utal, hogy Magyarország tekintélye alighanem a mélyponton volt: „nem feledkezhetünk meg arról, hogy a magyarok a legádázabb ellenségeink közé tartoznak. A magyar kormánynak rettenetesen nagy a felelőssége a háború kirobbanásában”. Románia, amely megszegte az 1916-os bukaresti egyezményt és harcolt az antant ellen, immár a bolsevizmus elleni védőbástya sze-

repében tetszeleghetett: „Ami Romániát illeti, kénytelenek vagyunk támogatni ezt az országot, egy olyan pillanatban, amikor Románia gátként szolgál a bolsevizmus ellen”. Tévedés lenne azt gondolni, hogy a Tanácsköztársaság szerepet játszott a határok kialakításában. Ahogyan Balfour 1919. július 15-én megjegyezte, a helyi harcok Magyarország és Románia között nem változtathatnak a határon, miután határait „már megszabta a békekonferencia”.

Végül néhány szóban meg kell emlékezni a fordításról, amely mindkét kötet esetében tökéletesen adja vissza az eredeti tartalmát, stílusát és hangulatát.

(*Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918—19. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, 1998. — Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. Szerkesztette, sajtó alá rendezte: Litván György, MTA Történettudományi Intézete, 1998.*)

Borhi László

Kozma Ferenc:

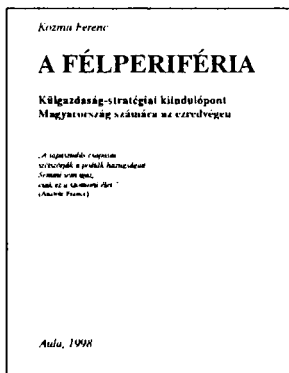
A FÉLPERIFÉRIA

Habent sua fata libelli. A jó könyvek (gyakran) a csendes fogadtatás. Mert meditációra készítetnek./?/ Kozma Ferenc legutóbbi könyve, *A félperiféria* jó könyv. Okos és szenvedélyes, megismerszik belőle szerzője is, „kulcstanulmány”. Személyes hangvétele e sorok íróját is feljogosítja, hogy szubjektív hangot üssön meg. Nem tagadom, elfogult vagyok: Kozma Ferenc írásait mindig is érdeklődéssel és nagy figyelemmel olvasom. Tanulok belőlük, de nem tételeket, hanem gondolatokat, még inkább azt, hogy tanulságos válaszokat csak jó kérdésekre lehet adni. Tetszik, hogy Kozma még a legszokványosabb kérdéseket is eredetien teszi fel, s rájuk egyéni ízű és szakszerű, tudományosan mértékadó választ ad. De rögtön zavarba jövünk, ha munkáit be akarnánk „skatulyázni” egy tudománytani rendszer merev keretei közé; ezt a munkáját a leg-

szélesebb értelemben vett inter- és multidiszciplináris, fejlődéstani munkának tekinthetjük. Szellemes fordulatai időnként ugyan meghökkentők, de az oknyomozás szigorú logikai szabályait sosem sértik meg, bár alkalmasint eltérnek az arisztokrata tudományosság (inkább tudományoskodás) normáitól. Kozma mégsem vet annyira szellet gondolataival, hogy vihart kavarjon, így aztán könyvei korántsem váltanak ki olyan figyelmet, mint amilyent érdemelne. A témaválasztással lenne a baj? A válaszokkal? Aligha.

Kozma Ferenc felelősen gondolkodó kutatóként az ezredforduló sorskérdéseire keres válaszokat, elutasítva minden közhelyet, sztereotípiát. Ne lenne aktuális az, ha ő is keresi a világgazdasági, civilizációs helyét egy olyan gazdaságnak, mint a magyar, amelyik az átmenet, a „...hová” történelmi

dilemmáját oldja meg éppen. Persze rögtön azt is lehetne mondani, számos munka foglalkozott már ezzel a kérdéssel. Ez így igaz, kétségtelen. Csakhogy senki sem vállalkozott arra, hogy egy olyan minősítésre alapozva próbálja megfogalmazni saját álláspontját (tudniillik, hogy a magyar gazdaság a félperiférián található), amelyet nagy valószínűséggel széles körben fognak visszautasítani, már csak a mundér becsülete miatt is. Pedig aki elolvassa Kozma Ferenc könyvét, rádöbben arra, hogy a magyar gazdaság erősen hasonlít azokhoz az országokhoz, amelyeket a szerző joggal jellemez a félperiféria kategóriájával, hiszen ezek az országok nem csupán a centrum és a periféria között helyezkednek el, hanem szignifikánsan különböznek tőlük. Könyvéből az is kiderül, hogy sem a hasonlatosság, sem pedig az azonos világgazdasági pozíció nem jelent uniformitást, sőt a ma oly gyakran emlegetett és univerzalizált sejtető globalizáció is a különbözőségekre apellál.

A világgazdaság sokrétű strukturáltságának elismerése adja meg Kozma elemzésének kereteit. Értelmez egy olyan külgazdasági (tulajdonképpen fejlesztés-) stratégiai gondolkört, amelyet a magyar gazdaság követhet, hangsúlyozva, hogy „csak” egy gazdaságfilozófiai változatot vázolt fel. A szerző maga szabadkozva állapítja meg, hogy nem mindent megoldó stratégiát dolgozott ki, mert „egyszemélyes” gazdaságpolitikai műhelyként legfeljebb „csak” „rámutatnak azokra a környezeti és belső problémakörökre, amelyek óhatatlanul meg fogják határozni egy kialakítandó stratégia céljait, az ezek eléréséhez vezető utak alternatíváit,

valamint a nemzetgazdaság mozgási korlátait” (olvashatjuk könyve előszavában).

Kozma Ferencnek azonban semmi oka sincs a szabadkozásra. Munkája természetesen nem a politika (a hatalom) nyelvére és logikájára megfogalmazott stratégia, hanem az igen strukturált világgazdasági, regionális és társadalmi rendszer működésének érvelő elemzése és a leszűrhető tanulságok megfogalmazása. Következtetése nem kizárólagos gazdaságpolitikai koncepciók, sőt, Kozma kifejezetten arra szólítja fel olvasóit, keressék a további változatokat. A könyv gondolati gazdagsága ehhez elegendőes késztetést jelent.

Kozma Ferenc könyvének tematikája igen szerteágazó, elemzésének kibontása mégis igen összefogott. A magyar gazdaság (mint kisgazdaság) fejlődési lehetőségeit egy élő rendszer, a világgazdasági rendszer keretei között vizsgálja. A nemzetközi (külgazdasági) környezet bemutatását több szempont is indokolja. Sztereotípiá, de meg kell említeni: egy kis gazdaságnak nincs értelmes oka arra, hogy kiszakítsa magát a külgazdasági környezetből, amelyből növekedést és egyensúlytalanságot gerjesztő tényezők egyaránt erednek. A strukturált világgazdaság tanulságos fejlődési alternatívákat kínál. E példák mechanikus másolása azonban több buktató, semmint biztos eredmény forrása. A világgazdaság strukturáltsága nem változatlanságot jelent. Elemei átmehetnek egymásba, fejlődhetnek, átalakulhatnak, ebből következően maga a világgazdaság is folyton változik, így a környezeti feltételek megváltozásával egy adott ország növekedési, fejlődési feltételei is rendre módosulnak. A magyar gazdaság sikeres világgazdasági alkalmazkodását, mégpedig aktív (nem a reakció késését menteni igyekvő) alkalmazkodását szolgáló külgazdasági stratégiának sajátosságát Kozma Ferenc kitérési stratégiában látja.

Az előbbi mondatok tartalmazzák Kozma Ferenc könyvének néhány fontos sarkkövét. Kezdjük rögtön a legtágabb környezeti tényezővel, a világgazdasággal. Ha valaki a legutóbbi időben valamit mondani kívánt a világgazdaságról, akkor nem mulasztotta el a globalizációt mintegy jellemzőként is megemlíteni. A globalizáció kétségtelenül jellemzi korunkat, de ne

higgyük, hogy ez a folyamat minden világ-gazdasági szereplőt egyformán érint. Kozma Ferenc elemzéséből is világosan kiderül, hogy a globalizáció az igen sok szempontból strukturált világ egyes szereplőire különféleképpen hat. Másképpen érinti a fejlett gazdaságokat, és természetesen más hatásoknak vannak kitéve a már nem fejletlen, de még nem fejlett gazdaságok, a már nem a kimondott periferián, de még vagy már nem a centrumban lévő, az ún. félperiferián elhelyezkedő országok.

A félperiferián elhelyezkedő nemzetgazdaságok természetes ambíciója, hogy kitörjenek a félperiferiáról, annál is inkább, mert állandóan szembe kell szállniuk azokkal a perifertizálódási tendenciákkal, amelyek akár a technikai haladásból, akár a gazdasági növekedés tényezőinek átrendeződéséből, avagy a pénztöke igen agresszív önálló sodásából következnek. Ha ezek a gazdaságok nem tudják kivédeni a perifertizálódást kiváltó hatásokat, akkor óhatatlanul hátrébb sodródhatnak a gazdaságok rangsorában.

Nem spekuláció tárgya, hogy ezeket a közbülső világ-gazdasági helyzetben lévő gazdaságokat hogyan minősítjük. Sokan megelégszenek azzal, hogy közepes fejlettségű országokról szólnak. A félperiferia azonban más tartalmat hordoz, mint a közepes fejlettség, bár kétségtelenül szoros kapcsolatot találhatunk közöttük. A közepes gazdasági fejlettség problematikája régóta foglalkoztatja Kozma Ferencet. Korábbi munkáiban bőséges adalékokat találhatunk e kérdéskörrel kapcsolatban is. Hogy jelen-

leg a félperiferia kategóriájához kapcsolja meditációját, az azzal is magyarázható, hogy felismerte, más stratégiai filozófia kötődik a közepes fejlettség meghaladásához, mint a félperiferia állapotához, annál is inkább, mert a közepes fejlettség határai igen rugalmasak; nem félperiferikus gazdaságok is ide tartozhatnak. Jelenleg a magyar gazdaság előtt nem csupán a felzárkózás feladatai állnak (annál kevésbé, mert az a gazdaság is, amely nálunk lényegesen fejlettebb, s csak történelmi távlatban tudja magára nézve értelmezni a periféria valamilyen jellegzetességét, fel kíván zárkózni az öt megelőző gazdasághoz), hanem a félperiferia állapot visszafordíthatatlan strukturális meghaladása. Adott esetben még egy formálisan sikeresnek minősülő felzárkózás sem elégséges a sikeres kitöréshez. Történelmi tapasztalatok is alátámasztják a kitörés és a felzárkózás megkülönböztetés indokoltságát. Jóllehet, találhatnánk egy jobb kifejezést is a félperiferia helyett, de észre kell vennünk az e kategória használatában rejlő gazdaságfilozófiai, gazdaságstratégiai különbségtétel lehetőségét és szükségességét.

Kozma Ferenc könyvének fontos szemléleti eleme a gazdasági és gazdaságon kívüli tényezők árnyalt összefüggéseinek jelzése. Aki nem rest elgondolkozni jövőnkönkről egy tág világban, s nem kész receptet vár egy könyvtől, hanem gondolati támpontot, Kozma Ferenc könyvét elolvasva elég muniációt kap csendes meditációjához. (Aula Kiadó, Budapest, 1998.)

Kollár Zoltán

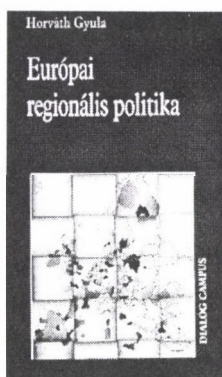
Horváth Gyula:

EURÓPAI REGIONÁLIS POLITIKA

A reményeink szerint közeledő Európai Unió csatlakozásunk széles körben felhívta a figyelmet az integrált Európa gazdaságipolitikai működésének szabályozására. Az érdeklődés részben arra irányul, hogy a felvételre való alkalmasságnak mik a feltételei; meg, érthető módon arra is, hogy mit, mi

módon fordíthatunk hasznunkra a fejlett Európához való felzárkózásunk segítésére. A regionális politika a legfontosabbak közül való. Az Unión belüli területi egyenlőségek mérséklésére jut a közös költségvetés második legnagyobb tétele; ha hazánk már tagja lenne az Uniónak, jövőre (a jelenleg

érvényes szabályok között) 22,5 milliárd dollár külső forráshoz juthatnánk az EU különböző területfejlesztési célú alapjaiból. Ez azonos az elmúlt időszak évi külföldi működő tőke befektetésével" ett ez a nemzeti vagyont gyarapítaná. A tét tehát nagy, ezért az európai regionális politikát áttekinthető könyv nagyon időszerű. Ám nem az időszerűség a fő érdeme, hanem az, hogy nagyon jó. Nagy formátumú könyv. A szerző tíz évig dolgozott művén, jól illusztrálva, hogy a tudományos kutatónak *nem* időszerű témával kell foglalkoznia, hanem olyanal, amelyek 10–15 év múlva *lesz* időszerű; így adódik lehetőség mely elemzésekre.

A regionális politika fontossá vált, ám nem árt hangsúlyozni, hogy *nem* a politika szabja meg a területi fejlődési pályákat. E pályákat sok szereplő, gyakran eltérő érdekeket követő, rengeteg döntése formálja, mindenekelőtt az üzleti döntések, a transznacionális nagyvállalatoktól az egyéni vállalkozókig, a háztartások döntései, a kulturális-oktatási intézmények döntései, a civil szervezetek döntései stb. A kormányzat vállalja azt a szerepet, hogy a piaci verseny által kialakított területi-társadalmi egyenlőtlenségeket mérsékelni próbálja. Ennek eszköze a regionális politika; a regionális folyamatok korrekciója, a társadalom által túlzottnak ítélt területi egyenlőtlenségek állami (költsgvetési, szabályozási) eszközökkel történő csökkentése. A regionális politika tehát nem terjed ki a társadalom térbeli fejlődésének egészére, csak azokra az elemekre és térformációkra, amelyeket az államigazgatás befolyásolhat. Ezért a könyv

alap-célkitűzésének megfelelően, a területi fejlődés fő tényezőivel a szerző csak röviden foglalkozik, s nem említ olyan (a regionális politika keretébe nem foglalható) új térjelenségeket, mint városrendszerek, hálózatok, globális csomópontok formálódása.

A könyv egynegyedét három esettanulmány teszi ki: a brit, az ír és az olasz regionális fejlődési pályák és politikák elemzése. Jó választás: mind az elavult iparszerkezetű régiók problémáinak kezelése, mind a rurális háttérű modernizáció, mind a duális regionális fejlődés tapasztalatokat nyújt a hazai regionális politika számára. Összefoglalót kapunk az átmenet regionális hatásairól Kelet-Európában, beleértve a hazai szakirodalomban elfelejtett Oroszországot is.

Lényeges kérdést elemez a Hatalommegosztás az állam és a régiók között című fejezet. A szakemberek szűk köre ismeri, ám a hazai regionális politika szereplőinek többsége előtt ismeretlen, hogy az európai regionális politika immár negyedszázada a hatalmi decentralizáció útját járja: növekszik az országon belüli közigazgatási egységek döntési kompetenciája, mind saját területükre vonatkozó fejlesztési programjaira, mind régióközi (beleértve a nemzetközi kapcsolatokat) együttműködésre vonatkozóan. Az Európai Unió elmúlt évtizedeit a *regionalizmus* általános megerősödése, a területi közigazgatáson belül az állam alatti szintek (tartományok, régiók) a nemzetállami szuverenitást nem sértő önállósodása jellemzi, még olyan hagyományosan központosított államban is, mint Spanyolország vagy Franciaország. Ez a folyamat nem a központosított kormányok nagylelkűségének, hanem a régiók kitartó nyomásgyakorlásának és az EU regionális politikájának köszönhető. A hazai fejlődés kívánatos útja lehet a regionális decentralizáció, ezt EU-integrációs törekvéseink is bátorítják amelynek előfeltétele a saját fejlesztési politika kidolgozására és gyakorlására, a területi érdekérvényesítésre képes régiók létrejötte. Jól rendszerezett, sokoldalúan kifejtt a magyar regionális folyamatok és politika áttekintése, s beillesztése az európai térfolyamatokba.

A kéziratot példamutatóan gondozták: átfogó az irodalomjegyzék, van tárgy- és névmutató, táblázatok és ábrák jegyzéke.

Az európai regionális politika aspektusainak nemzetközi szakirodalmi eléggé gazdag. Állítom, hogy Horváth könyve a leg-

jobbak közé tartozik (*Budapest—Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 1998. 501 o.*)

Enyedi György

Kelevéz Ágnes:

A KELETKEZŐ SZÖVEG ESZTÉTIKÁJA

„A munkafüzet eddig talányos lapjai a szemünk láttára elevenednek meg és állnak össze egy rendkívül zárkózott költő benső titkokat eláruló lelki naplójává.” Ha egyetlen mondatra kellene sűríteni filológiai irodalmunk 1998-ban megjelent, szemléleti és módszertani újdonságokat egyaránt felsorakoztató művét, akkor ezt lehetne kiválasztani, mivel egyszerre utal az elvégzett kutatás legfontosabb eredményére, és mutat rá a tárgy kiválasztásának indítékaira.

Babits Mihály írásai ugyanis, annak ellenére, hogy a XX. századi magyar irodalom egyik, bizonyos szempontból pedig a legjelentősebb alkotójáról van szó, sem életében, sem utóéletében nem tölthették be azt a szerepet, amelyre annak művészeti, poétikai és tartalmi ismérvei feljogosították volna. Igaz ugyan, hogy kötetei, bár nem folyamatosan, megjelentek: versei többször, prózai munkái kevesebbszer; s nagyjából a hetvenes évek közepétől rendszeresebben is. Elejét és alkotásait irányadó monográfiák tarták fel, s ma már jelentőségének megfelelően szerepelhet az oktatásban. És mégsem mondható el az, hogy recepciója körül minden rendben lenne: azt ugyanis alapkutatási hiányosságok szegélyezik, és még ma is élő előítéletek tarkítják. Potenciális befogadónak (s ebbe az írástudók is beletartoznak) érzékenysége szemmel láthatóan fogékonyabb a barokk külsőségekre és formákra, a szóbövelkedő nyelvre, a szürreális, mitologizáló és mitizáló gondolkodásra, az érzéki túltelítettségre, az érzelmi túlzásokra, mint a klasszicizmusra, a racionalizmusra, a műveltségre, a távolságtartásra és az íróniára. Ez egyrészt világjelenség, de nemzeti adottság is, ezt nem lehet megváltoztatni. Másfelől azonban, e körülménynek az esztétikai mellett, társadalmi összetevője is

van: felbomlott ugyanis (nagyjából az elmúlt két évtizedben) az irodalom és a politika korábban álságos és mindkét részről valamit pótló viszonya. Szerencsére, mondhatjuk, mert így legalább mindkettő nagyobb intenzitással foglalkozhat avval, ami; ráadásul hamarabb kiderülhet a művészi vagy politikai gondolat hiánya. Csakhogy eközben korábbi életművek teljesítményei kérdőjeleződtek meg, s az emiatt felerősödött és általánossá vált bizonytalanság, csalódás és kiábrándultság sok esetben a mindent elutasítás irányában kanalizálódott kifelé, befelé pedig még csak a bolyongás állapotában van. Ez pedig magának a szépirodalomnak a hadállásait rendítette meg; a külső, világnézeti összetevőit elveszített alkotás csupán saját esztétikumánál fogva fejthet ki hatást, s vele együtt a befogadó is fölszabadult: mű és olvasója egyenrangú félként, döntési helyzetben állhat egymással szemben. Végül a szép- és lélektani okok mellett van még egy, az előzőektől mereven el nem választható tényező: az a kiadói tevékenység, mely műveinek hosszú ideig kísérelője volt. Babits versgyűjteményei ugyanis 1941 és 1993 között mind csonkán kerültek ki a nyomdából, hol ez, hol az hiányzott belőlük: prózai műveinek és levelezése közreadott részének pedig csupán az az egyetlen érdeme, hogy egyáltalán megjelenhetett. Rendszeres filológiai és textológiai kutatást senki sem végzett, hiszen nem engedte a korszellem, így aztán nagy hiányosságok voltak az egyes művek pontos szövegének megállapításában és keletkezésük felderítésében. Ezek nélkül pedig semmiféle következtetésnek és itéletnek nem volt ellenpéldája.

A szövegekre koncentráló kutatás a nyolcvanas évek közepén kezdődött meg,

még a születés centenáriumának lendületében, egy, a tudományos munkát kedvezően segítő, állami eredetű pénzügyi támogatás háttérével. Ennek következtében néhány évvel ezelőtt már megjelent a Babits Mihály összes kéziratát regisztráló négykötetes katalógus, az 1998-as évben pedig az életművet tartalmazó bibliográfia s az első, tisztán filológiai indíttatású monográfia, Kelevéz Ágnes könyve, melynek kiemelkedő fontosságát talán már az eddigiek is kellőképpen bizonyítják.

Képek a könyvből
A KELEVEZŐ SZÖVEG ISZTÉTIKÁJA
Készítette: Kelevéz Ágnes

E kötetnek a gazdag, bár egyenetlen színvonalú Babits-irodalom néhány alapműve mellett van a helye. Köszönheti ezt pedig elsősorban annak a módszernek, amivel a hagyományt, s az attól való elszakadást (valójában annak megújítását) ötvözni tudja. Eltér az eddigi felfogástól először is abban, hogy a *genetikus szemlélet* talaján áll. Ez, az elmúlt évtizedben Magyarországon is ismertté vált szöveggondozói irányzat egyik központi fogalmává az időt teszi; nem a mű belső idejét, nem az egyik, vagy a végleges változat megírásának idejét, hanem mintegy in statu nascendi megragadva az előszövegtől a nyomtatott szövegig (szövegekig) tartó szövegegészt, azt vizsgálja, hogy folyamatában miként keletkezett egy-egy irodalmi mű, bárki által közismert végleges „változata”; azaz: elvetve a befejezett szöveg fogalmát, kutatásainak középpontjába az egymásba átalakuló változatrészeket vagy részváltozatokat helyezi. A genetikus kritika a magyar filológia egyik, kibékíthetetlennek látszó ellentmondását is érinti: betűhűség (tágabb értelemben: szövegűség) avagy emendálás? Tudjuk, hogy

az ördög mindig a részletekben bújik meg: bár mindkét felfogás mellett és ellen hozhatók fel érvek, mégsem utasítható el egyik sem véglegesen: sőt, a klasszikus filológiában legtöbbször csupán mindkét módszer együttes alkalmazása vezethet eredményre, mert sok esetben illúzió arra gondolni, bár törekedni lehet rá, hogy minden szempont figyelembevételével visszaállítható a szerző (feltételezett) intenciójának megfelelő hitelesség. A genetikus kritika azonban túllép ezen a problémán, amennyiben nem tüntet ki egyetlen kéziratot vagy nyomtatott szöveget sem azonkívül, hogy igyekszik megállapítani egymásra-következősüket/keletkezésüket. Persze maga a genetikus szemlélet is számtalan kérdőjelet vet fel, és igazi hazai alkalmazhatóságát magyar szerzők műveinek genetikus kiadásai bizonyítják majd igazából. Ámde az is kétségtelen, hogy felbukkanása a kritikai kiadások előkészítésének minőségét, a textológiai kutatások irányultságát, a filológiai munka szellemét nagymértékben felfrissítette; figyelembevétele, más módszerekkel együtt kikerülhetetlen, bár alkalmazása elsősorban a sok kézirattal rendelkező XX. századi szerzők esetében kecsegtet sikerrel.

A monográfia írója azonban nem csupán a legújabb, hanem a hagyományos módszereket is biztonsággal és invenciózusan alkalmazza. Erre számtalan példa található a második és harmadik fejezetben, ahol az elméleti kérdések felvázolása után a versek kritikai kiadása közben felmerült legfontosabb gyakorlati kérdések tárgyalása következik. Ezek közül az első az *időrend*, mely minden kiadás centrális problémája. Ez magában foglalja egyfelől bármely, azaz *egy vers* struktúrájának kezdetét, alakulását és véglegessé válását, másfelől a *versek* rendszerének, sorrendjének kialakulását. Mindkét probléma különösen jelentős Babits esetében, aki szigorúan komponált köteteket engedett csupán a sajtó alá, miközben egy-egy versének csírája s a nyomtatásban való megjelenés között nem egy esetben évek múltak el. Különösen sürgető volt tehát a kéziratanyagban Angyalos könyvként ismert vastkos füzet vizsgálata, melyet a költő hosszabb idő alatt hozott létre, s amelyről feltételezni lehetett, hogy várhatóan magán/magában viseli alkotómódszerének ed-

dig rejtve maradt jellemzőit is. Ez, a nagyjából Babits Újpestre kerüléséig írt verseket tartalmazó füzet Kelevéz Ágnes genetikus vizsgálatának tárgya.

Az eredmények ismertetésére néhány, szükséges kitérő után kerülhet csak sor. Miközben Babits textológiai felfogásával, evvel kapcsolatos szigorúságával, egyszerre következetes véleményével, s ugyanakkor rugalmasságával ismerkedhet meg az olvasó, az az érzés alakulhat ki benne, hogy a költő saját kéziratának különböző változataiban is ehhez ragaszkodott. De nem. Babits „saját szövegét gondolva gyakran tűnik figyelmetlennek és következtetlennak”. A kritikai kiadás egyes műfajainak sajtó alá rendezése közben sajnos állandó feszültség forrása lesz annak kiderítése, hogy vajon a egyes kiadások egymástól eltérő szövegváltozatait ki állította elő: az író, a szerkesztő, a szedő? Vagy mindhármuk közös munkája az, ami Babits halála után ránk maradt, s netán ha még tovább élt volna, e változatok újabb módosulásai lennének most birtokunkban? És a kéziratok anyag vonatkozásában is: vajon felfedezhetők-e a Babits életében bevezetett és hatályban lévő helyesírási szabályzatok lenyomatai sajtók, ötvöződve természetesen a több részből összetevődő magán-helyesírással? (Pl. Babits következetesen önkénytelenül írt mindenhol önkéntelenül helyett.) Alapvető problémák ezek, melyeket az írás mint cselekvés dologi körülményei is befolyásolnak; mert nem mindegy, hogy a lélek pillanatnyi állapotát is követni képes és azt őrző kéziratról, avagy a maga szűkös betű- és jelrendszerével rendelkező gépiratról van-e szó? Babits helyesírása sok ponton tűnik következtetlennak, mégis megállapítható egy tendencia egész életművét figyelembe véve: míg a század első évtizedében inkább költői módon gyakorolta azt, később a mesterségbeli tudás alkalmazásában nagyvonalúbb lett, miközben bizonyos területeken (pl. egyes szavak képzésében, egyéni szóösszetételek alkalmazásában, a magánhangzók ékeztésében és a központosásban) továbbra is megtartotta a csak rá jellemző, más írókkal össze nem téveszthető sajátosságokat. Ezenfelül a hangzás iránt rendkívül érzékeny költő nyilvánvalóan észrevette a magyar helyesírásnak azt a kettősséget, hogy

bár az egymás után következő szabályzatok és módosítások, ha nem is rigorózan, de egyre pontosabban határozták meg az egyes nyelvtani formákat és jelenségeket, valamint azok használatát, mégsem tették lehetővé minden magyarul ejtett hangnak és intonációnak a beszélő szándéka szerinti rögzítését. Kelevéz Ágnes világos okfejtéssel mutatja be, hogy a fentiekből ennek ellenére nem helyesírási anarchia következett, hiszen Babits mindvégig „ragaszkodik a saját maga által leírt és jóváhagyott (még ha nem is szabályszerű) változathoz”.

A keletkező szöveg és szerzője közötti szubjektív viszony a leírás/rögzítés (bármely) fázisában objektíválódik, azaz a genetikus kritika virtuális kézírata objektummá válik. Mind a hagyományos, mind a keletkezéselvű szövegkritika másik központi kérdése tehát a szerzői kézirat. Csakhogy míg az első esetben az ultima manus kiválasztása a legfontosabb (és sok esetben igen kétséges) feladat, addig a genetikus szemlélet nem tüntet ki kéziratot vagy nyomtatott változatot; egyetlen folyamatnak fogja fel egy mű megvalósulását, amely mind a tökéletesedés, mind a műromlás irányába is mutathat. A szerzői kézirat értelmezése azonban fontos tényező annak megállapításához, hogy az egyes verseket/műveket a kritikai kiadásban hogyan kell közölni, azaz: figyelembe veendő-e az esetleges írói szándék, mely például költői műveket a köteteken belül ciklusokba sorol, avagy a sajtó alá rendező ragaszkodik a keletkezések megállapítható időrendjéhez? A válasz nagy anyagismerettel, meggyőző példákkal, Babits evvel kapcsolatos véleményének messzemenő felhasználásával, így fogalmazható meg: „Babits hitt a versek kronológikus olvasatának fontosságában”. Azaz: a költő rendez, a filológus pedig átrendez.

Kelevéz Ágnes *Esztétikájának* alapvető újdonságait könyvének harmadik és negyedik fejezetei tartalmazzák, melyek az Angyalos könyv részletes elemzésének eredményeit adják közre. Tézise, hogy tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata alapján, a korábban egyetlen versfolyamként számon tartott kézirat három részre osztható, melyek közül az első kettő keletkezéstörténete viszonylag könnyen felfejthető, hiszen gyűjteményjellegük a költői pálya egy-egy lezá-

rását jelenti. A harmadik füzet azonban fel-tételezése szerint nem utólag egybefűzött művek szerkesztett tisztázata, hanem mintegy lírai napló gyanánt, keletkezésük sorrendjében tartalmazza a költő verseit, mely ugyanakkor egy igen lényeges, személyiség-beli és költői változást is magában foglal „A lírai naplónak a *fűzetet olvasva nyomon követhettük Babits útját a »letésem a lantot emésztő kétségbeesésétől a »Ne mondj le semmiről« öntudatos, sőt önfelszabadító gesztusáig».*

Befejezésül szót kell ejteni arról, ami e monográfiát még jelentősebbé teszi: egyike lesz ugyanis azoknak a műveknek, melyek a magyar filológia veretes hagyományait s a jelen gyakorlatát továbbadják a jövő évezrednek. Nem mindegy hát, hogy milyen képet tükröztet az utódok felé. Tagadhatatlan, hogy a régmúlt és a közelmúlt, s az abból kibújó jelen praxisa között ellentmondások

fedezhetők fel. Tévedés volna mégis azt hinni, hogy ezt a három felfogást elsősorban a nyelvi különbségek osztják meg. Ez nem igaz. Most úgy látszik, hogy hirtelen, a gondolkodás irányában állt be változás. Az új évezred filológusa megint csupán a holtakra figyel, az élőkkel már nem foglalkozik. Nem érdekli, hogy eredményei miként cáfolják meg a korábbi, a politika-hozta esztétika ítéleteit, de nem tekint a ma érvényes kánonokra sem. Így hát sem ellenségeket, sem ellenfeleket maga körül nem lát. E kutató a tények és az eszmék szigorúan vizsgálódó embere. Ezért magánya kíséri csupán. Hiszen barátai már rég meghaltak mind. De ő élet s halál ura. Ül hát a könyvtárban, a könyvei között és dolgozik. Maga köré bűvöli őket. (*Genetikai közelítés Babits költészetéhez. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998. 281 o.*)

Buda Attila

Fried István:

IRODALOMTÖRTÉNESEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az összehasonlító irodalomtörténet szerkesztő professzora az újabb folyóiratokban elszórt tanulmányait gyűjtötte össze ebben a kötetben. Kétségtelenül az összehasonlító irodalomtudományról is szól (a négy ciklusba illesztett tanulmányok első részében), ebben a *módszer kritikájá*t is adja, de azzal biztat, hogy talán mégis inkább megújulás mutatkozik a műfajban, mint válság. A ciklus másik tanulmánya a magyarságtudomány kérdését járja körül az 1930-as évek óta, itt nemcsak arról esik szó, hogy ez sokféle diszciplína együttese, hanem arról is, hogy a történeti Magyarországra való tekintettel egyúttal szlavisztika, romanisztika, finn-ugor tudomány is kellene, hogy legyen. A téma iránt külföldi kutatók körében is van érdeklődés, de szűkebben filológiai szempontból még hiányzik itt az interdiszciplinaritás.

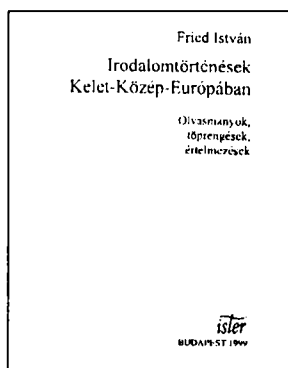
A második ciklus a *magyar irodalmat* helyezi szélesebb kontextusba.

Itt szó esik a magyar irodalom ismeretlen voltáról a külföld szemében, mert nem tekintik európainak. A magyar író számára viszont mégis Európa a minta, ezen belül

talán az egykori Monarchia irodalmát érdemes közelebbről is megvizsgálni. A problémákat magyar—szlovák viszonylatban konkretizálja a szerző, utal a közös kulturális hagyományra, *Sziklay László* szlovák irodalomtörténetének a példáján a külső szemlélő újfajta meglátásait emeli ki. A komparatiztikának saját módszertanát még meg kell teremtenie. Ennek kapcsán Fried figyelemre méltó kísérleteket tesz a modern irodalomtudományi módszerek alkalmazására. *Németh László* Közép-Európájáról szólva a *Németh László-i* felfogás kritikáját is adja, ezt a Közép-Európát még kell teremteni. A bécsi hatás elutasítását Némethnél nem helyesli. Az előzményeket a kossuthi Duna-konföderációval kezdi. Fontosnak tart az európai és a magyar szempont közt valamiféle közbülső szempontot.

A harmadik ciklus első tanulmánya voltaképpen *Kulcsár Szabó Ernő* 1945—91 közötti magyar irodalomtörténetéhez fűz reflexiókat, az irodalomtörténeti hagyomány (Horváth János) egyszerre példamutató és gátló hatását is felemlíti. A nyugati új mód-

szereket még jobban alkalmazni kell a 20. századi magyar irodalomra. A másik tanulmány a pozsonyi Kalligram kiadó Tegnáp és Ma sorozatát veti össze a magyarországi Arcok és vallomások, ill. Kortársaink sorozattal. Mindegyik sorozatban egy-egy kötet egy író tevékenységét tette (teszi) mérlegre. A hazai sorozatokkal azt szegezi szembe, hogy nem volt irodalmi szempontú értékrendszerük (politikai annál inkább). A Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett pozsonyi sorozat már sokkal inkább belső, irodalmi értékek felől közelít és válogat. Sokszinűbb is, megfogalmazásai olykor vagányabbak, de talán ez a korszerűbb megoldás. A tanulság az, hogy a kritikus és az irodalomtörténész tevékenysége nem választható el mereven egymástól.

Az utolsó ciklus „Irodalom és helyzetudat” címen két erdélyi vonatkozású tanulmánya a kisebbségi lét problémáit, a maradás vagy elmenés kérdését veti fel. Cs. Gyimesi Éva Honvágy a hazában c. köteté-

vel kapcsolatban, illetve négy fiatal erdélyi költő, Fekete Vince, László Noémi, Sántha Attila és Orbán János költészetét vizsgálja. A helytállás helyett egészen más szempontok merülnek fel ezekben, nemzeti komorosság helyett Rejtő Jenő a mintaképük, a derridai dekonstrukció az ideáljuk. A versírás számukra nem ünnepi alkalom, hanem inkább kétely és ironia kifejezése. Lehet, hogy egy új irodalmi kánont hoznak majd idővel létre. A harmadik tanulmány Kovács András Ferencnek a szilágyi iskola jubileumára írt, Kölcséyt idéző verse kapcsán megint hagyomány és maiság kettősségére kérdez rá, egy irodalmi fogás, a régebbi idézetek új kontextusba helyezése kapcsán.

Végül is nagyon sokféle kérdést vetnek fel ezek a tanulmányok—töprengések, e rövid ismertetés csak néhányra tudott rámutatni. Szorosan vett irodalmi—esztétikai, irodalomtörténeti és szélesebben történeti és jelenkori problémák kerülnek itt elő, valójában voltaképpen a mai magyarországi és az azon kívül művelt magyar irodalom egysége vagy különálló volta, ha úgy tetszik, a magyar kisebbségek fejlődési távlatai (vagy éppenséggel azok hiánya) a nyíltan fel nem tett kérdés. Ezért is tartjuk Fried István munkáit mindig nagyon elgondolkoztatónak, ha vitára is ingerelnek. A könyvben többször emlegetett Kelet-Közép-Európa szerintem valójában a Köztes-Európa eufemisztikus megfogalmazása de ebben nyilván halálunkig nem fogunk egyetérteni a szerzővel. (Olvasmányok, töprengések, értelmezések. Ister, Budapest 1999. 238 o.)

Niederhauser Emil

Csermely Péter, Gergely Pál, Koltay Tibor és Tóth János:

KUTATÁS ÉS KÖZLÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN

Tudományos könyvkiadásunkban feltűnően kevés a kutatás és közlés kérdéseivel foglalkozó munka. Kornis Gyula könyve, „A tudományos gondolkodás” 1943-ban jelent meg, még korábban adták ki Ramon y Cajal pompás könyvecskéjének fordítását, 1967-ben pedig Selye János rendkívül

érdekes könyvének — „Álomtól a felfedezésig” — magyar fordítását. A 318 oldalas munka tehát hiányt pótol. A szerzők elsősorban a kezdő kutatók számára írták meg a könyvüket, de azt használni forgathatják olyanok is, akik már letették a garast a tudományos kutatásban.

A könyv öt fejezetből és egy viszonylag terjedelmes függelékkel áll, mely az egyes szakterületek legfontosabbnak ítélt kézikönyveit sorolja fel. Az első fejezet foglalkozik a tudományos kutatás alapvető kérdéseivel. Címe — Tudományról, kutatásról — is jelzi, meg terjedelméből — alig több, mint száz oldal — is következik, hogy csak vázlatos áttekintést kíván adni a tudományos kutatás rendkívül összetett kérdéseiről. A fejezet rövidsége ellenére igen jó tájékoztatást nyújt a problémakör legfontosabb területeiről, támaszkodva a legfontosabb szakmunkákra. (Talán érdemes lett volna Fehér Márta, Farkas János és Hársing László munkáira is hivatkozni.) Erdemének megfelelő terjedelemben foglalkozik a tudománymetria kérdéseivel is. Sajnálatos, hogy az egyébként nyelvilag is gondos munka az *impaktfaktor* elnevezést használja a megfelelő magyar *hatástényező* helyett. Talán ennek is betudható, hogy nem pontosan választja szét a *hatás (impact)* és a *hatástényező (impactfactor)* fogalmát. Másik nyelvi kifogás, hogy *kiértékelést* írnak az *értékelés* helyett.

Valószínűleg a korlátozott terjedelem miatt nem foglalkozik ez a fejezet esettanulmányokkal, melyek pedig nagyon érdekesek és hasznosak lehetnek mind a kezdő, mind pedig a tapasztaltabb kutatók számára. Az Áltudományok című alfejezet valójában nem a jellegzetes áltudományok, hanem a rossz tudomány, a csalás és öncsalás kérdését tárgyalja. Ezzel kapcsolatban talán érdemes lett volna néhány eset említése is.

Igen jól sikerült A szakirodalom és a könyvtár című fejezet. Az utóbbi néhány év rendkívüli fejlődésével is lépést tartó fejezet nagyon jó szolgálatokat tehet a negyven feletti kutatóknak is, mert a klasszikus irodalmazási technikák mellett részletesen foglalkozik az elektronikus lehetőségekkel.

Nem kevésbé alapos és hasznos az informális és a formális közlést vizsgáló két fejezet. Az előbbi röviden taglalja a labora-

tóriumon belüli és a más munkahelyen dolgozó kollégákkal való kapcsolatok módozatait, valamint tájékoztat az elektronikus levelezés fortélyairól. Az utóbbi, lényegesen hosszabb fejezet pedig a közlemények irásával és az előadások tartásával kapcsolatos valamennyi fontos kérdést érdekesen és világosan foglalja össze. A kezdő kutatók számára különösen hasznos, hogy külön tárgyalja a tudományos fokozatok elnyerésének fontosabb kérdéseit, köztük a disszertációk írásának szabályait.

Talán célszerű lett volna röviden kitérni a *szabadalom*, mint különleges közlési forma kérdéseire.

A könyv zárófejezete — a pályázatok mint a kutatás és közlés fontos anyagi háttere — igen hasznos tanácsokat ad, elsősorban a kezdő kutatóknak.

Az irodalomjegyzék mintegy 250 könyvet és dolgozatot sorol fel, melyeket a szerzők könyvük írásához felhasználtak. A Függelék a legfontosabb kézikönyvek, folyóiratok és életrajzi munkák jegyzékét adja, szakokra bontva.

Nem kétséges számomra, hogy a könyv rendkívüli szolgálatot tesz a hazai kutatóknak és kutatóknak. Abban is bizonyos vagyok, hogy rövidesen sor kerül újabb kiadás(ok)ra is. (Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 318 o.)

Beck Mihály

Lengyel András:

„KÖZKATONÁI A TOLLNAK”

A magyar művelődéstörténet sokféle terénemára figyelmező szegedi kutató új kötetével „a szerette Város” sajtótörténetének alig másfél százados múltja egészét és részleteit eleveníti fel, egybefűzve a témáról a helyi és más folyóiratokban megjelent tanulmányait. Az egykori főszerelőkről jegyzett portréi — szerkesztők és laptulajdonosok, jelesebb újságírók —, a szegedi kisvilág eseményeit feltáró „vázlati” olvashatók a közel 500 lapon. Olyan témáról kapunk itt újabb híradást, amelynek nagyvübb részleteiről sok helyütt, de az élő folyamat teljességéről szóló áttekintést aligha olvashattunk ez ideig.

Pedig kitűnő redakciók, történeti és tipográfiai műhelyek működtek és működnek e szellemi központban egykor és ma is. A városuk történetével is elkötelezett, sokrétűen felkészült, jeles eredményeket jegyző historikus *Dugovics András* követően, *Reizner János, Kulinyi Zsigmond, Tonelli Sándor, Bálint Sándor, Ruzsoly József, Péter László, Illia Mihály, Apró Ferenc* és mások neve sokszor felbukkan a könyv jegyzeteiben. A sort csupán félbehagyni lehet, mint tették a szegedi sajtótörténet bibliográfiájának könyvtárosai. Meglepő az is, hogy egy átfogóan elemző, egyben összefoglaló sajtótörténeti kísérletre először a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményének jelenkori öre, e kötet gazdája vállalkozott. Kiemelkedő értékű itt első tanulmánya, amely a helyi sajtó múltját egészében összefoglaló bevezetője lett, „az előzményektől 1944-ig” tekintve át a történetet. Záradékanak jegyzetanyagából kiderül, hogy „az első 70 évet” (1849—1919) a várostörténet 1991-es kötetében *Nacsády József* és *Baranyi Zoltán* csupán 10 nyomtatott lapra terjedőn mutat(hat)ta be — oknyomozás és elemzés ide aligha fért.

Pedig gyönyörű gyűjtemény kerekedhetnék a Szegeden hosszabb — rövidebb ideig tartózkodó, kivált az itt meggyökeresedett hírneves írók (*Mikszáth Kálmán, Sebők Zsigmond, Gárdonyi Géza, Thury Zoltán, Tömörkény István, Juhász Gyula, Móra Ferenc* és mások) emlékezéseiből „újdondászságuk”

idejére, bár a „*Porvárosban*” való jelenlétük-ről a róluk szólókban és ezek adattáiraiban jobbára tájékozódhatunk. Sokkal kevésbé az itt huzamosabban fészkelő, vérbeli újságírók működéséről, akik Szegeden megteremtették az életképes és korszerű zsurnalisztika szellemi és nem ritkán anyagi-tárgyi esélyeit. Választott hivatásuk legkiválóbbjai lettek közben „országosan” is, írónak sem akármilyenek a maguk idején. A szép-művű *Szeged* című folyóiratban róluk az írásos hagyaték avatott gondozója 1989-től portrészort nyitott. Az *Arcok a szegedi sajtó történetéből* rovatban azokról olvassunk tehát, akikről az összefoglaló bevezetőben csupán néhány jellemző mondat található. Megismerésük folyamatában eddig csupán *Szinnyei József* életrajzi bibliográfiája jeleskedett, létük az itt olvasható portrékkal élesebb fényt kapott. Többségük neve gyakran feltűnik a kötet további lapjain, néhányuké historikusként a jegyzetekben is. *Békefi Antal, Balassa Ármán, Frank József, Pásztor József, Sz. Szigethy Vilmos, Tölgyes Gyula, Ligeti Jenő, Puskás Jenő, Magyar László, Klamár Gyula* tevékenységével szerkesztőként és kiadóként, pártfogóként és donátorként (stb.) sokak társaságában találkozhatunk a magyar irodalomtörténet fejezeteiben, pl. *Mikszáth és Tömörkény, József Attila, Radnóti* és mások körül. Az adathiányos lexikoncikkek után tevékenységük méltó bemutatása először jó részben itt olvasható.

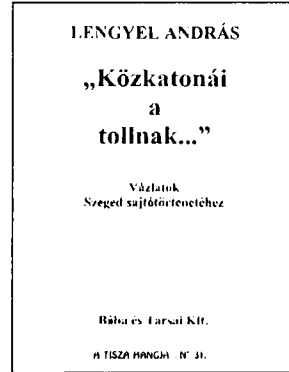
A kötet további lapjain néhány aligha csupán „helyi” újság és folyóirat (*Szegedi Napló, Szegedi Híradó, Szeged—Délmagyarország, Széphalom* és mások), akár egy-egy nyomda (*Ligeti Jenő és Társai, Prometheus*) történetének fordulatosabb eseményeivel találkozhatunk, a „sikerek és kudarcok” színes krónikájával a hírlapok, szerkesztőik és munkatársaik körül. Mindavval, aminek önállóbb bemutatására eddig sor nem került.

A *Montanus-per* históriája 1926-ból akár a móríci Rokonok témakörébe illenék, nemkülönben hasonlóba egy-egy itteni lapalapítási kísérlet (pl. a szabadkőműves *Új*

Élet 1909-ben, Juhász Gyula *Magyar Jövendője* 1922-ben) rözsélang-létének története. Közben néhány kapcsolattörténeti tanulmány bukkan elő (pl. *Újvári Péter és Tömörkény*, *Magyar László és Móricz Zsigmond együttműködéséről*, *Dési Lajos és Kner Imre összefogása a Magyar Bibliofil Szemle* körül, 1924–25), a fiatal *Moholy-Nagy László* szegedi próbálkozásainak nyomán követeése, a „szegedi” *Gáspár Zoltán* jelenléte a *Szép Szó* szerkesztésében és egyebek. A tanulmányok egésze tovább mélyíti azt, ami sohasem volt vitatható: a sokféle megpróbáltatásban megviselt város „a Víz” után a hazai művelődés felpezsdülésének egyik leglátványosabb fejlődő fókusza, utóbb végvára lett. És az is maradt egyetemével és intézményeivel, folyóirataival és újságjaival. Múltjának lelkes bűvaraival ugyanígy — a legnemesebb városszeretet példás bizonyítéka a gyűjtemény: egészében és részleteiben. És aligha egyetlen a sok között.

„...*Szeged művelődéstörténetének darabjai gyakran önmagukban is túlmutatnak a helyi érték határain...*” — írta egy korábbi Lengyel-válogatás (*Törésvonalak* — 1990) bevezetőjében *Ilia Mihály*. A szerző munkásságában ezt vagy öt további gyűjtemény követte eddig, ha jól számolok. És mindegyik kötet új bizonyítékkal szolgál a fentiekre, egyben arra is, hogy a szorgalmas elődök buzgó követőkre találtak a múzeumi évkönyvek, a *Somogyi-könyvtári Műhely*, a

mai *Szegedi Műhely* és a *Szeged*, akár a *Délmagyarország* és mások, pl. a *Magyar Könyvszemle* állhatatosságukkal is példás szerzői között. A város történetének kutatói előtt szívesen nyitnak lehetőséget a tudományos folyóiratok.

Egyszer talán még „az előtörténet” (*Cserzy Béla: A szegedi újságírás első korszaka 1789—1849*) kéziratkötege, a félbehagyott sajtótörténeti bibliográfia (*Lisztos László*) felújult változata is kiadásra kerül. A megjelentekkel közösen hidat és feljártót épít egy valóban monografikus feldolgozás előtt, amelynek minden szellemi és tudományos feltétele készen áll. (*Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez. Szeged, 1999. Bába és Társa Kft. 494 o.*)

Bodri Ferenc

A PET-különszám margójára

Nagy érdeklődéssel vettem kézbe a Magyar Tudomány 1999. októberi különszámát, az ún. PET-számot. A téma közel áll hozzám, hiszen a területtel kapcsolatban munkatársaimmal bizonyos „háttértevékenységet” is végeztünk és végzünk. Mindez nem meglepő, utóvégre biofizikai intézet vagyunk, és a Semmelweis Orvostudományi Egyetemhez tartozunk. Szeretnék azonban a nagyszerű összeállításához egy-két kiegészítést tenni.

Az egyik kiegészítés a radioaktív sugárzások detektálásával kapcsolatos. A PET az ezredfordulón c. cikkben említés történik a gammasugárzás detektálására különösen előnyös, talliummal aktivált nátriumjodid és a bizmutgermanát kristályokról. Az előbbiekkal az iparilag legfejlettebb országokkal egyidőben, még az 50-es években foglalkoztunk, és a módszerünkkel előállított kristályok egy prágai nemzetközi „versenyen” minőségükkel tűntek ki. (A munkákban kiemelkedő szerepet vitt *Turchányi György és Voszka Rudolf*). A GAMMA-gyár több évtizeden át szép sikerrel gyártotta az említett detektorokat.

Több más eredményünk is megszületett, és mindezek hozzájárultak a nukleáris medicina hazai és nemzetközi fejlődéséhez egyaránt. Közjünk tartozik például a szcintillatorknak nevezett eszköz, ami a gamma-kamera elődjének tekinthető. (Az eredmények elsősorban *Nagy János* nevéhez fűződnek.) A bizmutgermanát az utóbbi évek terméke. Hazai előállításában az intézetünkben elszármazott és önállóult MTA Kristályfizikai Kutatólaboratórium (jelenleg a KFKI Szilárdtestfizikai és Optikai Kutatóintézetének keretében működik) ért el nemzetközileg elismert eredményeket. (Kiemelendő *Földvári István* szerepe.)

A másik kiegészítés, amivel a PET-témát szolgálni kívánom, az orvosképzéshez, pontosabban a biofizika oktatásához kapcsolódik. Fontos feladatunknak tekintettük többek között, hogy az előadásokon és laboratóriumi gyakorlatokon hallgatóinkkal ismertessük az orvosi kutatómunkában és nem utolsósorban az orvosi gyakorlatban használatos fontosabb eszközök, berendezések működési elveit. A fizikai alapokról van szó a technikai részletek nélkül. Az ismertetésre vonatkozó szándék természetesen vonatkozik a szóban forgó képalpító diagnosztikai berendezésekre, közöttük a PET-re is. Hasonlóan járt el utódóm, *Rontó Györgyi* is, így törekvésünk csaknem fél évszázadon át meg is valósult. (Szeretném remélni, hogy hasonló lesz a folytatás is.)

A német és angol nyelven is megjelent és egyes helyeken külföldön is használt tankönyvünk anyaga úgyszintén a vázolt elképzelés szerint alakult az évtizedek során. (Szerkesztő: *Tarján Imre* és *Rontó Györgyi*, szerzők az előbbieken kívül *Berkes László, Györgyi Sándor, Voszka Rudolf*.) Oktatói törekvéseink közé tartozott, hogy az új módszerekről és eszközökről minél előbb szóljunk, illetve azok minél előbb jelenjenek meg írásban is. Más szavakkal: ilyen vonatkozásban is korszerű képzést akartunk/akarunk nyújtani hallgatóinknak. Így például a pozitron szkennert már könyvünk 4., azaz 1977-es, a számítógépes röntgen-tomográf (CT) az 5., tehát az 1981-es, a PET pedig a 7., vagyis az 1991-es kiadásában szerepel először. A CT modellje a hallgatói laboratóriumi gyakorlatainkon a 70-es évek végén jelent meg (*Berkes László*), tehát körülbelül akkor, amikor elkezdte működését hazánkban az első berendezés. Összehasonlításként megemlítem, hogy a képalpító korszak kezdetét a nemzetközi irodalom a 70-es évek elejére teszi.

Tarján Imre

Summary

Editor-in-chief Rudolf Czelnai's New Year policy statement is followed by a lengthy symposium on what can be dubbed as 'Pessimism Hungarian style' - an odd mixture of low birth-rates, self-destructive life-styles, the sense of recurring historical injustices, generally low-key national self-characterizations, etc. Some of the participants, who have been selected by noted chemist Frigyes Solymosi for their scientific or cultural achievements, contest the presuppositions of the symposium while others add weight to Professor Solymosi's starting letter by enumerating corroborating evidence *en masse*.

Marking the 175th anniversary of the Hungarian Academy of Sciences, we start a new series reprinting interesting articles from our volumes dating back a hundred years or more. As if by coincidence, the first piece dwells on some obstacles to Hungarian population growth as long ago as in 1863. It is introduced by one of today's most knowledgeable experts on demography, László Cseh-Szombathy.

We carry two interviews this month, both of which arise from the World Conference on Science held in Budapest late last June.

In our Look Afield section we print summaries of articles published abroad as diverging as one on the speed of light and another on the start of World War I.

Our Technical Hungarian piece discusses the names given in Hungarian parlance to the internet sign of @.

As usual, we cover the General Assembly of the Hungarian Academy of Sciences held on 6th December.

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24 068
Felelős vezető: Freier László.
Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós
Számítógépes műszaki szerkesztő: Takács István
Megjelent: 11,2+0,7 (A/5) iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0325

Szerzőinkhez írásaik ügyében

1. Lapunk a tudományterületről összefoglalóan szóló, közérthető, esszéistilusú írásokat vár jelenlegi és leendő szerzőitől.

Ezeknek elektronikus hordozón (floppy-lemezen vagy e-mailen) kell érkezniük

WORD 6.0-ban, rtf kiterjesztéssel

Egyéb megoldásokat csak kivételesen indokolt esetben mérlegelünk.

2. Néhány, de nem túl sok ábrára, illusztrációra szinte minden írás esetében számítunk. Ezeknek azonban tökéletes minőségben kell beérkezniük papíron, elektronikus hordozón, fólián vagy pauszon, fekete—fehérben, mert színes képet nem tudunk átvinni. Továbbra is számítunk táblázatokra.

3. A filológiai hivatkozások egy-egy cikkben belül legyenek teljesen egységesek. Ajánljuk az ún. cambridge-i rendszert:

a **főszövegben** pl.: (Kerekes 1964, 234), a **jegyzetben** vagy **irodalomjegyekben** a kiadási adatokkal pl.:

Kerekes, Roger (1964) *On Justice*. Prentice Hall, New York, N.Y., **folyóirati** vagy **kötetbeli** közlésnél:

Kerekes, Roger (1964) „Innocence” *The Law Journal*. Vol 52. 118—124.

Kerekes, Roger (1964) “Justice”, in: Douglas, Ben (szerk.) *Moral Issues*. Prentice Hall, New York, N.Y. 229—242. o.

4. Az elfogadott, megszerkesztett írásokat bemutatjuk szerzőinknek, de nyomdai korrektúrárt a jövőben nem küldünk.

Jó publikációkat kíván a lap valamennyi jelenlegi és leendő szerzőjének:

A szerk.

HIBAIGAZÍTÁS

Novemberi számunk 1321. lapjának alulról 4. sorában *retrovírus* helyett *reovírus* olvasandó. A szerzők és olvasóink szíves elnézését kérjük.
A szerk

Tisztelt Olvasó!

A Magyar Tudományos Akadémia központi folyóirata, a **MAGYAR TUDOMÁNY** az új évezred küszöbén is folytatja a tudomány helyzetének, legújabb eredményeinek bemutatását, a tudományos viták, vélemények csokorba gyűjtött közlését.

Kérjük, a 2000. évre is fizesse elő a folyóiratot!

A költségek emelkedését sajnos a fogyasztói árral is kénytelenek vagyunk követni, ezért a **MAGYAR TUDOMÁNY** ára 2000. januártól havi 295- Ft-ra változik.

Az éves előfizetési díj 3500- Ft.

Előfizethető:

a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.)
a mellékelt csekk befizetésével,
a Posta hírlapüzleteiben,
az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál (HELP), 1846 Budapest, Pf. 863. és
a folyóirat kiadójánál: AKAPRINT Kft. 1115. Budapest, Bártfai u. 65.

Tájékoztatjuk, hogy 2000. januártól a Magyar Tudomány terjesztői körét kibővítjük. Budapesten 10 könyvesbolt, vidéki egyetemi városainkban 1—1 könyvesbolt is felveszi kínálatába a folyóiratot, ahol a régebbi és az aktuális számok is megvásárolhatók.

**AMENNYIBEN ELŐZETESEN SZÁMLÁT KÉR
AZ ELŐFIZETÉSI ÖSSZEG BEFIZETÉSÉHEZ,
KÉRJÜK, HÍVJA A (06) 30-960-7474,
VAGY AZ (1) 206-7975 TELEFONSZÁMOT!**